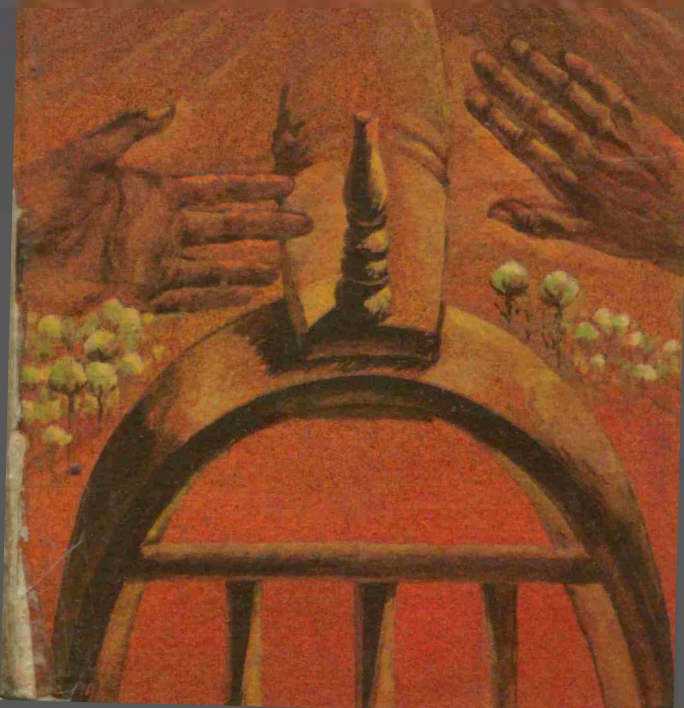

У. 2
М. 88
ҒАЙ МУРОД

Отамдан қолган далалар

Kitob shu erda ko'rsatilgan muddatdan
kechiktirilmagan holda topshirishi shart

ilgarigi berilmalar miqdori _____

- Тошкент : Шарқ.

.821.512 133 ББК У32

821.512.133 M89

Муром, Т.

«Шарқ» нашриёт-матбаа
концерниянинг
Бош таҳририяти
Тошкент — 1994 йил.

ТОҒАИ МУРОД
ОТАМДАН
ҚОЛГАН
ДАЛАЛАР

Роман

«ШАРҚ» НАШРИЕТ-МАТБАА
КОНЦЕРНИНИНГ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1994 йил

100/40-50

Мурод Тоғай.

Отамдан қолган даладар: Роман.— Т.: «Шарқ»
нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти,
1994.—272 б.

«Отамдан қолган даладар» — раманӣ роман.

Муаллиф ўз замонида бутун умр-дашда кетмон чолиб,
серқуёш юртида ёлласи оғтоб кўрмаган. қуё-баранот юртида
носвен оқармган мунис узбек таркибиймосини Дедқонқул
тимсолида бадиий талқин этган.

Уз 2

© «Шарқ» нашриёт-матбаа кон-
церни Бош таҳририяти,
1994.

Кун қиемдаи-қиём бўлади.

Йулдан Салоҳиддин бўйрачи ўтади.

Бобомиз бўйрачини гапга солади.

— Сиздан олдин ашиёққа бир бало ўтди,— дейди Бобомиз.

Салоҳиддин бўйрачи ариқ ўнгида оёқ илади.

— Ажина бўлиб ажина булмади, одам бўлиб одам бўлмади,— дейди Бобомиз.

Бўйрачи ариқ бўйида соялайди. Бобомиз билан муқобил булади.

— Кўрдим, Кетмон, кўрдим,— дейди бўйрачи — Ўзимни йулдан четга олиб турдим.

— Нега-нега?

— Ғайридинилар билан йўлим бир булмасик, доним-да.

— Бизнинг кўчамизда ғайридинилар... еб юриб-димми?

— Э-э, Кетмон, Кетмон. Сенга кетмон бўлса бўлди. Сен ҳам одамдай бўлиб, кетмондан бош кўтарсанг экан, дунёдан хабардор бўлсанг.

— Мана, кетмондан бошимни олиб ўтирибман?

— Қорнинг очгандир-да. Бўлмаса, кетмондан бош кўтарармидинг.

Салоҳиддин бўйрачи шундай дея, йўл бош-адоғига қараб олади. Бобомиз, олдига лик этиб сапчиб ўтади. Бобомиз қабатига чуқади. Бобомиз билан елкама-елка бўлади.

— Фарғонага Оқпошшо келди,— дея пичирлайди.

— Муллалар Оқпошшо бизни ололмайди, деятиб эди-ю?

— Олибди-да.

— Қўқондан Олимқули лашкарбоши Чимканга лашкар тортиб кетибди, деятиб эди-ю?

— Олибди, олибди. Ололмас экан-у, Бухоро амири Музаффархон ўтириб қўйибди. Олимқули лашкарбоши Чимканда Оқпошшо елкасини ерга теккизибди. Оқпошшоларни битта қўймай қиличдан ўтказмоқчи бўлиб турса, Музаффархон бизнинг Қўқонга дафъа қилибди.

— Бўламаи дегич эл, бир-бирини ботириб дейди, бўймайман дегич эл, бир-бирини этини ейди.

— Олимқули лашкарбоши ғазот майдонини ташлаб, ўзимизнинг Қўқонни ўзимизнинг Бухоро амири-

дан мудофаалаш учун қайтиб келибди. Оқпошшо бундан фойдаланибди. Чалажон оқ лашкарлар тагин дафъа қилибди. Олдин Чимканни олибди, кейин Тошканни олибди.

— Ҳа, тавқи ланнатлари Тошканниям олибдимми-а?

— Олибди, Тошканниям олибди. Саидазимбой дегич савдогар бой Оқпошшога Тошканни сотибди. Тошканда Кайковус дегич улкан бир ариқ бор экан. Тошкан ёлғиз ана шу Кайковусдан сувлар экан. Саидазимбой Оқпошшога ана шу Кайковусни чиппа бўғиб, Чирчиққа буриб юборишни маслаҳат берибди. Оқпошшо Саидазимбой гапи билан Кайковусни чаппа қайириб, Чирчиққа оқизибди. Ана шундан Тошкан қирқ икки кеча-кундуз сувсиз қолибди. Халқ ҳолдан тойиб, Тошканни мудофаа қилолмай қолибди. Оқпошшо саҳарлайин Тошканни босибди.

— Ила-била, Қўқонгача келибдимми-а?

— Тошкан билан Қўқон ораси икки қош оралиғидай келади. Етиб келади-да. Ўзимизнинг Қўқон хони ҳе йўқ, бе йўқ, шаҳар дарвозасини очиб берибди. Марҳамати учун Оқпошшодан «Аслзода» фахрия унвони олибди, нишон олибди...

Бобомиз чалараста-чалараста сукади:

— Ҳе, ана...!

7

Худо бермиш кун бўлади — йўлда Оқподшо бўлади.

Бобомиз Оқподшога кет буриб кетмон чопади. Бобомиз Оқподшога терс бўлиб кетмон чопади.

Бобомиз Оқподшо бетни кўрмайин-да, куймайин-да, дейди.

Оқподшо арава миниб ўтади. Оқподшо соз чалиб утади. Оқподшо ашула айтиб ўтади. Оқподшо ҳуштак чалиб ўтади.

Бобомиз шунда-да Оқподшо бетига қайрилиб қарамайди. Энкаймиш кўйи бутлари орасидан мўралайди.

Оқподшо оёқлари осмонда бўлиб қуринади, бошлари ерда бўлиб қуринади.

Оқподшо олабўжи бўлиб қуринади!

Бобомиз тушликда-да Оқподшога кет буриб ўтиради.

Даласига юз солиб-юз солиб тушлик қилади.

Оқподшолик арава ариқ ёқасида оёқ илади.

Аравадан тап-тап Оқподшо тушади.

Бобомиз Оқподшо тарафга куз қирида қарайди.
Шунда ажаб синоат кўради.

Бир жуфт оқбадан-оқбадан олабўжи дала оралаб
боради. Олдин-кетин боради. Ғоз-ғоз боради.

Оқбадан олабўжлар боради-боради — дала кин-
дигида оёқ илади. Ғоз туради-туради — узала тунийб
ётиб олади.

Бобомиз кўзларини юмиб-очиб қарайди. Бобомиз
кўзларини пирпиратиб қарайди.

— Е, тавба-а! — дейди.

Бобомиз оҳиста-оҳиста тўркалади. Кетмонини ел-
ка олади. Сўқмоқ бўйлаб боради.

Бобомиз бир қапа жойини кафтдай поллаб эди.
Тупроғини кафтларида эзиб-эзиб майдалаб эди. Ке-
пакдай-кепакдай мулойимлаб эди. Кепак тупроққа
дон селиб-селиб ташлаб эди. Чумчуқ териб кетмасин
дея, кепак тупроқ узра ун мисол тупроқ селиб-селиб
қўйиб эди.

Ана шу кепак тупроқда, ана шу ун тупроқда...
бир жуфт Оқподшо ялпайиб-ялпайиб ётади!

Оқподшо қил-яланғоч ётади! Оқподшо онадан эн-
ди туғилмишдай ётади!

Эркакзот Оқподшога ақалли бир энлик лунги
бўлмайди.

Аёлзот Оқподшо маммалари осма қовундай-осма
қовундай осилиб ётади.

Бобомиз билаклари билан бетларини бекитади.

— Ийя-ийя! — деб чаппа бурилади.

Оқподшолар ана шунда калла кўтариб қарайди.
Енбош ётиб қарайди. Куз қисиб қарайди. Эркакзот
Оқподшо кафтида тупроқ ўйнайди.

— Тупроғингни биз учун мулойимлаб қўйибсан,
миннатдорчилик билдираминиз, — дейди.

— Юриб-юриб, охири сенинг тупроғингни танла-
дик. Бахтинг бор экан, — дейди аёлзот Оқподшо.

— Ўзням бизбоп тупроқ булибди-да.

— Ана энди, қуёшда маза қилиб тобланиб ёта-
мин.

— Нима учун юзингни яширасан? Сен ҳам қуёш-
да тоблан.

Бобомиз шу зайль лўкиллаб-лўкиллаб қайта бо-
ради.

Бобомиз ариқ лабида музтар бўлиб-музтар бўлиб утиради. Бетларини чангаллаб-чангаллаб ўтиради.

Бобомиз нима кўрди, қачон кўрди — аҳли-да бовар этмайди.

Оқподшолар жойидан жилади. Далани қоқ ора-лаб келади. Ўзларини сувга ташлайди.

Оқподшолар сув шалоплатиб-сув шалоплатиб чўмилади.

Оқподшолар бобомизга тақлидан билаклари билан бетларини бекитади.

Ийя-ийя! — дея, бобомизни майна этиб-этиб сув ғарқоб бўлади — Ийя-ийя! — дея хохлашиб-хохлашиб сув ғарқоб бўлади.

Оқподшолар қийқириб-қийқириб чўмилади.

Толларда тушламиш чумчуқлар гурр-гурр учади.

Гавҳар сув бўтана бўлади.

8

Шу-шу бўлади — бобомиз даласи юзини қайтиб кўрмас бўлади.

— Тоққа кетаман, — дейди бобомиз. — Тоғдан ер оламан.

— Тор олис-да, — дея минғиллайди момомиз.

— Олис бўлса бўлар. Ана, тоғдан ер олиб ишла-яптилар. Улиб қолмаяптилар.

— Энди дейман-да, олисни шурвасидан яқинни ёвғони, дейман-да.

— Даламда иусулмон оёқ босар ер қолмади. Даламда деҳқон оёқ босар ер қолмади. Бўлди, энди қайтиб оёқ босмайман.

— Далада нима айб.

— Кофир юмалаб ётар далада файз қолведими?

Момомиз қувватламиш бўлиб бош ирғайди.

— Танасида мана мунча либоси бўлса, ўлсин агар! — дейди бобомиз. — Бир жойлари даламда мана бундай диркиллаб турибди!

Момомиз оғзини ушлаб-ушлаб кулади.

— Бир ётса, ётибди-да.

— Бўлди, энди у даладан барака кўтарилди.

— Босиб-босиб сувланг. Сув нималарни юзмайди.

— Сув? Сув қолдими! Оқ тўнғиздай ариқ ағнай бериб, сувни-да ҳаромлади! Ит-да ариқ лабидан ялаб-ялаб сув ичади! Оқподшо бўлса, оқ тўнғиздай ариқ ағнади!

Момомиз гап билан андармон бўлиб билмайди.

Куйлак этаклари йиғилади-йиғилади — тиззалаб боради. Тағни йиғилади-йиғилади — тиззадан сонлаб-сонлаб боради.

Момомиз лозим улоғлари намойиш бўлади

Бобомиз бўш пиёлани зарда билан тўнтариб ташлайди. Ўшк этиб жойидан туради.

— Этагингизни ёпсангиз бўлмайдингиз? — дея ўшқиради. — Нима, Оқпошшомидингиз?

9

Бобомиз тоғлаб боролмай қолади.

Хуфтон вақти-хуфтон вақти гузардан аччиқ-аччиқ бақир-чақир қилади.

Бобомиз нима гап, дея чопқиллаб-чопқиллаб боради.

Гузар олатуполон бўлади. Гузар олатасир бўлади.

— Ғазот, ғазот!

— Муҳораба, муҳораба!

Бобомиз ўз дардини ўзи туяди. Бобомиз ўз куйинини ўзи туяди.

Гап йўқ, сўз йўқ — қинидан пичоғини олади.

Биров пичоқ олади. Биров таёқ олади. Биров тош олади.

Эл оқкалтак-қоракалтак бўлади.

Эл мулла Намозни олпоқ кигиз солади. Кигиз тўрт бурчидан олади.

Эл кигиз кўтариб-кўтариб такбир айтади. Эл кигиз кўтариб-кўтариб энкри самоъ айтади.

Эл ушбу кигиздайин олпоқ от етаклаб келади

Эл мулла Намозни ана шу олпоқ кигиздан ана шу олпоқ отга миндиради.

— Йирим, йўл бошласинлар! — дейди.

Мулла Намоз оқ отда кафт очади.

Эл ёппа барака омин қилади.

Мулла Намоз оқ отда йўл олади.

Эл кўтарилади. Эл оқ отлик кетидан йўл олади.

Йўлда ушоқдай Ибодин соқов қатик сотади. Элга каинда қатик тутади. «Ап-ап-ап», дейди.

«Қатикдан ичиб кетинлар, қатикдан», демоқчи бўлади.

Алвир-шалвир Ибодин соқов Ҳаётхон дегич момонинг ёлғиз ўғли бўлади. Туғма соқов Ибодин илжайиб-илжайиб юради. Бақрайиб-бақрайиб юради.

Ёлғиз ўғил Ибодин, соқов ўғил Ибодин, қатик сотиб она боқади.

Эл Ибодни соқовни айланаб ўтади. Эл Ибодни соқовни йўлдан қоч, дея туртиб утади.

Ибодни соқов кети билан ўтириб қолади.

Бобомиз ушоқдай Ибодни соқовни даст кутариб, чет олади. Унгири билан бет-бошини артади. Қатигини бир кутаришда ичади. Қўлига чақа беради. Елкасига қоқа-қоқа уйига жўнатади.

Эл Оқподшо қароргоҳилаб келгуничайин олақароқ тун бўлади.

Эл ўқлоғдай-ўқлоғдай чуян ланжаралар билан уралмиш қароргоҳни ўраб олади.

Оқ отлиқ қароргоҳ эшигидан от қўяди.

Оқхалтак-қорахалтак эл-да узларни эшик уради.

Эшикоғалар данг қотиб қолади. Отишларини-да билмайди, отмасларини-да билмайди.

Эшикдан бошлаб қон тўкилади.

Эл иккита эшикоғани-да пичоқлаб ўлдиради.

Эл ичкарида оёқ узатиб ётмиш Оқподшоларни жойида босади.

Эл Оқподшони бўғиб-бўғиб ўлдиради. Эл Оқподшони бўғизлаб бўғизлаб ўлдиради. Эл Оқподшони пичоқлаб пичоқлаб ўлдиради.

Қароргоҳда тирик жон қолмайди.

Ана энди қароргоҳга ўт қўйиб юборажак бўлади-лар.

— Минбаъд, мусулмонлар, минбаъд! — дея амр беради оқ отлиқ. — Бу иморатни Оқпошшо Петербургдан олиб келмади! Бу иморат ўзиникининг иморатдир! Оққадарки, Оқпошшо келиб жойлашиб олди! Шундай экан, минбаъд иморатга зиён бермангиз.

Эл тутантириқни оёқ остига ташлайди. Тепкилаб тепкилаб учиради.

— Мусулмонлар — зафарона дайди оқ отлиқ. — Мана, Оқпошшони ер билан яксон этдик! Эл-юртимизни Оқпошшодан озод этдик! Алҳол, энди ўз юртларингизга узларингиз бек бўлиб кун кечиргайсизлар!

Эл шод-хуррамлигини шойи этиш учун карнай-сурнай йўқлайди.

Зим-зиё тунда карнай-сурнай қани?

Шунда эл ҳовучлари билан карнай чалади. Ҳовучлари билан сурнай чалади. Ҳовучлари билан сибиэга чалади.

Ғафлатда ётмишлар уйларидан ташқарилайди. Аланг-жаланг бўлади.

— Нима бўлди?— дейди.

Эл зафарларини шойи этади:

— Ўз юртимизни қайтиб олдики!

— Оқпошшони пичоқдан ўтказдики!

Эл ана шундай кайфиятда тарқалади.

10

Оқпошшо келади — ана энди келадик!

Фарғонани Оқподшо босади.

Оқподшо шаҳар оралайди.

Шаҳарда тирик жон бўлади — гузар ҳайдайди.

Оқподшо бобомиз уйини-да босади. Момомиз биллагидан олиб отади.

Момомиз жалп этиб ташкари тушади.

Момомиз уввос-уввос йиғлайди. Момомиз ер таяниб турайин, дейди — туролмайди.

Оқподшо момомиз сочидан бурайди. Оқподшо момомиз сочидан судрайди.

Момо ер қучиб-қучиб йиғлайди. Момомиз ер тирнаб-тирнаб йиғлайди.

Момомиз қонқора қақшайди.

— Ўлдим, ўлдим-а!..— дея вовайло этади.

Момомиз нимкала соз-нимкала соз оёқ олади.

Момомиз мункиб-мункиб одимлайди. Момомиз алпон-талпон одимлайди.

Кетидан ушоқ ўғлоллари ниради.

Олдиларидан Ибодин соқов келиб қолади. Қўлтигида бир кади қатиқ бўлади.

Ибодин соқов элга илжайиб-илжайиб ўтади. Ибодин соқов Оқподшога бақрайиб-бақрайиб ўтади.

Оқподшо биров-бировига қараб олади. Ажабона-ажабона елка қисади.

— Эй, чучела, йўл булсини?— дейди.

Ибодин соқов илжайиб-илжайиб ўта беради.

— Эй, чучела, сенга айтаяпман?!

Ибодин соқов Оқподшога қайрилиб-да қарамайди. Бақрайиб-бақрайиб ўта беради.

Оқподшо отини йўрттириб боради. Ибодин соқов олдини олади.

Ибодин соқов от тумшугига илжайиб қарайди. Отлиқ подшога илжайиб қарайди. Отлиқни айлашиб ўтарман бўлади.

Шунда, бошқа бяр отлиқ туғалоқ бўлади.

Ибодин соқов бир ўнг отлиққа илжаяди, бир чан

отлиққа илжайди. Бўш қўлини гузар тараф «ниш» этади. «У-у-у», дейди:

«Ҳай, анави гузарга кетаяпман».

Сўғин, қўлтиғидаги қатикқа ишора беради:

«Қатик олиб кетаяпман».

Оқподшо қатикқа эгиллиб қарайди.

— Қатигини олиб ичамизми? — дейди.

— Қўй-е, буларни қатигини ичиб бўладими!

— Ким билади, энасини соғиб қатик қиладими!

Оқподшо қамчи сопини Ибодин соқов пешонасига нуқилайди.

— Олдимга туш! — дея зуғумлайди.

Ибодин соқов элга бир қараб олади. Бошини сарак-сарак этади. «Па-па-па», дейди:

«Эл олдидан ўтдим, бировиям қатик сўрамади».

Ибодин соқов илжайиб-илжайиб тура беради. «Ав-ав-ав», дейди:

«Энди гузарга бораман. Гузарда қатик кетади».

Оқподшо кадига эгиллиб қарайди. Қатикқа тупуради. Балғамлаб-балғамлаб тупуради:

— Туф, аҳ, туф!

Оқподшо этик учин билан Ибодин соқов нягига туртади.

— Бўлдим, чучела? — дейди. — Қани, энди юр!

Ибодин соқов бир қатикқа қарайди, бир Оқподшога қарайди. Лабларини буради-буради...ҳўнграб йиғлаб юборади. Қатигини кўрсатиб-кўрсатиб йиғлайди: «Эа-эа-эа», дейди:

«Энди, аямга нима дейман?»

Ибодин соқов йиғлайди-йиғлайди... қатигини Оқподшога сепиб юборади. Забт билан уйи тараф қолади.

— Тўхта, чучела!

— Тўхта дейман!

Ибодин соқов пир-пир чопиб қўя беради.

Шунда, Оқподшо милтиқ пешлайди. Ибодин соқов чуйдасини кўзлайди.

Уқ дол нишонлайди.

Жулдур-жулдур Ибодин соқов чалпак бўлиб учади.

Оқподшо от йўрттириб боради.

Ирkit-ирkit Ибодин соқов юзлари илжая-илжая сулади.

Ирkit-ирkit Ибодин соқов кўзлари бақрая-бақрая сўнади...

«Энди... аямга нима дейман?»

Ёрмозорда муҳташам бир масжид-мадраса бўлади. Оқподшо мўмин-мазлумни ана шу Ёрмозор масжид-мадраса қошида тўдалайди.

Мўмин-мазлум мунғайиб-мунғайиб туради. Мўмин-мазлум жовдираб-жовдираб туради.

Мўмин-мазлум бир-бирови кўксига йиғлайди. Мўмин-мазлум бир-бирови елкасига йиғлайди.

Мўмин-мазлум узун кун ана шундай туради.

Генерал Скобелев кунботарда ташриф этади.

Шақоватланоҳ туралар билан фалокатмаоб ҳокимлар ҳамоҳлигида келади.

Генерал Скобелев мўмин-мазлум узра қаҳр билан қариллайди:

— Сарт-собакалар — дейди. — Ораларингдан бир нобакор сарт олампаҳо олий ҳазратларига қул кутарди! Иштишо ҳам исён қилди! Урусия салтанатининг унга муаззам аскарини шахид этиб, ғозий бўлди! Ул нобакор — мулла Намоздир! Мулла Намоз осий бўлди! Мулла Намоз боғий бўлди! Биз ул осий ҳам боғийни бугун тополмадик, эрта-индин албатта толамиз! Сиз ул нобакорни топишда олампаҳо олий ҳазратларига мадад берингиз! Қўрқмангиз, олампаҳо ул осий ҳам боғий банда қонидан кечади!

Мўмин-мазлум сукутда қолади. Мўмин-мазлум нафас ютади.

Генерал Скобелев карр-карр этади:

— Осийлик ҳам боғийлик кимдан қўзғолди — билангиз! Аммо бу нонкўрлик қаерда қўзғолди? Жавоб берингиз! Полковник Чайковский!

— Лаббай-лаббай?

Генерал Скобелев кетида мулла мушук бўлиб турмиш Чайковский лип этиб олға утади.

— Лаббай, тақсир, лаббай? — дейди.

— Айтингиз, бу осийлик ҳам боғийлик қаерда қўзғолди?

Чайковский боши билан муҳташам бингога имо беради.

— Манави чолдеворхонада қўзғолди, жаноби олийлари, — дейди.

— Бу қандай чолдеворхона бўлди?

— Бу масжид бўлди, жаноби олийлари!
— Осиёлик ила масжид орасида не муштараклик бўлди?

— Мулла Намоз ана шу масжид имом хатиби, жаноби олийлари.

— Осий банда мулла Намозни оқ кигизга ўтиргизувчи муридлари ана шу масжидда тоат-ибодатланади, дейсиз-да?

— Топдингиз, жаноби олийлари, топдингиз.

— Масала равшан бўлди!

Генерал Скобелев узанги йўлдошлари билан машваратляшади.

13

Оқподшо мўмин-мазлумни йўл ўнгига ҳайдаб этади.

Оқподшо қўқонни аравасимон учта тўп судраб келди.

Генерал Скобелев мўмин-мазлум билан тўплар оралиғида туради. От гижинглатиб-от гижинглатиб туради.

— Сарт-собакалар! — дейди. — Урусия подшо ҳазратлари ўз истибдод салтанати қуягани қудратини кўз-кўз этмоқ учун тўп отади! Тўп отиш билан ҳам-оҳанг намоз ўқилади! Амр этувчи ўзим бўламан!

Генерал Скобелев тўпчиларга амр беради:

— Тўплар шайлансин!

Тўплар шарақ-шуруқ бўлади.

Генерал Скобелев мўмин-мазлумга амр этади:

— Ётилсин! Юзлар ерга қўйилсин! Қулоқлар ёнилсин! Намоз ўқилсин!

Мўмин-мазлум масжидга руку этади. Мўмин-мазлум ер чўккалайди. Мўмин-мазлум пешонасини ер қўяди — мисоли намоз ўқимиш бўлади.

— Ноғоралар чалинсин!

Ноғорачилар бодратиб-бодратиб ноғора чалади.

— Отилсин!

Учта тўп бирваракай отади. Гумбур-гумбур отади.

Масжид қуюқ-қуюқ тутунда қолади.

— Тўрилсин!

Мўмин-мазлум ердан бош олади. Мўмин-мазлум қўл қовуштириб-қўл қовуштириб туради.

— Отишга шайлансин!

Тўплар жангир-жунгур ўқланади.

— Ётилсин!

Мўмин-мазлум тагин пешонасини ер қўяди. Мўмин-мазлум тагин қулоқ-чаққасини ушлайди.

— Отиласин!

Масжид қол-қора тўпон бўлади.

Ноғорачилар бодратиб-бодратиб ногора чалади.

Шунда, бир нуроний чол мазлумни ёриб-ёриб олдиди. Нуроний чол йўлида гов бўлмиш милтиқ-тиғларин қайириб-қайириб олдилайди.

Нуроний чол генерални кўзлаб келади. Нуроний чол генерал этигига қафт қўяди.

Генерал Скобелев этиги билан нуроний чол няк-соқолидан итариб ташлайди.

— Йуқол, сарт-собака, этигимни ҳаром этасан! — дейди генерал Скобелев. — Мен, сен сарт-собакаларни этигим пошнасига олмайман!

Нуроний чол далбанглаб-далбанглаб боради-боради — кети билан ўтириб қолади.

— Капитан Кайшовский! — йўқлайди генерал. — Кайшовский дейман! Манави қари сарт-собака ким бўлди?

Кайшовский ҳадаҳалаб-ҳадаҳалаб боради. Генерал Скобелев узангиси олдида мулла мушук бўлади.

— Умархон эшон, жаноби олийлари, Умархон эшон! — дейди.

— Эшон тугул, — дейди генерал Скобелев. — Муҳаммад Пайғамбар бўлсаям, этигим пошнасига олмайман!

— Ажаб қиласиз, жаноби олийлари, хўп ажаб қиласиз!

— Сўрангиз, қари сарт-собака нима мақсадда этигимга оскилади?

Кайшовский Умархон эшонни генерал Скобелев узангиси қошида бетма-бет этади.

— Ҳа-а, эшон? — дея зуғумлайди генерал. — Нима дейсан?

Умархон эшон қалт-қалт этади. Умархон эшон дудуқлана-дудуқлана айтади:

— Тақсир... — дейди, — тақсир, мен бир кам саксонда бўлдим...

— Ақл ёшда эмас, ақл бошда, эшон! — дейди генерал Скобелев. — Мен ўттиз ёшимда Хивани тиз чўқтирдим! Мана, ўттиз икки ёшимда Қўқонни тариқдай тиркиратдим! Саксонни уриб қўйиб, сен нимани қоридинг?

— Офарин, тақсир, офарин, ўттизида эр атанган.

қирқида шер атанар, дейдилар. Тақсир, мен бир кам саксонда...

— Масала равшан бўлди: саксон ёшимни ҳурмат эт, демоқчисан-да? Эшон, туземецлар ўзидан бир ёш катта бўлсаям ҳурматини бажо этади. Бобо, дейди, момо, дейди. Опа, дейди, ака, дейди. Туземецлар ўзидан бир ёш катта бўлсаям сиз-сизлаб мурожаат этади. Туземецлар ўзидан ёши катталарга қўлини куқсига қўйиб салом беради, йул беради, жой беради. Эшон, биз Улуғ Урусиямиз! Улуғ Урусия ёш билан қарини билмайди! У ўз оти ўзи билан — Улуғ Урусия! Бўлди, энди туземецча урф-одатларингни йўқ этамиз! Энди Улуғ Урусия урф-одатларини қабул этасан!

— Тақсир, мен ёшимни пешламоқчи эмас эдим. Мен... саксон ёшли бир мўйсафид, калом учун ижозат тиламоқчи эдим.

— Ижозат, айтингиз!

— Тақсир... Сиз тўпга тутажак даргоҳ масжид...

— Масжид бўлса нима бўпти?

— Масжид Худон таоло даргоҳидур, тақсир. Худон таоло даргоҳидур.

— Ол-а, эшон, ол-а! Ислои дини Туркистонга VIII асрда келди, VIII асрда! Ислои Туркистонда ўн асрдан зиёд ҳукмронлик қилди, ўн асрдан зиёд! Бўлди, етар энди! Энди Улуғ Урусия ҳукмронлик қилади. Улуғ Урусия! Улуғ Урусия Молия вазири Вишнего-родский жаноблари нуқтадонлик ила башорат этганларидай, Туркистон — Урусия тожидаги олий қиммат дур бўлади! XIX аср — Улуғ Урусия асри бўлади!

— Қадамларига ҳасанот, тақсир, қадамларига ҳасанот. Аммо-лекин масжидимизни тупон этсалар, мўмин-мусулмонлар қаерда фасоҳат ҳам балогат сабоғик оладурлар, тақсир?

— Ўрис-тузем мактабларида сабоқ оласан! Петербургдан миссионер Остроумов жаноблари келмоқдалар! Миссионер Остроумов! Остроумов демак — нима демак, биласанми? Остроумов жаноблари ўз отлари ўзлари билан ўткир ақл соҳиб! Ўткир ақл соҳиб Остроумов ўрис-тузем мактаблари дастуриламалини тузмоқдалар! Жаноб Остроумов ҳализамон ўз дастуриламали билан келиб қоладилар! Туркистонда ўрис-тузем мактаблари очадилар! Сен энди ўрис-тузем мактабларида Улуғ Ўрис имлосини ўқий-

сан! Сарт-собакача итдум имлонгни ёндириб ташлай-
миз! Туркий тилларни йўқ этиб ташлаймиз!

— Бажонидил, тақсир, бажонидил, Оқлошшо ҳаз-
ратлари рушду ҳидоят этсалар, ўқурмиз. Аммо-лекин
мўмин-мусулмонлар масжидида нафақат сабоқ ола-
дурлар...

— Биладан, эшон, биладан! — чурт булади гене-
рал. — Энди... черковда тоат-ибодат этасан! Масжид-
ларни йўқ этамиз — черковлар қурамиз! Ана, Тўхта-
мишхон нўғайлар! Нўғайлар Улуғ Ўрис черковла-
рида чўқинмоқда! Булмаса, кимсан Тўхтамишхон
айлодлари! Энди — сени чўқинтирамиз!

— Бажонидил, тақсир, бажонидил, Оқлошшо ҳаз-
ратлари азму ихтиёр айлаганларидай бўла қолсин.
Аммо-лекин аҳли халқ кўзида Худон таоло даргоҳини
тўпга тутсалар, халқ қарғайдур, тақсир, халқ қар-
ғайдур.

— Халқ?!

— Шундай, тақсир, шундай. Халқ қўллаеса — бор
буладур, халқ қарғаса — хор буладур.

— Қанақа халқ?!

— Ул мулт-мулт қора кўзлар оти — халқдур, тақ-
сир. Халқ бор — ҳақ бор.

Генерал Скобелев димоқ-димоғида кулади.

— Ол-а, эшон, ол-а! — дейди. — Булар пода, эшон,
пода! Булар олдин подадан одамга айланмоғи лозим
бўлади! Одамдан оломонга айланмоғи лозим булади!
Оломондан эса, халққа айланмоғи лозим бўлади! Де-
мак, булар халқ бўлиш учун иккита-учта босқинчи
босиб ўтмоқлари даркор бўлади! Биласанми, эшон,
Улуғ Ўрусия нима учун ёввойидан-ёввойи Осиёга
ташриф буюрди? Манави сарт-собакаларни одамга
айлантириш учун ташриф буюрди! Улуғ Ўрусия ол-
дinda сарт-собакадан кинсон яратилдай башарни ҳам
савоб иш турибди! Улуғ Ўрусия салтанати — халос-
кор салтанат!

Генерал Скобелев қариллайди-қариллайди — тиз-
заси билан отини иктайди. Умархон эшондан беш-
олти одим ояслаб оёқ илади.

— Отишга шайлансин! — дейди. — Етилсин! Намоз
ўқилсин!

Ноғорачилар бодратиб-бодратиб ноғора чалади.

— Отилсин!

Худодаргоҳ кунпаякун бўлади.

Бобомиз тоғда дала танлайди-танлайди — бинондай дала тополмайди.

Бари ер кетмон кўрмаган ер булади.

Шунда, Қурбон қорақирғиз ўз даласини беради.

— Ана, ол, ўзбак, — дейди Қурбон. — Қорақирғизда дала бўлмайди. Дала ўзбакда бўлади. Қорақирғизда мол бўлади. Қорақирғиз қир-адирда мол боқади. Ўзбак дашт-далада экин экади.

Бобомиз Қурбон қорақирғизни қуруқ қўймайин дея, қўйини қовлайди.

Қурбон қорақирғиз бобомиз биллагидан ушлайди.

— Тек ўтир, ўзбак, тек ўтир, — дейди. — Ўзбак қўйнида бўлди нима, қорақирғиз қўйнида бўлди нима.

15

Бобомиз узун кун кетмон чопади.

«Бўлди, энди Оқподшо йўқ бўлди».

Бобомиз ана шундай ишонч билан кетмон чопади.

Бобомиз олам бехабар бўлади.

16

Оқподшо қадамба-қадам куради. Адирма-адир куради. Қирма-қир кўради.

Тоғлаб-тоғлаб кўради.

Охир-оқибат — бобомиз даласини топиб келади.

Бобомиз аланг-жалаң бўлиб қолади. Бобомиз довдираб-довдираб қолади.

Аммо сир бой бермайди. Мезбон мисол бош ирғаи тура беради. Мезбон мисол қўл қовуштириб тура беради.

— Отинг Жамолиддин кетмон-а? — дейди Оқподшо.

Бобомиз ҳа, дейишини-да билмайди, йўқ, дейишини-да билмайди.

Оқподшо бобомиз қўлларини кетига қайириб бойлайди.

Ана шунда бобомиз Оқподшо кетида турмиш Холиқул мингбоши тилмочини таниб қолади. Тайин, мени шу Асҳал нўғай ушлаб берди-ёв, дея ўйлайди.

— Сенга нима эди, нўғай? — дейди бобомиз. — Сен туққиз қайтганга нима эди?

— Мен бир тилмочман, Кетмон, қул тилмочман.

— Шу кунингдан кўра, кет юртингга, тўққиз қайтган, кет!

— Қозон Фарғонадан-да қул, Кетмон.

Оқподшо бобомиз кетидаи милтиқ ўқталиб-ўқталиб юради.

Бобомиз шудгор оралаб юради.

Оқподшо-да шудгор оралайди.

Ана шунда бобомиз бардоши дош беролмайди. Ғазабноҳ қайрилиб қарайди.

— Ай, кофир! — дейди. — Бир даламни ҳаром қилдинг! Энди бу даламни-да булғамал!

— Нима-нима?

— Даламни қадамлаб булғама, дейман!

Оқподшо анграйди-анграйди — бир нима-да англамайди. Ер анграйиб қарайди. Ерда тупроқдан бошқа нима тополмайди.

Оқподшо ердан бир сиқим тупроқ олади.

— Ана тупроқ, мана тупроқ! — дейди. — Бўрсилдоқ тупроқ, мағиздор тупроқ, ҳосилдор тупроқ! Тупроқмисан-тупроқ! Аммо бу тупроқ сенки эмас, чучела, сенкиг тупроқинг эмас!

Бобомиз кўнгли бир увяшиб олади.

«Оқподшо билибди, Қурбон қорақирғиз даласинини билиб қолибди, — дея хаёлланади. — Бировнинг моли мол бўлмайди деб шуни айтадилар-да».

Шундай бўлса-да, бобомиз қўрққан олдин мушт кутарар қилади:

— Меники бўлмай, кимники бўлади? — дейди.

— Бу тупроқ...

Оқподшо гапини тополмай қолади. Кетига қайрилиб қарайди. Бармоқларини қирс-қирс ўйнатиб, йўлдошидан сурайди:

— Духовский, кунпаякун масжид олдида генерал Скобелев жаноблари бир бало вазир деятиб эдилар...

— Эсимда йўқ, Назаров, эсимда йўқ, — дея елка қисади йўлдоши. — Ҳа, ўша-да! Пошшо ҳазратлари айтди, деб қуявер. Бу чучелалар нимани билади.

— Узи... пошшо каттами, вазир каттами?

— Генерал Скобелев жаноблари айтган бўлсалар, албатта вазир катта-да!

Оқподшо тагин бобомиз билан юзма-юз бўлади. Салмоқлаб-салмоқлаб баён этади:

— Гап лўндаси... Швеция вазири Фалончиев жаноблари айтганларидай, бу тупроқ Ўрусия тожидаги

олий қиммат дур, ҳа, дур! Асло, асло сенинг тупро-
гинг эмас!

— Лаббай-лаббай?

— Сен бундай қаймоқ тупроққа ярашмайсан!

— Нима-нима?

— Чунки сен чучеласан, чучела!

— Сарт-собакасан, сарт-собака!

— Биз сен сарт-собакаларни Ўрусияга жунатамиз!

— Ўрусияда сенинг башарангдай қоратупроқ бор.

Сен ана уша қоратупроққа ярашасан!

— Қоратупроқ — сарт-собака... Сарт-собака — қо-
ратупроқ... Жуда ҳамоҳанг!

— Ўзи, бу чучелалар қандай қилиб бундай қаймоқ
тупроқда яралиб қолди, Духовский?

— Айтгилиги йўқ, Назаров, айтгилиги йўқ. Шун-
дай тупроқда шундай сарт-собакаларни яратган ху-
догаям қойил эмасман.

— Қўявер, Духовский, бу тупроққа энди Улуғ
Ўрис халқи келади!

— Биладан, Самарадан икки юзта ўрис мужик
кўчиб келади.

— Бизнинг Саратовдан бир юз элликта ўрис му-
жик келади.

— Мужикларимиз ҳадемай поезддан тушади!

— Энди бу қаймоқ тупроқда Улуғ Ўрис халқи деҳ-
қончилик қилади!

Бобомиз нафаси ичига тушиб кетади.

Бобомиз ғарибона-ғарибона қадамлайди.

— Жамолиддин кетмон, намозингни ўқиб ола-
сан-а? — дейди Асҳал нўғай. — Пешини намозингни
ўқиб оласан-а?

Асҳал нўғай бош ирғай-ирғай шундай дейди. Ас-
ҳал нўғай бот-бот шундай дейди.

Асҳал нўғай Оқподшога юз солади.

— Бир мўмин байда намозини ўқиб олсин? —
дейди.

— Ҳайда-ҳайда! — дея жеркийди Оқподшо.

— Кунпаякун масжид жойида черков пойдеворини
ташладик. Черков битсин, черковда намоз ўқийди! —
дейди Оқподшо.

— Тоат-ибодатни қанда қилиш ёмон, — дея сар-
ғаяди Асҳал нўғай. — Худо йулда бирор кор-ҳолга ги-
рифтор этади.

Оқподшо сергакланади. Оқподшо теварак-бошга
назарланади. Оқподшо ҳадикланади.

— Майли, худо йўлида бўлса, майли,— дейди Оқподшо.

— Худо йўлида қўлларини бир бўшатиб олинг,— дейди Асҳал нўғай.— Қўлсиз намоз ўқиб бўлмайди. Оқподшо бобомиз қўлларини озод этади.

Бобомиз обтовадан таҳорат олади. Бобомиз қибла тараф белбоғ ёяди.

17

Оқподшо ёнғоқ остилаб соялайди.

Милтиқлари ўнгларида туради. Бош кийимлари чапларида туради.

Оқподшо бобомиздан куз узмай соялайди.

Асҳал нўғай бир бобомизга қарайди, бир Оқподшога қарайди. Камзулини ола-ола, бобомиз тараф оқимлайди.

— ~~Х~~ йўл бўлсин, нўғай? — дейди Оқподшо.

— Мен ҳам намозимни ўқиб олайин, жаноблар,— дейди Асҳал нўғай.

— Сен чўқинтирилмаганмисан?

— Худога минг қатла шукур, мусулмон фарзандиман.

Асҳал нўғай бобомиз қабатидан камзул тушайди. «Оллоҳу акбар»... дея, қулоқ қоқиб бошлайди.

Бир сўз намоздан бўлади, бир сўз амалдан бўлади:

— Қулоқ сол, Қетмон, қулоқ сол,— дейди.— Оқподшо мулла Намоз билан муҳорабачиларни қидирмоқда.

— Мени ким айтди?

— Биров айтмади. Оқподшо эркак зотини ушлаб қамайти.

— Қамаса-қамар.

— Оқподшо осий баядаларни осиб ўлдирмоққа ҳукм қилди. Ибрат бўлсин учун бутун халқ олдида осадилар. Битта шаҳид ўрнс жонин учун ўнта узбакни осадилар. Алҳол, сенга-да шул ҳукм жорий этилади.

— Менинг қўлим қон эмас.

— Унда, Ўрусияга сургун этадилар. Ҳали, анавилар сени қоратупроққа жўнатамиз, дейдилар. Шу гапда жон бўлади. Икки юздан ошиқ забардаст ўзбакни ичкари Ўрусияга сургун этадилар.

Бир сўз намоздан бўла беради, бир сўз амалдан бўла беради:

— Энди мен нима қилайин?

— Қоч.

— Бола-чақамини ташлаб қаёққа қочаман?

— Бошинг оққан тарафга қоч.

— Анавилар кўз узмайди, қандай қилиб қочаман?

— Ўзингни сойга от. Жойингдан турма-да, сой тубигача юмалаб-юмалаб бор. Бет-бошинг ёрилади, оёқ-қўлинг лат ейди. Алҳол, омон қоласан. Бўл-бўл.

Бобомиз бирдан сой тараф чопади. Мисоли сувга калла қилмишдай — ўзини сойга отади.

Оқподшо ҳаяллаб келади.

— Тухта, отаман, тухта! — дейди.

Оқподшо қасур-қусур юмаламиш тошларни кузлаб милтиқ бушатади.

Оқподшо сой ёқалаб чопади-чопади — сой энажак суқмоқ тополмайди.

Бобомиз тошлар билан юмалайди-юмалайди — ёнвойи бодомлар аро ғойиб бўлади.

18

Бобомиз тоғ ёналаб энадн-энадн — Исфарада манзил олади.

Исфарада-да Оқподшо бўлади.

Фарғона бобомизга торлик қилиб қолади.

Бобомиз Оқподшо йуқ юрт излаб юради-юради — Душанба келади.

«Тили бошқа асло эл бўлмайди».

Бобомиз ана шундай уй билан тагин йўл олади.

Юради-юради — Денов келади.

Денов беклиги Бухоро амирлигида бўлади.

Бобомиз Деновин макон этади.

Кузи билан мардикорлик қилади.

Қишда одам ёллайди — Фарғонадан бола-бақрасини олдириб келади.

19

Бобомиз бола-бақраси омон-эсон Деновлаб келади.

Айбн — тўнғич ўғли бир бошқа бўлиб келади.

Ана шу тўнғич ўғил Ақраб бизнинг отамиз бўлади.

20

Отамиз қоқ тунда тўшакдан туриб кетади.

Соя-шарпасиз ташқарилайди. Гап-сўзсиз ташқарилайди.

Зим-зиё супада қул кет этиб туради. Теваракка оқпошшона-оқпошшона боқиб сўзлайди:

— Сартлар!— дейди.

Оёқлари остида ётмиш косовни милтиқ қилиб пешлайди. Милтиқ пешлаб-пешлаб одимлайди.

— Чучелалар!— дейди.

Ўвлини айланади-айланади — нарвондан томлайди.

Томда қишлоқ узра милтиқ уқталиб-уқталиб туради.

— Ётилсин!— дейди.

Қишлоқдан итлар ҳуради.

Отамиз ит ҳурмиш тарафга милтиқ ўқталади.

— Учир, сарт-собака, ёчир!— дейди.

Қилада ой бир оқариш беради, бир қорайиш беради.

Отамиз оқариш бермиш ойга милтиқ ўқталади.

— Йўқол, сарт-собака, йўқол!— дейди.

21

Бобомиз ташқаридан эшитилмиш овоздан уйғонади.

Қабатини пайпаслайди. Нима гапдигини пайқайди. Сапчиб ташқарилайди.

Бобомиз супада ҳайкал мисол қотади.

Ошхона тараф қулоқ тутади. Дарвоза тараф қулоқ тутади. Молхона тараф қулоқ тутади.

Овоз қаердан келаяпти — билолмайди.

Ой қорайиш беради.

Отамиз қорайиш бермиш ойга милтиқ ўқталади.

— Отилсин!— дейди.

Отамиз: «пуп-пуп-пуп», дея, косовдан туп отади.

Бобомиз ана шунда отамиз қаердалигини билиб олади.

Оёқ учида нарвонни топиб олади. Оҳиста-оҳиста томлайди.

Томда ўрмалаб боради-ўрмалаб боради — отамиз кетидан маҳкам қучоқлаб олади.

Отамиз том ташлаб-том ташлаб йиғлайди. Отамиз оёқ тираб-оёқ тираб йиғлайди.

Бобомиз отамизни томдан кўтариб туширади.

22

Отамиз эсини танигуничайини томма-том юради.

ИККИНЧИ БОБ

1

Мен Сурхони Ақраб қўлигул ўғли бўламан.

2

Отамиз қадамиш чўп ниҳол бўлади.

Отамиз қарамниш дарахт шигил-шигил бўлади.

Отамиз кесмиш ток шокнла-шокила бўлади.

Отамиз ҳирқмиш гул шода-шода бўлади.

— Минг қилса-да, отаси фарғоначи-да, фарғоначи! — дейди эл.

3

Бир эрта Абил жарчи кўчама-кўча жар солади:

— ...Барча-барча ҳовуз бўйлаб борсин! Йўқсиллар ҳукумати билан кўришув бўлади!

— Ювуқсизлар ҳукумати дейдими? — дейди онамиз.

Отамиз онамиздан бетини буриб-буриб кўлади.

— Деҳқонқул! — дейди отамиз. — Ювуқсизлар ҳукумати десанг-да бўлади, Шўролар ҳукумати десанг-да бўлади!

Бизнинг Сурхон тарафда хўжалар бекалар отини атамайди. Бекалар-да хўжалар отини атамайди. Бир-бирларини ё қизлари оти билан атайди, ё ўғиллари оти билан атайди.

Отамиз билан онамиз бир-бирларини менинг отим билан атайди.

— Барча борадими, Деҳқонқул? — дейди онамиз.

— Йўқ! Катталар боради. Шўролар майдалар билан гапкрншмайди.

— Ана, эшитдинг-а? — дейди онамиз.

Шундай бўлса-да, мен отамиз кетидан няраман.

Отамиз менн жеркиб-жеркиб дарвозада қолди-
ради.

Мен дарвоза суякиб утираман. Отамиз йўдини
қарайман.

Отамиз тушларда қайтади.

Мен отамиз қулидан ушлаб тортаман.

— Айтнинг, Шўро қандай одам, айтнинг! — дейман.

Отамиз қобоқ уюб ичкарилайди. Телпагини та-
пиллатиб кўрпача уради. Болиш ёнбошлаб ич торта-
ди. Шяп тикилиб ух тортади.

Мен отамиз лияжига кираман. Мен отамиз белбо-
ғидан тортаман.

— Ота, айтнинг! — дейман.

— Э, учир-е, энагар! — дейди отамиз. — Энди сен
қолдингми, каллани гаранг қилмаган?

Мен отамиз пияжида ёта бераман.

Шуида, онамиз ичкарилайди.

— Қани, гапирсин қани, — дейди онамиз.

Отамиз тагин миқ этмайди.

— Гапирсин-да энди, ювуқсизлар ҳукумати қан-
дайчинки одам экан, гапирсин-да энди.

Ана шунда отамиз онамизга юз буради.

— Деҳқонқул! — дейди. — Шўролар, биз тунғич,
сиз кенжасиз, дейди. Биз сизларнинг катта акаларин-
гиз бўламыз, дейди. Шундай экан, сизлар бизга бўй-
сунишларингиз лозим, дейди.

— Яхши, мусулмончилигини билар экан.

— Деҳқонқул! Гап мусулмончиликда эмас... Деҳ-
қонқул! Шуни ўнг қулоғинг билан-да эшитиб ол, чап
қулоғинг билан-да эшитиб ол: қизил ранг — яхши-
ликка олиб келмайди. Қизил ранг — одамни алдайди.

— Нима, ювуқсизлар ҳукумати қизил одам экан-
ми?

— Эса чи, қизил-да. Қип-қизил. Тут шохига қяс-
тирилган яловигача қип-қизил. Омбор деворларига
илиғлиқ сўзаналаргача қип-қизил. Қаёққа қарама —
қизил, қизил, қизил...

— Қизил бўлса бўлар, бу кишига нима.

— Деҳқонқул! Қизил ёмон-да, қизил ёмон. Бонси,
қизил ранг — қон ранг! Қон ёмон, ёмон!

— Замон тинч бўлса, бўпти-да.

— Деҳқонқул Қон рангдан ёруғлик тилама. Қон
рангдан рўшнолик тилама. Қон рангдан паноҳ тила-
ма. Қон ранг — жаллод ранг!

Шу кундан эътиборан отамиз бир бошқа бўлади-қолади.

Бир маҳалгачайин ухламайди. Ҳовли айланиб-айланиб юради. Кўча девор мўралаб-мўралаб юради.

Етса-да, уйқусида гапириб-гапириб ётади:

— Қизил, кет қизил!..— дейди.

Онамиз отамиз ҳолидан қайғуда қолади. Енгига пул қистиради. Фолчига йўл олади.

— Эркакнингиз яъжуж-маъжужга йулиқибди! — дейди Жарқин фолчи — Яъжуж-маъжуж бўлгандаям, улай-булай эмас! Қип-қизил яъжуж-маъжуж! Қизил яъжуж-маъжужга қизил товук сўйинглари!

5

Қизиллар қулоғи қирқта бўлади!

6

Кечаси билан учта Қизил кириб келади.

— Ҳали, қизилларни даф этиш учун қизил товук сўяр бўлдингми?..— дейди.

Қизиллар отамизни олдига солиб кетади.

Мен отамиз кетидан эргашаман.

Онамиз қўлимдан тортиб қолади.

7

Отамиз уч кундан кейин қайтиб келади.

Одатича — этиги пойларини қўли билан сугурмайди.

Унг оёғини бир тараф силкийди — ўнг пойи ўша тараф бориб тушади.

Чап оёғини бир тараф силкийди — чап пойи сандиқ остига бориб тушади.

Пайтавалари чувалаб-чувалаб қолади.

Кўкси билан кўрпача ташлайди. Болиш қучоқлайди. Бетларини болиш ботиради.

— Бир жойи огрияптими? — дейди онамиз.

— Деҳқонқул! Мен сенга айтиб эдим-ку, қизиллар эл бўлмайди, деб. Энағарлар мени Юрчига олиб борди. Юрчининг қўрғонида қароргоҳи бор экан. Оқчу-

рин дегич каттаси бир тергамоқлик қилди-е, бир тергамоқлик қилди-е! Қизиллар шаънига тағин бир ёмон тап қилсанг, Сибир сургун буласан, деди. Бир-иккита қоғозга бармоқ бостириб олди.

— Сибири қаерда булди?

— Ким билади, қаерда булди.

Мен отамиз этикларини териб-териб оламан. Бўсагада жуфт-жуфтлаб қўяман. Пайтаваларини йигиб-йигиб оламан. Этикларига ўраб-ўраб соламан.

— Деҳқонқул! — дейди отамиз. — Энди қизиллар мени қўймайди.

— Энди қайтади, Деҳқонқул?

— Энди кетаман. Ёмондан қоч-да қутул, ё, тоғ-да қутул, дейди.

Отамиз бир кечада йўқолади-қолади.

8

Мен тағин отамизни қидираман.

— Отанг бозор кетди, келади, — дейди онамиз.

Мен энди онамиз кетидан ияраман. Онамиз бир одим босса-да, кетидан бораман.

Онамиз ҳовуз боради. Ҳовуз бўйида аёллар билан гурунглашади.

Аёллар бири қўйиб бири айтади.

— Бурноғи кеча тегирмон олдида иккита Қизилни бўғизлаб кетибди.

— Иккита-да тапми, Ҳайиткални жариди беш-олтитабини отиб кетибди.

— Ҳай, бир замонлар бўлаяпти-да.

Онамиз кузасини сув ботириб олади. Қўза елкалаб қайтади. Йулда куза қўйиб дам олади.

Мен йул бош-адоқ олазарак бўламан.

— Отам қани... — дея ингиллайман.

Тулиб-тошиб турмиш онамиз чўрт ёрилади:

— Иштонини ичида! Эшитдингми? — дейди. — Манами иштонини ичида!

Мен мана бўлмасам дейман-да, кузадаги сувга тупуриб қочаман.

Онамиз кетимдан тош отиб қолади.

— Ҳа, ошининг ейин сен тентакни, ошгинангнинг ейин! — дейди.

Онамиз сувни тўкиб ташлайди. Тағин ҳовуз йул олади.

Онаминз мени қарғаб-қарғаб ётқизади.

Мен онаминз рўмолнинг тортқилай-тортқилай ухлаб қоламан.

Бир маҳал эшигимиз гижир-гижир очилиб ёпилади.

Мен кўзимни очгани эринаман. Онаминз ташқарилаяпти, дея ўйлайман.

Ўн беш-йигирма кунда бир бор шундай бўлади.

Бир сафарда уйқум келмайни ётаман.

Онаминз оҳиста-оҳиста тўшакдан туради. Онаминз оёқ учнда-оёқ учнда айвонлайди.

Айвон тарафдан шивир-шивир эштаман. Шивир-шивирда мени отим-да бўлади.

Гап-сўзларни алайна-алайна эшитомайман. Аммо-лекни кўнглим туяди: ана шу шивир-шивирчи онаминз бўлади!

— Ота, ота! — дея лик этиб тураман.

Онаминз пла-чила қайтади.

— Ҳя, нима, нима? — дейди. — Ота? Қани ота? Нима бало, эловрайсанми? Ёт, ухла, ёт!

Онаминз бошимни силай-силаё кетади. Онаминз бошимга кўрпанн торта-торта кетади.

Мен тагин кўрпадан бошимни оламан. Кўзларимни катта-катта очаман. Пичир-пичир эштаман.

— Мени қизиллар йуқламайпими?

— Йуғ-а.

— Йуқласа, тоққа утинга кетиб эди, де

— Ўзи қаерда юрибди?

— Ишнинг бўлмасин.

— Нимага ишим бўлмайди? Ўлик-тиригини билмайин-да.

— Ҳайиткални жариди ётибмиз.

— Жарда ётади?

— Аслида, тоғда ётамиз. Жарга кечаси келамиз.

— Тоғ қаерда, Ҳайиткални жар қарда.

— Отин олдида нима дегич гап. Тоғдан Ҳайрондара эламиз. Ҳайрондарадан кейин Ҳайиткални жариди-да.

— Бир ўзимми?

— Бир узим қаёқда — уята жигит. Ўзимиздан Рашид бор. Бошқалари бошқа қишлоқдан. Ҳали тагин кўпаямиз. Теварак қишлоқлардан жигитлар келиб қўшилаяпти.

— Кечаси Ҳайиткални жариди нима қилади-а?

Уйғинаска, бола-бақрагинаси олдиғинасида ётса булмайдинми-а?

— Деҳқонқул! Сех нимани биласан? Биз эл-юрт учун олишаймиз. Бирови-да Ҳайиткални жаридан тирик утолмаяпти. Утганини-да кўраман!

— Кимни айтаяпти?

— Қизилларни-да, кимни бўларди.

— Қизиллар Ҳайиткални жаридан ўтадимми?

— Эса-чи. Деновдан Хўжасоатга келгич йўл Ҳайиткални жаридан ўтади-да. Бошқа йўл йўқ. Шу жарада Қизилман, деҳқинни қонига белаямиз.

— Кўзига қарасин-да, қизилларда милтиқ бор, дейишади.

— Милтиқ бизда-да бор. Бир кечаси бешта Қизилни ўлдириб, пулемётини-да олиб олдик.

— Ишқилиб, кўзига қарасин, дейман-да.

— Деҳқонқул! Кўзимга қарасам-қарамасам, Қизил зотини энисини жабдуқлайман!

— Куп катта кетмасин.

— Деҳқонқул! Катта кетсам-кетмасам, қишлоғимизга ўрис зотини ёнаштирмамай!

Пичир-пичир эшита бериб кўзим кетади.

10

Тонглай айвон қарайман.

Айвонда кўрпа-тўшак бўлади — отамиз йўқ булади.

Мен ер тепиб-ер тепиб ингиллайман. Мен ер юмалаб-ер юмалаб ингиллайман.

Онамиз енгимдан олиб турғизади.

— Желакни кир қилдинг, қирғинни олдида қирлиб кетгур! — дейди. — Йўқ отани қаердан топаман? Сендан ота қарзим борми?

Мен ошхона чопаман. Сув тўла кузаларга тупуриб-тупуриб қочаман.

Кетимдан отилмиш косов дарвоза тарақлаб тегди.

11

Отамиз қачон келади. деб кун санайман.

Кун санай бериб, бармоқларим тақчил бўлиб қолади.

Кун санай бериб, кафтларим бармоқларим билан тўлиб қолади.

— Бўлди, энди қайтиб келсин. Анави Деҳқонқули безорижонимни чиқарди,— дея пичирлайди онамиз.

— Бола бола-да,— дейди отамиз.

— Аёллар, эркакнингиз босмачи бўл кетибди, шу чинми, дейди.

— Деҳқонқули Босмачи деманглар. Неча марта айтаман, босмачи деманглар деб.

— Бари аёл шундай дейди.

— Деса дея беради-да. Босмачи бўлиб, қайси юртни босиб олибмиз? Босмачи бўлиб, қайси элни талон-торож этибмиз? Деҳқонқули Босмачи дегич гапини улар ўйлаб топдилар.

— Кимлар?

— Кимлар бўларди — қизиллар-да. Кимлар бўларди — падар лаънат чучқалар-да. Чучқалар ўзлари юртимизга бостириб келди. Яна тагин, бизни босмачи деб атади. Падар лаънат чучқалар ўзларини ёрлиқларини бизнинг пешонамизга ёпиштирди.

— Унда, бу киши ким бўлди?

— Мужоҳид! Билдингми? Мужоҳид!

— У нима дегани бўлди?

— Мужоҳид эл-юрт учун жиҳод этувчи одам бўлади. Эл-юрт йўлида шаҳид бўлиш учун шай одам бўлади.

— Ким билади, Деҳқонқул, эл-юрт шундай деяпти-да.

— Деҳқонқули Эл-юрт қизиллар ифвосига учмайсиз. Мен қизилларни битта қўймай қираман. Омон қолмиш Қизилни қаердан келган бўлса — ўша ёққа қайтариб ҳайдайман. Эл-юрт ана ўшанда билади — мужоҳид ким, босмачи ким эканини. Ботар кунни отар тонги бўлади.

1

Бир оқшом дарвозамизда учта одам қора беради. Одамлар остонамизда алаң-жалаң бўлиб туради.

Онамиз бет бекитиб-бет бекитиб пешвоз боради.

— Қани у, туземец?— дейди бирови.

Онамиз англамайди — ер боқиб тура беради.

— Мен сен чуркадан сўраярман?

— Қани у, туземец, чурка?

— Қим-ким?— дейди онамиз.

— Босмачи эринг қани, деяпман!
 Онамиз ана шунда англайди. Хиёл юз очади.
 — Ҳа-а, отасими?— дейди.— Отаси тоглаб кетиб
 эди.
 — Қачон келади, туземец, чурка?
 — Утин териб бўлса, келади-да.
 Келувчилар хет қайрилади.
 — Ўзи бир туземец чурка бўлса, яна тагини бети-
 ни бекитади-я!— дейди.

14

— Келгичлар бирови Нормурод фаол бўлди.
 — Деҳқонқул! Шу энағарга айтиб қуй, қадамини
 тортса тортди, тортмаса, ўз қўлим билан калласини
 оламан.
 — Ўзи, қизиллар қачон кетар эмиш?
 — Деҳқонқул! Қизиллар кетмайди, ҳайдамаса
 кетмайди. Кетмаса, ўзларини шўри. Бари Қизилли
 тутдай тўкаман. Қизиллар ўлигини ғожирларга еи
 қиламан.
 — Бир Рашид босмачи билан икковини қўлдан
 нима келади.
 — Деҳқонқул! Неча маротаба айтаман, босмачи
 дема деб. Босмачилар ана — қизиллар!
 — Бари шундай деяпти-да, менда нима айб.
 — Бари айтса-да, сен айтма. Чин, бизнинг қиш-
 лоқдан Рашид икковимиз, чин. Биз нима қилайлиқ,
 бари дин-имонини сотаяпти. Бирови Шуро бўлаяпти,
 бирови фирқа бўлаяпти, бирови ҳосилот бўлаяпти.
 Деҳқонқул! Мен уларни жигит санамайман. Йўқ, жи-
 гит санамайман. Галин ўроли келди, айтайин... Улар
 хунаса! Ҳа, хунаса!
 — Шундай дейишга уялмайдими?
 — Бўлмаса, нима дейин? Кофир дейин десам —
 бари ўзбак бўзболалар. Ўзбак дейин десам — бари
 кофирлар йўлидан юрибди. Мусулмон бўп — мусул-
 мон эмас, кофир бўп — кофир эмас. Бундайчики-
 ларни ким дейди? Хунаса дейди-да!

15

— Бу сафар ҳаяллаб қолди?
 — Қўлобда бўлдиқ. Иброҳимбек қўрбоши ҳазрат-
 лари ҳўлида машқ олдиқ.
 — У киши ким бўлди?
 — У киши ислом лашкари сорбони бўладилар.

Иброҳимбек ҳазратларини қурбошимиз десак-да бўлади, амиримиз десак-да бўлади. Бокси, амчримиз ўз жойларига Иброҳимбек ҳазратларимизни тайинлабдилар-да, ўзлари Афғонистон сари сипориш берибдилар. Худо хоҳласа, Иброҳимбек ҳазратимиз сорбонлигида бари уриси битта қўймайин қирамиз.

— Кўлобга бир ўзи бордимми?

— Йўқ! Элликтача жигир бўлиб бордик. Иброҳимбек ҳазратимиз қароргоҳида туркий лашкарбошилар машқ берди. Ай, бир барлос жигитлар машқ олаяпти, ай, бир барлос жигитлар машқ олаяпти! Жигит эмас — дачин, дачин! Иброҳимбек ҳазратимиз барлосларни олса олади — асло олдирмайдик!

16

Тағни кун санайман.

Тағни бармоқларим тақчил бўлиб қолади.

Тағни кафтларим бармоқларим билан тўлиб қолади.

17

Тунлардан бир тун ташқарида тапур-тапур бўлади.

Амрлар эшитилади:

— Қимирлама, отаман!

— Қаддингни кутар!

— Қўлингга бер!

— Типирчилама!

Шунда, отамиз овози-да келади:

— Рашид айтди-я, шу кеча уйингга борма, дачи-я! Рашидни тапини олмадим-а, ай, аттанг-а!

Онамиз отилиб ташқарилайди. Овоз бериб йиглайди.

— Эй, моча!— дейди биров.— Ўчир, булмаса сеням бойлаймиз!

Ҳаминқадар тала-туп бўлади. Ҳаминқадар дуқ-зуғум бўлади.

Ташқари бирдан ёришади.

Мен ана шунда ташқарилайман.

Ташқарида қўша фонус ёнади.

Қўллари қўлликлик отамиз супада ётади. Бет-бачи қон отамиз гўжанак ётади.

— Успенский, Полторацкий! Отин олиб келинглар!— дейди биров.

Бир фонуслик чопқиллайди. Кучадан от етаклаб келади. Суна олдида бел қилади.

Амр этувчи отамиз бўйнидан эгар қошига арқонлайди.

— Ҳайда!— дейди.

От куча йул олади.

Отамиз от кетидан оёқ тираб-тираб одимлайди. Узини кетига ташлаб-ташлаб одимлайди.

Девор суяниб турмиш онамиз тағин овоз бериб йнглайди.

— Эй, моча чурка, мен сенга учир деяпман!— дейди Успенский.

Онамиз дами ичига тушиб кетади.

— Чанишев!— дейди отамиз.— Манави чучқаларингга айт, пошикаста-заифаларни ундайчикин сукмайдиклар!

— Сўкаётганим йўк,— деди Успенский.— Мочани моча дейди-да. Сен ҳанги чурка, заифанг моча чурка! Юртинг — Чуркистон!

— Ундай дема! Туркистон де, Туркистон! Мен Урусиянинг Чўчқанстон деётганим йўк!

— Узи, Туркистон номи нимадан олиб айтилади, Полторацкий?

— Турк сўзидан олиб айтилади. Туркийлар макони, деган мазмун беради.

— Ҳа-а. Сен чурка туземец ўзининг буюк туркийлар деб биласанми? Буюк туркийлар... Буюк Туркистон... Сассиқ чуркалар! Сассиқ Чуркистон! Ана, сен кимсан!

— Узи бир чурка туземец бўлса, Туркистон, туркийлар деган пўрим-пўрим гапларни қаердан билади, Колесов?

— Анави Ҳисор тарафларда турк офицерлари нтадай изғиб юрибди. Ана ўшалар ўргатаяпти.

— Анвар пошони асфаласофилнинг жўнатганимизга ўн икки йил бўлди-ю?

— Қаланғи-қасанғилари ҳамон дайдиб юрибди.

Онамиз отамиз кетидан эргашиб боради. Ҳиқ-ҳиқ этиб боради.

Мен онамиз кетидан эргашиб бораман. Инг-инг этиб бораман.

Олдинма-кетин катта йўллаб келамиз.

Катта йўлда тағин иккита отлиқ бўлади.

Кизиллар ана шу манзилда оёқ илади.

— Чанишев!— дейди отамиз. Бир кун булмаса, бир кун сен суллоҳ келишингни билиб эдим. Айнан сен суллоҳни келади, деб ўйлаб эдим. Ўйлаганим бўлди, Чанишев!

— Ҳа, нима дейсан, нима?— захрини сочди Чанишев.

— Чанишев! Мен шу қишлоғимизга қадам қўяман дегич ўрис қонини ичдим. Олисдан кўрдим — отдим, яқиндан кўрдим — сўйдим. Ай, аттанг-а, қўллик бўлиб қолдим. Мен ўрис зоти қонини қолдирмайкин ичаман деб эдим.

— Ичолмас эдинг. Босмачи зотини таг-томирли билан қириб ташлаш учун бир юз олтмиш минг Қизил Қўшин бўлиб келиб эдик. Бир юз олтмиш минг оварупоча қуролик сара лашкар-а!

— Қўллик булмаганимда, бир юз олтмиш минггидан-да қонини ичар эдим! Чанишев! Бир ушлаш бўлса — ушладинг. Бўлар иш бўлди. Энди, қўлларимни қўйбер.

— Сендак қўрққулик. Ақраб, қўрққулик!

— Чанишев! Кўп қўрқа берма. Мана, эгар қошига қўй куганлагандай куганлаб олдинг. Энди қаёққа-да борар эдим.

— Лазаревич, Фонштейн! Қулини қўйиб юборинглар!

Қизиллар отамиз қўлини қўйиб юборади.

Отамиз уюшиб-уюшиб қолмиш қўлларини ёйиш учун қулоч отиб-қулоч отиб олади.

Шунда, қизиллар ёпла барака милтиқ ёпишади.

— Ай, Чанишев-ай! Туққиз қайтган-ай!— дея кулади отамиз.— Юракдан-да бор экан-да! Шу юрагинг билан мени ушлагани келдингми-а? Ақраб қўрбошини-я? Ай, энағар нўғай-а, ай, заннгар нўғай-а!

— Сўкма, туземец!

— Чанишев! Сен ким? Айт, сен ким? Нўғай мусулмон фарзанди. Сен мусулмон фарзанди була туриб, маънави ўрислар тапига яқин келдинг. Ўрислар менинг калламни ейкин учун сен нўғайларни бекорга таппамади. Бойси — ўзбек билан нўғайни тили бир, дини бир, урф-одати бир. Билсанг — сен нўғай ўзингга ўзинг милтиқ ўқталиб келдинг! Энди айт, туземец мени ё сен туққиз қайтган нўғайми?

— Мен сен билан ҳарбий судда гапиришаман.
Ақраб қўрбоши! Рудзутак, йўл ол!

Қизиллар Денов тараф жилов боради.

Ана шунда қизиллардан бир соя айрилиб қолади. У Нормурод фаол бўлади.

— Чанкишев!— дейди отамиз.— Бир оёқ ил! Анави хунасага айтар гапим бор!

Қизиллар оёқ илади.

— Ай, Нормурод хунаса!— дея кет борилади отамиз.— Сен мени ўрисларга ушлаб бердинг! Илоҳим, қариган чоғингда тентак бўл, аёлнинг уч талоқ қўй, элга эрмак, халққа шалоқ бўлиб ўл, оллоҳу акбар!

19

Тун кўройди бўлади.

Қиблагҳда Керагатог оппоқ-оппоқ оқариш беради.

Чанишев тоғ хушрўйдан ҳузурланади.

— Бай-бай-бай!— дейди.— Ана жамол, мана жамол! Биз энди бу жамолистонни Ўзбакня деб атаймиз, Ўзбакня!

— Туркистон яхши эмасми?

— Йўқ, Ўзбакня деймиз, Ўзбакня. Уртоқ Ленин Туркистонни Ўзбакня деб атаймиз, деб эдилар. Уртоқ Ленин сўзи сўз, гапи гап! Биласанми, уртоқ Ленин нима учун Туркистонни йўқ қилиб, Ўзбакня деб атамоқчи эди? Туркистон — туркий халқлар ота юрти. Шундан туркий туземецлар оталари юрти Туркистон учун қўлларига қурол олмоқда. Туркий туземецлар оталари юрти Туркистон учун жонларини тикмоқда. Ана шу Туркистонни йўқ қилиб ташласак, туркий халқлар қайси отлик ота юрт учун жиҳод қиладилар! Бундай доҳиёна гоя фақат Лениндан келади!

Отамиз ўнг қабатида иккита Қизил боради. Отамиз чап қабатида иккита Қизил боради.

Отамиз олдида Чанишев боради.

Фонуслар доп-доп этиб боради.

Мен пешонамни онамиз тиззасига нуқиб-нуқиб ҳиқиллайман.

— Эна, эна!..— дейман.

Мен юзларимни онамиз қўлларига босиб-босиб ҳиқиллайман.

— Кетди, отам кетди!..— дейман.

— Курдим...— дея озурда булади онамиз.— Кўрдим, отанг кетди...

Онамиз уксиб-уксиб йиғлайди. Онамиз увв-увв йиғлайди.

Онамиз овоз қуйиб йиғлайди — демак, хавф-хатар оляслайди. Демак, энди қўрқмаса бўлади.

Шу бопс, отамиз кетидан йул олиб йиғлайман.

— Ота-а-а!— дейман.

Отамиз қайрилиб қарамайди.

Фонуслар лол-лоп этиб боради.

Қизиллар отда бўлсалар-да, милтиқ уқталиб-ўқталиб боради.

Отамиз Қизил милтиқ тигида кетади.

Мен отамиз кетидан чопаман. Пилдир-пилдир чопаман.

— Ота-а-а!

Яланг оёқларим ерга тегиб-тегмэй чопаман. Ана-ана етажак буламан.

— Ота-а-а!

Жон-жаҳдим билан чопаман. Шунда, бетим билан ер учаман. Кафтларим билан ер бориб тушаман. Забтиям билан бир-икки бор юмалаб оламан. Жойимдан турайин дейман — туролмайман.

Отамиз Қизил милтиқ тигида кетади.

Ерда ётмиш куйи отамиз кетидан қарайман.

— Ота-а-а!

Фонуслар лол-лоп этиб боради.

— Ота-а-а!

Отамиз Қизил милтиқ тигида кетади.

20

Отамиз чимзор оралаб боради.

Отамиз буғдойзор оралаб боради.

Буғдойзор адоғи дарёча оқади.

Дарёча алоқ соҳили Сайрак қишлоғи бўлади. Дарёча қибла соҳили Хўжасоат қишлоғимиз бўлади.

Отамиз Қизил милтиқ тигида боради-боради — ана шу дарёча бўйида оёқ ялади. Чап елкаси оша қиблагоҳда қолмиш қишлоғига боқади.

Боқади-боқади — ботишан-ботишан инқиллаб-инқиллаб олади.

Қизиллар отамиз чап елкасига милтиқ билан туртади.

— Олға, олға!— дейди.

Отамиз энди ўнг елкаси оша боқади.

Боқади-боқади — хўрсиниб-хўрсиниб олади.

— Деҳқонқул-ай! — дея овоз беради.

Отамиз отамизни йўқладими? Отамиз мени йўқладими? Мени йўқласа — нима учун йўқлади? Мен гўдакдан ҳимо тилладими? Мен ушоқдан паноҳ тилладими? Ушоқ ўғлон қўлидан нима-да келади?

Қизиллар отамиз чорловини узларича йўяди. Мазкур буғдойзорда босмачилар бор, дея йўяди. Ана, Ақраб қўрбоши босмачиларни йўқлаяпти, дея йўяди.

Қизиллар апил-тапил буғдойзор милтиқ буради.

Аммо отамиз йўқламиш Деҳқонқул... босмачидан шовур бўлмайди.

— Деҳқонқул-ай!

Қизиллар ҳаминқадар жонсарақ бўлади. Тап-тап отдан ташлайди. Шарақ-шарақ милтиқ ўнглайди.

— Деҳқонқул-ай, Деҳқонқул!..

Деҳқонқул дегич... босмачидан ҳамон шовур бўлмайди.

Ана шунда отамиз Ақраб қўрбошинлигини қилади!

Лик этиб от миниб олади. Тиззалари билан от ниқтайди.

От жойидан забт олади. Аммо ўн-ун беш қадамда бирдан тис бўлади. Жойида ер тепинади.

Бокси — юган учн ерда ётмиш Қизил билагига бўлади.

Қизил юган учида судралиб-судралиб боради. Қизил бақириб-бақириб боради:

— Ақраб, агар қочсанг, болаларингни отамиз! Ақраб, болаларингни битга қўймай отамиз!..

Отамиз «бола» сўзидан кейин забтидан қайтади. Отамиз «бола» сўзидан кейин ниятидан кечади.

Қизил сапчиб туради. Отамиз оёғига ёпишади.

Отамиз Қизил кўкракка оёқ қўяди.

— Осилма! — дейди. — Ўзим тушаман!

Қизиллар отамизни ураб олади.

Қизиллар юрак ҳовучлаб-юрак ҳовучлаб туради.

Отамиз ана шу вазиятни англаб олади. Отамиз ана шу вазиятдан келиб айтади:

— Дарё бўйини олиб ётасизлар, деб эдим, — дейди. — Булар бошқа жойми олибди-да.

Отамиз шундай дея-дея, теварак-бошга олазарак-олазарак боқади.

— Кимни айтаялсан? — дейди Чанишев.

— Кимни бўларди — жигитларкимн-да.

— Сен бизнинг келишимизни билиб эдингми?

— Чанишев! Сен мени ўзингдайин бир тўпори кофир деб ўйлаб эдингми? Эса-чи, билиб эдим, эса-чи. Жигитларимга дарё ёқасида анғиб ётинглар, деб тайинлаб эдим.

— Жигитларнинг энди қаерда қарайди?

— Қаерда бўларди — худони бир ерида-да. Ҳали йўлимизда Ҳайиткални жари келади. Анбарсой келади, Қизилсув келади...

Қизиллар йўлларида давом эттишларини-да билмайди, қишлоққа қайтиб боришларини-да билмайди.

21

Отамиз ана шуида гап индаллосидан олади:

— Чанишев! — дейди. — Ўзи, мени қаёққа олиб кетаяпсан?

— Юрчига.

— Ундан кейин-чи?

— Тошканига.

— Тошкандан кейин-чи?

— Ўрусияга.

— Ўрусияга олиб бориб нима қиласан?

— Ўрусияда суд бўласан.

— Чанишев! Суд-буд, деб утирма-да, жигити гапини айт: Шўро ҳукумати менки нима қилади?

— Нима қиларди, суд кесади.

— Нимани кесади?

— Қаллангини кесади!

Отамиз Чанишев гапидан рози бўлади.

«Жигити гап бўлди, — дея ўйлайди. — Бўлмаса ўз оёғи билан қассобхонага боражак молдай бўп кета берар эдим».

— Чанишев! — дейди отамиз. — Худодан-да ўтди, бандадан-да ўтди.

— Ўтди, Ақраб қўрбоши, бари ўтди

— Худо билибми-билмайми, сен ўрисларни юртимизга ҳайдаб келди...

— Бари ўтди-кетди, Ақраб қўрбоши. Энди биз сенга тўғич ака бўламиз. Сен эса бизга кенжа ука бўласан.

— Худо билибми-билмайми, биз мусулмонлар қўлига милтиқ берди. Ўрисларни от, деди.

— Бари ўтди, Ақраб қўрбоши, биз ака-ука бўламиз.

— Ака-ука бўласан? Чанишев! Ўзи, кофир ўз оти

билан кофир экан-да! Мусулмон билан кофир қачон ака-ука булиб эди-да, энди булади?

— Бўлади, мана биз бўламиз. Шарқда яхши-яхши шарқона урф-одатлар бор. Масалан, Шарқда кичиклар катталарга итоат этади. Шундай экан, сен бизга итоат этасан.

— Чанишев! Улсам уламан — лекин сен урисларга ука бўлмайман!

— Бўласан, шундай кун келади, буласан. Ака-ям гапми, ҳали Ленинин отам дейсан. Крупскаяни онам дейсан.

— Чанишев! Улсам уламан — лекин сен урисларни акам демайман!

— Дейсан, шундай кун келади, дейсан. Дейини ҳам гапми, ҳали каллаи саҳарлаб ассалом, катта акам, дея ашула айтиб салом берасан.

— Мусулмон билан кофир бу дунё тугул, у дунёда-да эл бўлмайди. Бойси, мусулмон мазорга кофирни кўмиб бўлмайди, кофир мазорга мусулмонни кўмиб бўлмайди. Шундай экан, мусулмон билан кофир у дунёда-да ака-ука бўла олмайди.

— Булади, уртоқ Ленин гоёлари шундай, бўлади.

— Унда, ўша Ленининг қушмиа одам экан!

— Уртоқ Ленинга тилингин теккизма, туземец!

22

— Чанишев! Айб сенда-да бўлмади, айб менда-да бўлмади. Барн Худодан бўлди! Чанишев! Сендан тилаяжак бир тилагим бор. Ана шу тилагимни бажо келтир. Ана шунда, сен-да бола-бақранг олдинга борасан, мен-да бола-бақрам олдида қоламан.

— Айт, айт қани?

— Сен олдин, бажо келтираман, дея сўз бер. Ана ундан кейин айтаман.

— Сўз бераман! Ана, эди айт.

— Чанишев! Мени мана шу ерда от!

— Қаерда-қаерда?

Отамиз ўнг оёғи билан ер тепиб-ер тепиб айтади:

— Мана! Мана шу ерда от!

Қизиллар бир-бировига қараб-қараб олади. Қизиллар калла чайқаб-калла чайқаб олади.

— Чанишев! — дейди отамиз. — Мен ўзбакман, ўзбак! Ўзбак қаерда таваллуд топади — ана ўша ерда

умр кечиради! Чанишев! Балиқ жаннатмакон соҳил-да бўлса-да, ўлиб қолади. Балчиқдан-балчиқ сув бўлса-да, ташлаб юборса бўлди — тагин тирпади-қолади. Чанишев! Ўзбек-да ана шундай! Ўзбекка жаннатмакон-да татимайди. Ўзбек жаннатмаконда-да ўз эл-юртини қумсаб-қумсаб адо бўлади. Ўзбек жаннатмакондан дўзахмакон пахтазорини қумсаб-қумсаб қайтиб келади.

— Хўп, борайлик қани.

— Чанишев! Ўзбек қаерда таваллуд топади — ана ўша ерда ўлади! Ўзбек ўз эл-юртида ўлади! Ўзбек ўз ўлан-тўшагида ўлади! Ўзбек — ана шундай ўзбек!

— Улимга маҳкум учун ерни фарқи нима, тузе-мец,— дейди Успенский.

— Ўрис! Чин, сен учун фарқи йўқ, чин. Қаерда хушҳаво табнат бўлади — ўша ер ўрис учун юрт бўлади. Қаерда қорин тўяди — ўша ер ўрис учун юрт бўлади. Ўрис — ана шундай ўрис!

— Эл-юрт, эл-юрт дейсан, ўзи, Ўзбакида сени кўмиш учун эл-юрт қолдими? — дея ҳиринг-ҳиринг кулади Успенский. — Икки милён босмачи қириб ташланди, дейишаётиб эдими, Рудзутак?

— Шундай, икки милён босмачи қириб ташланди, шундай,— дейди Рудзутак.

— Ана, икки милён эл-юртинг асфалософилинга сафар қилибди.

— Топилади! — дейди отамиз. — Бир мени ўраб-чирмаб кўмажак эл топилади. Ўзбек элини қириб адо этолмайсан. Ўзбек эли — катта эл.

— Ҳали тагин қирамиз! — дейди Колесов.

— Асфалософилинда туркий туземецлар учун тагин милёнта жой тайинлаб қўйдик,— дейди Успенский.

— Ўрис! Сен ана шундай ўласан! Ўрис қаерда ўлади — ўлиги ўша ерда қолади. Ўрис учун ўлар ери мазор бўлади. Мазорига бир хоччўп қадаб кетади — бўлди! Ўрис! Ўзбек қаерда ўлади — ўлигини ўз эл-юртига олиб келади. Ўзбек ўлигини ўз қиблагўҳига кўмади. Ўзбек ўлигини ўз бош-тожига кўмади. Шу боис, ўзбеки қабристон қиблагўҳда бўлади!

— Хўп, олдин борайлик, бир гап бўлар,— дейди Чанишев.

— Чанишев! Сен мени Ўрусияга олиб борасан-да — пақиллатиб отиб ташлайсан. Кайси бир ўрага

кафансиз кумиб ташлайсан. Ватан гадоси — кафан гадоси бўлиб ўламан. Кафансиз ўлигимни ким эл-юртимга олиб келиб кўмади? Кафансиз ўлигим ит ўликдайин Ўрусияда қолиб кетади! Ана ундан кейин, бола-бақрам мени қаерлардан йўқлаб йиғлайди? Бола-бақрам қаерларга бориб отамлаб йиғлайди? Бола-бақрам қайси мазорим бошига бориб йиғлайди? Бола-бақрам улуг айём кунларда қайси мазоримга чироқ қўяди? Шундай экан, отарман бўлсанг, мана, кукрак — от! Лекин — ўз эл-юртимда от! Шаҳид бўлсам — ўз эл-юртимда шаҳид бўлайин! Шаҳидямни ўз эл-юртим кўмсин!

Ана шунда Чанишев отини қайиради. Отамиз билан муқобил бўлади.

Чанишев мулзам бўлади!

— Ақраб қўрбоши,— дейди сокин-сокин.— Мен сени бир йўлтўсар деб эшитиб эдим. Бир каллаке-сар деб эшитиб эдим. Бир ваҳший деб эшитиб эдим. Инчунун, ўғриям деб эшитиб эдим! Сени мана энди билдим. Ақраб қўрбоши, сен асл жигит экансан, асл жигит!

Чанишев сукут олади.

— Ақраб қўрбоши,— дейди.— Ихтиёр менда бўлса эди, мен сени ҳозироқ озод этар эдим. Ихтиёр менда бўлса эди, мен сени ўзимга ўринбосар қилиб олар эдим. Минг афсус! Ақраб қўрбоши, мен — полковник Чанишев, давлат арбоби Қуйбишев олдида отдан тушмадим, мен — полковник Чанишев, буюк саркарда Фрунзе олдида отдан тушмадим. Ақраб қўрбоши, мен — полковник Чанишев, Ақраб жигит олдида отдан тушаман!

Чанишев шундай дея, вазмин-вазмин отдан тушадди.

Бир қўлида юган Чанишев отамиз қошида бош эгиб-бош эгиб туради.

— Жигит! — дейди Чанишев.

— Чанишев! Бир қадам-да босмайман! Мен мана шу эл-юртда жон бераман!

— Жуда бўлмаса, Юрчигачайни борайлик, жигит?

— Чанишев! Ошингни еса-да, мард есин, бошингни еса-да, мард есин! Мана, кукрак — ма!

Отамиз тиламиш тилак бажо бўлади,
 Қизиллар шаҳид отамизни буғдойзорда ташлаб
 кетади.

Эл-юрт отамиз қони тукилмиш тупроқни девор
 билан ўраб олади.

Эл-юрт отамиз жон бермиш тупроқ узра оппоқ
 ялов қадаб олади.

Эл-юрт Ақраб шаҳид пойидан ута-ўта бир оёқ
 илиб олади.

Эл-юрт Ақраб шаҳид, учун фотиҳа уқиб-уқиб
 олади.

УЧИНЧИ БОБ

1

Тонг саҳарлаб кўчалайман
Шаҳдам-шаҳдам қадамлайман.

«Юр, туземец, юр!»

Қўлларимни узатиб-узатиб қадамлайман.

«Ўчир, чурка, учир!»

Милтиқ пешлаб-милтиқ пешлаб қадамлайман.

Шунда, пешонамдан бир соя кела беради.

— Эб-эй, эб-эй, Деҳқонқул?— дейди соя.— Ай, Деҳқонқулмисан?

Милтиқ ўқталиб-ўқталиб бора бераман.

«Ўчир, туземец, ўчир!»— дейман.— Сен — моча чурка! Юртинг — Чуркистон!

Соя қимир этмай қолади.

Шу маҳал онамиз кетимдан қандай дохил бўлади — билмай қоламан. Кетимдан қандай қучоқлаб олади — билмай қоламан.

Қошимда қотмиш соя кўксига тупура-тупура калима қайтаради.

— Ай, Болхин ҳамсоя.— дейди соя.— Шугинангиз бир балога йўлиққан-ов. Ўлжон фолчига фол очириб келсангиз бўларди.

— Фолчи нимаям дерди, Холдон ҳамсоя.

— Фолчи айтади-да, Болхин ҳамсоя, фолчи айтади.

— Ўзи — бўлган-бўлдиғи шул, холаси.

— Бўлган-бўлдиғи шул, бўлган-бўлдиғи шул! Ўтакамни ёриб юборайин, деди! Бовужуд, бўйимда йўқ — бўйимдан туширарди-қўярди!

— Болада не айб, холаси. Боваси шундай эди, отаси шундай эди, боласи-да шундай бўлади-да.

Директоримиз барчамизни улкан синфхонага солди.

— Майлис бўлади!— дейди.

Синфхона лиқ тўлади. Тик турниш учун жой қолмайди.

Директоримиз эшикни ичкаридан қулфлаб жория этади:

— Уртоқлар, бешинчи синфдан бошлаб барча пахта фронтига сафарбар этилади!

Уйнаб қўяй, бешинчидан, уйнаб қўяй, дейман!

Тўртинчидан бешинчига кўчганларимга пушаймон бўламан.

Учинчи синф гап қайтаради:

— Уқиш нима бўлади, домла, ўқиш нима бўлади?

Директоримиз шаҳодат бармоғини шипга нишлайди. Тантанавор-тантанавор нишлайди.

— Пахтазор — дафтаринг бўлади, ёўзалар ҳусни-хатинг бўлади!— дейди.

Муаллимларимиз уйма-уй юради. Кийим-бошларимиз билан кўрпа-тўшақларимизни олдириб келади.

Мен онамиз бериб юбормиш бўхчани олиб қарайман: бўхчада иккита курпача бўлади. Иккита нон бўлади. Майиз бўлади, тўртта мояк бўлади.

Мен моякларни арчиб-арчиб еб оламан.

3

Эшик тушдан кейин очилади.

Директоримиз жуғрофия таёғини эшикка ниш этади.

— Уртоқлар, биров-бировдан олға!— дейди.

Мен бўхчамни орқалаб ташқарилайман.

Мактабимиз дарвозаси олдида туртта катта машина бўлади.

Муаллимларимиз мактабдан машинагачайин икки саф бўлиб туради.

Мен ана шу саф орасидан машина йўл оламан.

Катта синфлар бўхчаларини машина ичига отиб-отиб туширади.

Мен-да, бўхчамни отаман — бўхчам елкамга қайтиб келиб тушади. Тағин — отаман — бўхчам кўксимга қайтиб келиб тушади.

Фиканка муаллимимиз бухчамни машина ортиб беради. Оёгимдан олади-да, ўзимни-да ортади.

Жўна-жуна бўлади.

Ота-оналаримиз бот-бот тайинлаб қолади:

— Ариқдан сув ичма — пахтага дори сепади!

— Самолёт дори сепа берса — бекиниб ол!

— Қийналсанг — қочиб кела бер!

— Мабодо қочаман десанг — катта йўл четини-скан юргин!

Машина оҳиста-оҳиста жилади.

Ота-оналаримиз қўл силкиб-қўл силкиб қолади. Биров кўзига ёш олади. Биров юпатади:

— Булди-е, болангиз фронтга кетаяптими!

— Ўз оти ўзи билан пахта fronti-да!

— Жобида бир машина ёрдамчи бола сойга ағ-наб кетибди!

— Болалар кори ҳол булмабдими?

— Эб-эй, бола қолибдими!..

Йулда болалар қўшиқ айтади. Қим қандайчанки қўшиқ билади — ана шу қўшиқни айтади.

Шунда, машина йўл четлаб оёқ илади.

Директоримиз кабинадан ташқарилайди. Кабина пиллапоясида тикка бўлади.

— Уртоқлар, ўлан-лапарлар айтманглар! — дей-ди. — Партия-совет қўшиқларидан айтинглар!

4

Машина юради-юради — Сталин колхозни мактаби олдида оёқ илади.

Мен бўхчамни гурчиллатиб ер ташлайман. Бўхчам кетидан ўзим осилиб тушаман.

Мактаб қоровули ҳувиллаб ётмиш синфхоналарни очиб-очиб беради.

Мен бўхчамни орқалаб ичкари лукиллайман.

Катта синф синфхона тўрини олади.

Майда синф остона олдида қолади.

Мен дераза остини оламан. Бухчамни гулилла-тиб ташлайман-да — устига узала тушиб ётиб ола-ман.

— Ўйнаб қўяй, дераза остидан, ўйнаб қўяй! — дейман.

Учинчи синф болалар гапимдан кулишиб-кули-шиб гапиришадилар:

— Нега шу бола гапни уролида ўйнаб қўяй, дей-ди?

— Одати-да.

— Нега ўйнаб қуяй, дейди?

— Ким билади. Зиёда легинчи гапи ўролида масалан, масалан, дейди. Шундай гап-да.

Шу вақт жой жалжади бўлади.

Биров-бировини бўҳчасини нари суради. Биров-бировини бўҳчасини нари отади. Биров-бирови билан олишиб қолади.

Деворда осигилиқ улкан битиктахта тарақ этиб тушади.

Битиктахтада қолмиш битикка кўзим тушади:

«5 сентябр.

Сарлавҳа: Совет халқи 1980 йилда коммунизм-да яшайди».

Болалар битикларни овоз чиқариб-овоз чиқариб ўқийди.

— Бечоралар!— дейди.— Бу йил ҳақидан бор-йўни беш кун ўқибди-я!

— Қайтанга биз маза қилибмиз — бир ой ўқиб-миз!

5

Ётарда тўшагини ёйиб ётаман.

Биров гапиркишиб ётади. Биров матал айтишиб ётади. Биров ухлаб ётади.

Шунда, кимё муаллимимиз кириб келади.

— Туринглар, директор келаяпти!— дейди.

Болалар мудраб-мудраб директоримиз йўлини қарайди.

Директоримиз қўли кетида кириб келади. Унгида жуғрофия муаллимимиз бўлади, чапида физика муаллимимиз бўлади.

Болалар жойларидан бىр туриб олади.

Директоримиз теъзрак-бошга қайғули-қайғули назар солади.

— Ўртоқлар!— дейди.— Мен ҳозир марказдан — бюродан келдим! Вазият ёмон, ўртоқлар, ҳа, ёмон! Терим суст бормоқда, ўртоқлар, терим суст бормоқда! Ўртоқлар, қўлни қўлга бериб, жон-жаҳдимиз билан меҳнат қилиб, она сутидай олпоқ, ҳалол «оқ олтин»имизни йиғиб-териб олайлик! Ўртоқлар, пахта бизнинг кўзимизни эмас, биз пахтанинг кўзини қўрқитайлик! Ўртоқлар, кўз қўрқоқ, қўл ботир, жасоратга биз қодир! Бюрода район партия комитети би-

ринчи секретари, ҳаммамиз учун ҳурматли ва азиз уртоқ Мавлонов ана шундай деди, уртоқлар!

6

Директоримиз саҳарлаб наъра тортади:

— Подъём!

Мен сапчиб тураман. Уйқу аралаш ташқарилайман. Карахт-карахт бет-қул юзаман.

— Стройся!

Мен бўйсира буламан. Ўзимни бўйсирага созлайман.

— Смирно!

Мен таёқ бўлиб қотаман.

Муаллимларимиз идиш-тобоқ тарқатади.

— Уртоқлар, бир кунлик норма саксон кило!— дейди директоримиз.

Ўнинчи синф эътироз билдиради:

— Колхозчиларни бир кунлик нормаси олтмиш кило-жу, домла?

— Туғри, олтмиш кило! Лекин сизлар ёрдамчисизлар! Ёрдамчилар колхоз ҳисобидан овқат еди! Қушимча йнғирма кило ана шу кунлик овқат учун ушлаб қолинади! Тушунарлими? Кани, пахта фронти сари олға, уртоқлар!

Ўнинчи синф олдида боради. «Ўқувчи ёрдамчиларга алаҳгаги салом!» дегич албон кутариб олади.

— ~~Кани~~ айтаман десаларинг, партия-совет қушиқларидан айтинглари!— дейди директоримиз.

Аммо биров-да ~~ўшан~~ айтмайди.

— Фронт, фронт дейди,— дейди болалар,— фронт-да пулемёт беради, автомат беради.

7

Мен умримда илк бор... илк бор пахтазор дея аталмиш дала билан юзма-юз буламан.

Мен умримда илк бор... илк бор ғўза дея аталмиш ниҳол билан юзма-юз бўламан.

Пахтазор бошида серрайиб қоламан. Этагимки қандай бойлашимни билмайман, ўнинчи синфдан сурайман.

Ўнинчи синф жеркиб ташлайди.

Мен энди Адабиётга юз соламан.

Адабиёт этагим икки учини белимга вайлангириб бойлайди. Тагин икки учини бўйнимга осиб тугади.

Мен умримда илк бор ғўза энхаяман.

«Эбо-эй, мунча пахта! — дея хаёлланаман. — Шуларни бариини териб оламанми? Олдин қайси бирини оламан? Юқоридагини оламанми ё қуйидагини оламанми?»

Ғуза учида турмиш пахтаини қушқуллаб ушлайман. Кафтларим жикқа шудринг бўлади.

Бир чаноқ пахтаини чузиб-чўзиб тортаман. Кафтларимда уқалаб-уқалаб оламан. Пуфлаб-пуфлаб шудрингини қуритаман. Сўғин — этагимга соламан.

Этагимни ланг очиб қарайман — бир чаноқ пахта этагим бир бурчида оппоқ моякдай бўлиб туради. Аранг кўринади!

Этагимни кутариб-кутариб қарайман. Мунча чуқурни қайтиб тулдираман, дея уйлайман.

Ҳафсалаларим пир бўлади. Ғузаларга эриниб-эриниб қарайман. Унг-чалларимга эриниб-эриниб қарайман.

Уйнаб қуяй, пахталаридан, уйнаб қуяй, шу пахта дегячин ким уйлаб чиқарди экан-а, дейман.

Болалар олдинлаб-олдинлаб боради. Бошлари пахта ичида кўриниб-кўринмай боради.

Белларим оғриб-оғриб қолади. Қўлларим толиб-толиб қолади.

Қаддимни кутариб-кутариб керишаман. Кетимга чалқайиб-чалқайиб керишаман.

Шунда, бир маза қиламан, бир маза қиламан!

8

Бир маҳал Физика қабатимдан келиб қараб туради.

Мен бир қўлим билан ғуза учидан ушлаб тураман. Бир қўлим билан ғуза пахталарини биров-бировлаб териб оламан. Пахта чанг-ғуборларини пуфлаб-пуфлаб этагимга соламан.

Физика оғзини ушлаб-ушлаб кулади.

— Ай, Деҳқонқул-а, Деҳқонқул! Нимага кейинда қолаяпсан десам, гап буёқда экан-да, — дейди. — Ким айтади сенки, оғироёқ боши билан ҳаммадан кўп пахта терган Болхин теримчининг боласи деб?

Физика чин айтади — катталар ўз вақтида онамзини ана шу Сталин колхозига пахтага ҳайдайди.

Онамиз оёқ тирайди, оғироёқман, дейди.

Катталар, пахта оғироёқни билмайди, дейди.

Онамиз тонгдан шомгача пахта теради. Мусоба-

қада ғолиб бўлади. Байроқ олади. Сураги билан рузномада чиқади.

Ой-куни бўлмаса-да, онамизни эгатда дард ту-тади.

Онамиз эгатда ичларини ушлаб-ушлаб вой-вой-лайди.

«Эркаклар билан тенг ҳуқуқли бўлмай мен ўлайин-а!— дейди.— Шарқда машъал бўлмай мен ўлайин-а!»

Оппоқ далани чала чақалоқ овози олади...

Физика кўз-кўз этиб пахта теради.

— Ана, ана!— дейди.— Кўраяпсанми? Ғўзани ушлаб турма — ғўза қочиб кетмайди. Икки қўлинг ҳам чаноқда бўлсин.

Мен Физика айтмишдайин тераман.

9

Кийме қийтиқда кафт карнай этади.

— Тушлик!— дея овоз беради.

Этагим тўлар-тулмас бўлади. Тепкилай-тепкилай тарози орқалаб бораман.

— Уч кило!— дейди тарозибон.

Болалар гурр кулади.

Қийтиқда этак тўшайман.

Тушагим-да этагим бўлади, дастурхоним-да этагим бўлади.

Нол билан чой тушлягим бўлади.

Тушдан кейин икки кило тераман.

10

Етарда йўқлама бўлади.

Директоримиз куп терувчиларни бир сафлаб улуғ-лайди.

— Машъалларни кўринг — ҳавас қилинг!— дейди.

Оз терувчиларни бир сафлаб маззаллатлайди.

— Қолоқлардан ҳазар қилинг, ҳазар!— дейди.

Директоримиз шуро пахтасидан нималар олин-шини бармоқлаб-бармоқлаб санаб беради:

— Бир тонна совет пахтасидан икки минг турт юз йигирма метр газлама, саксон олти кило мой, икки юз йигирма олти кило кунжара, ўн беш кило кир совун... олинади! Шу сабабдан ҳам совет пахтаси «оқ олтин» дейилади! Совет «оқ олтин»ни термаслик — жиноят!

Тикка тура бериб, оёқларим зирқ-зирқ толади.

Ўзимни бир унг оёғимга ташлайман, бир чап оёғимга ташлайман.

— Эртага тайин бажараман,— дея қутуламан.

11

Эртаси Физика ўргатмишдайин тераман. Жонжаҳдим билан тераман.

Ун кило тераман — ун кило!

Ётарда тагин тикка тураман.

— Ўртоқлар, мен бугун бюрода бўлдим!— дейди директоримиз.— Шахсан ўртоқ Мавлонов олдида бўлдим! Ўртоқ Мавлонов машъалларга офаринлар айтди!

Директоримиз қулоғимдан чўзади.

— Сен аталаларни эса жазолансин, деди, ҳа, жазолансин, деда!— дейди. Жазолайман, ҳа, жазолайман! Буни пахта fronti деб қўйибди! Пахта fronti жавобгарликка тортади! Пахта fronti қаматади!

Тикка тура бериб, уйқуларим келиб кетади.

— Эртанинан ғайрат қиламан,— дея суз бераман.

12

Бир ҳафта утади, икки ҳафта ўтади.

Аззанча кучаппайин — ўз кучимдан зиёд теролмайман.

Ун килодан ошиб ўтолмайман!

Ҳолдан тойиб-тойиб қоламан. Эгат янчида утириб-ўтириб қоламан.

Жуғрофия дала бошини олиб туради. Кимё дала адоғини олиб туради. Бирорта бола кўриямай қолса бўлади — дарров баҳиради:

— У-ў, Эгамов, тур! У-у, Назирова, нимага рўмонинг кўриямай қолди?! Тур, кун кетаяпти!

Мен мудраб-мудраб утираман.

— У-у, Жамолиддинов, кармисан — индамайсан?! Мен узимни эшитмасликка олиб утираман.

Кимё эгат оралаб келади.

— У-у, Жамолиддинов, нима бало, ўлиб-пўлиб қолдингми?— дейди.

Мен шунда-да тура бормайман.

Шунда, Кимё хивич билан оёқларимга солади.

Мен тура солиб пахта тераман.

Теримчилар тера беради — теролмовчилар кучаниб юра беради.

Директоримиз ёнади.

— Ёганинг бурнингдан чиққурлар! — дейди. — Мен сенлар учун бюрода гал эшитдим! Ўртоқ Мавлонов бюро аҳли олдида изза қилди! Йўқ, мен сенлар учун изза бўлмайман! Ё пахта тердираман, ё териларинг-ни иғилиб оламан!

Директоримиз бир қулочча ғузапоя тарашлаб келади.

Ќузапоя учи шода-шода кусак бўлади. Ќузапоя учи кўк-кўк кусак бўлади. Ќузапоя учи мойкадай-мойкадай кусак бўлади.

Директоримиз сафбоши Зиёд билан муқобил бўлади. Зиёдни иягидан тутамлайди.

— Нима учун оз терасан?! — дея зўғумлайди. — Айт, нима учун оз терасан?! Давлат сени нима учун ўқитаяпти?! Давлат сени нима учун боқаяпти?! Манави Қораев саксон-тўқсон кило теради! Қораевдан қаеринг зиёд, айт, қаеринг зиёд?!

Зиёд қалт-қалт жавоб беради:

— Қораев унингчи синф, мен бешинчи синф, масалан.

— Жириллама! Бешинчи синф билан ўнингчи синф фарқи йўқ! Бари катта синф саналади! Айт, нормани бажарасанми йўқми — бажарасанми йўқми!..

Директоримиз ғузапоя билан Зиёд елкалари оша уради. Зиёд беллари оралатиб уради.

Зиёд билаклари билан бет-бошини пана этади. Зиёд зориллаб-зориллаб йиғлаб қўя беради:

— Бажараман, масалан, бажараман!..

Директоримиз мушт дўлайтириб-мушт дўлайтириб дуқлайди.

— Бажармай кўр — оёғингдан осаман! Бюро ана шундай деди!

Ўйдан олиб келмиш бор кийимларимни етти қабат кийиб оламан. Телпагим қулоқларини тушириб оламан. Иягимдан айлангириб бойлаб оламан.

Йўқламан! ана шундай шайланиб қараб утираман!

Ниҳоят, директоримиз келади. Ёуқлама бошлайди. Оз терувчилар отини айтади.

Оз терувчилар девор қоралаб саф бўлади.

Директоримиз оз терувчилар бировини лаб-лунжидан чўзади. Бировини телпаги билан бетига уради. Бировини пешонасидан кетига итариб ташлайди.

Директоримиз мен билан бетма-бет бўлади.

— Эй!— дея иягимдан кутаради.— Жонинг борми ўзи?! Э, ўл-е, одам бўлганинг билан-е! Одам деган ўн килоям пахта терадими-а? Ўн кило-я?

Мен, директоримиз мени камситапти, деб биламан. Мен, директоримиз бугунги муваффақиятимни кўриб-кўрмасликка олаяпти, деб биламан.

Бонси — бугун ўн бир кило терган бўламан, ўн бир кило!

Шу бонс, ўзимни-ўзим оқлайман:

— Ўн бир кило...— дея мингиллайман.

Директоримиз оғиз тўлдириб-оғиз тўлдириб увувлайди.

— У-у-у, ўн бир кило!— дейди.— Ўн бир кило-я, у-у-у! Бунча пахтани қандай қилиб тердинг-е? Қо-йил-е!

Муаллимларимиз пиқ-пиқ кулади.

— Сичқон бир кунда инига йиққан пахта ўн бир кило бўлади!— бақиради директор.— Жасадингги қара! Жасадингдан эшак ҳуркади! Ўл-е, шу кўпингга-е! Менга қара, қачон нормани бажарасан?! Айт, қачон, қачон, қачон!..

Ўўзапоя елкаларим оралаб-оралаб тушали. Зарбли-зарбли тушади. Тарс-тарс тушади.

Иккита кўк кўсак елкаларимдан оёқларимга учиб тушади.

Ўст-бошим етти қабатлиғидан кўк кўсак таёқ ўтмайди.

Кўк кўсак таёқ энди қўлларим оралаб-қўлларим оралаб тушади.

Таёқ ўтади — ана шунда утади!

— Энажон, ўлдим-е, энажон-е!..— дея зор-зор йиғлайман.

— Бажараман де, бажараман де!..

— Бажараман, жон дом-а, бажараман!

Директоримиз бир оппоқ толани бошиқ узра кўз-кўз этади.

— Ана, кўрайсанми, ана!— дейди.— Пахта сиртидан ана шундай оппоқ бўлади!

Директоримиз тодани чигитлайди. Ичидан чигитини олади.

Директоримиз қоп-қора чигитни кўз-кўз этади.

— Пахта аслида мана бундай ичи қора бўлади!— дейди.— Пахта — ичи қора мато! Пахта одамзотни индамай бошлайди! У дунё-ю, бу дунё унгарилмас қилади! Бюрода уртоқ Мавлонов ана шундай деди!

Директоримиз ёқамдан чапгаллайди. Ердан даст кўтариб олади. Тагини ер ташлайди.

— Пахта сен мафкураси бузуқни кўзингни уйиб олади!— дейди.— Биласанми, сен кимсан? Сен — босмачисан, босмачи!!!

Мен чинқириб-чинқириб йиғлаб қўя бераман. Мен ер тепиб ер тепиб йиғлаб қўя бераман.

Мен жол-жаҳдим билан директоримизни тиззасига ёпишаман.

Мен директоримиз тиззасини таталаб-таталаб ташлайман. Мен директоримиз тиззасини тишлаб-тишлаб ташлайман.

Муаллимларимиз орача этади.

— Ана, кўрялсизларми, ўртоқлар?— дейди директоримиз.— Қазисан, қартасан, ахир наслингга тортасан! Бунинг отаси Ақраб босмачи эди! Совет тузуми душмани пахта терармиди!

15

Алл-алл одимлаб бораман.

«Кўлингни кўтар, босмачи!»

Милтиқ уқталиб-ўқталиб бораман.

«Қимирлама, босмачи!»

Милтиқ тепкасини шарақ-шуруқлатиб бораман.

«Отаман, босмачи, отаман!»

Бир қўл елкамдан ушлайди. Бетларимга шалатилайди.

— Кўзингни оч, Жамолиддинов, кўзингни оч!— дейди.

Ана шунда ўзимга келаман.

Тун қора бўлади.

Йўл чапи пахтазор булади, йўл ўнгги ётоқ бўлади.

Мен йўл ўртасида бўламан.

Шу вақт тагини биров келади.

— Нима гап, Ҳамзаев?— дейди.

— Манаян валтирмасар бўлиб кетиб бораётми.

— Шабкўрдир-да.

Овозларни таниб оламан — бирови Жугрофия бўлади, бирови Адабиёт бўлади.

Жугрофия ўнг қўлимдан олиб келади, Адабиёт чап қўлимдан олиб келади.

Етоқда болалар пиш-пиш қотади.

16

Гўзапоя Зиёд елкаларида тарс-тарс этади.

Гўзапоя кўк кўсаклари учиб-учиб тушади. Гузапояда бинта-да кўсак қолмайди.

— Сатторош!— дейди директоримиз.— Боринг, бошқа гўзапоя олиб келинг!

Адабиёт чопқиллаб ташқарилайди. Бир гўзапоя тарашлаб келади.

Гўзани учлари кўсаксиз бўлади.

— Мен қоқчуп билан чилик ўйнайманми?! Боринг, кўсакликидан олиб келинг!

Директоримиз шундай дея, гўзапояни ташқари етади.

Адабиёт шода кўсак гўзапоя олиб келади.

— Энди, ошпазни айтиб келинг!

Адабиёт ўнинчи синф қизни эргаштириб келади.

Директоримиз ошпаз қизга рўйхат узатади.

— Эломонова!— дейди.— Эртадан бошлаб макави текинтомоқларга гуштсиз овқат берасан! Агар ушоқдай гушт берсанг — кунингни кўрасан!

Шу-шу — косам гушт кўрмайди.

17

Жива қошиғинини йўқотиб қуяман.

Ошпаз қиздан қошиқ сўрайни дейман — директоримизга айтади, дея қўрқаман.

Шу биле, Нуралини косасига қушиламан.

Зиёд билан Мелиям қушилади — улар-да қошиқ йўқотади.

Тўртовора бир коса бўламиз.

Қошиқ Нуралидан бошлаб айланади.

Нурали икков ичади — Мелига қошиқ ташлайди. Мели икков ичади — Зиёдга қошиқ ташлайди. Зиёд икков ичади — менга қошиқ ташлайди.

Гир-гир айланмиш қошиқдан кўз айирмай тураман.

Учов ичувчи бўлса — дарров билагидан қўшқўлаб ушлайман. Қулидан қошиқни юлиб оламан.

— Учов ичдинг, учов!— дейман.

Ичим бураб-бураб қолади. Ичим қабз этиб-қабз этиб қолади.

Дардим ичимда бўлади.

Кундан-кун дармондан қоламан.

Мақтаб футбол майдони бадрабхонамиз бўлади. Қаллаи саҳарлаб футбол майдонига чопқиллайман. Майдон дуч келмиш ерида ўтира қоламан.

Теварак-бошимга уйқусираб-уйқусираб аланглайман.

Теварагимда оёқ босар ер жуда-жуذا кам бўлади.

Шунда, ажаб бир нималарни кўраман. Кўзларимни уқалаб-уқалаб кўраман.

Теварак-бошим қип-қизил қон бўлади! Теварак-бошим сап-сарик қон бўлади! Теварак-бошим тўда-тўда қон бўлади!

Кўрмайни дея, чаккамни кафтимга қўйиб оламан. Кўзларимни юмиб оламан.

Бир маҳал биров елкамдан туртади.

Мен сесканиб кўзимни очаман — бошимда Зийд туради.

— Ухлама, нчбуруг!— дейди.

Мен лик этиб тураман. Қетимга қарайман.

Футбол майдонда тагин бир тўда қон бино бўлади.

19

Тушлик чой қайнай бермайди.

Мен офтобда чой қайнашини қараб ётаман.

Шу маҳал дала йўлидан бир машина келяди.

Машинадан шляпали одам тушади.

— Ҳорманглар, болаларим!— дейди.

Бригадир билан қўл бериб кўришади.

— Уф-ф, бир пиёла чой бер-е, бараха топкур-е!— дейди.

— Чой энди қайнайди,— дейди бригадир.

Шляпали одам хирмон бағрида ёнбошлайди. Шляпасини хирмонга ташлайди.

Шу вақт тагин бир машина хирмон қоралаб келяди.

Машинадан директоримиз тушади.

Директоримиз у ерда-бу ерда ётмиш болаларга бақиради:

— Бу нима ётиш?!— дейди.— Пахта fronti энангини уйинми?! Мен ҳозир бюродан келдим! Сенларни деб уртоқ Мавлоновдан эшитмаганларимни эштиб келдим!

— Чой қайнасин, домла, чой қайнасин,— дейди ўнинчи синф.

— Сен тирранчаларга чойни ким қуйибди?! Ана, ариқ тула сув — ариқдан ич!

Шунда, шляпали одам хирмондан бош кутаради.

— Ў-у, домла, берман ҳайданг!— дейди.

Директоримиз шляпали одамга қарайди-қарайдий — таниёлмайди. Таниёлмаса-да, шляпали одам тараф юради.

Шляпали одам ёнбошлаб ётмиш кўйи қўл узатади.

— Камнамосиз, домла?— дейди.

Директоримиз қўл берайинми-қўл бермайинми, зайлида қўл узатади.

— Ўэлари ким бўладилар?— дейди.

Шляпали одам кафтирини очиб айтади:

— Ҳашарчи. Мана шу болалардай бир ҳашарчи,— дейди.— Чойингиз қайнамади, домла. Энди сиз буюргандай, ариқдан ичамиз-да.

Шляпали одам шундай дея, машинаси тараф йул олади.

Директоримиз шляпали одам кетидан қараб туради-туради — бригадирга унгалади.

— Бу ким бўлди?— дейди.

— Танфмьяяписизми? Райком-ку.

— Райком? Қандай райком?

— Қандай райком бўларди — Мавлонов бова-да.

— Уртоқ Мавлоновми? У киши далада нима қилиб юрибди?

— Далага самолёт келзаяпти. Самолётдан олдин далаларни қараб юрибди.

— Ия,— дейди директоримиз.— Олдинроқ айтсангиз бўлмасмиди, ия.

Шу-шу — марказ, бюро, Мавлонов дегич гаплардан қутуламан.

Кейин-кейин биладан — директоримиз марказда пивоҳур бўлиб-бўлиб қайтиб келиб юргич бўлади.

Кетма-кет уч ётар йўқлама бўлмайди.

Қўқ кўсак қўзапоя бошим узра ўйнамайди.

Далада муаллимларимиз қадамимни санамайди.

Муаллимларимиз бири қўйиб бири жория этади:

— Мактабимиз социалистик мусобақада ғолиб келди!

— Мактаблар аро Қўчма Қизил Байроқни олди!

— Юздан эиёд ёрдамчи мактаблар орасида-я!

Мен ҳур бўламан. Мен хуррам бўламан.

— Энди пахта термаймиз-а, домла?— дейман.

— Пахта термайсан? Энди пахта терасан-да!

— Қизил Байроқ бор-йўғи бир ойлик ишимиз учун берилди!

— Қизил Байроқ кучимизга куч қўшади!

— Қизил Байроқ зафарларга чорлайди!

22

Болалар билан ётоқ олдида бўйсира бўламан.

Штаб дея аталмиш хонадан оппоқ сочли кекса одам чиқиб келади.

Кекса одам кетидан директоримиз билан муаллимларимиз қаторлашиб келади.

Директоримиз ютуқ-камчиликлардан сузлайди.

Мен кичини ушлаб-ушлаб кучанаман. Икки кучим футбол майдонида бўлади.

Директоримиз бизни тагян-да юксак-юксак зафарлар сари чорлайди.

— Ўртоқлар, энди сўз район халқ маорифи бўлими мудирини, ҳаммамиз учун ҳурматли ва азиз ўртоқ Дадабоевга!— дейди.

Оппоқ соч одам лунда-лўнда сўзлайди. Оппоқ соч одам мунис-мунис сузлайди:

— Азиз ўқувчилар! Сизларни қутлашдан олдин ўртоқ директорларингизни алоҳида табриклаб қўймоқчи эдим. Бойсиқим — мана уч йилдирким, ўртоқ директорларингиз коммунистик партия сафига ўтолмай юриб эди. Кунни кеча мактабларингиз Қўчма Қизил Байроқни қўлга киритиш биланоқ тегкишли мутасадди ўртоқлар директорларингизни коммунистик партия сафига қабул қилди. Устига-устакким, айни шу кунларда ўртоқ директорларингиз эғизак қизалоқ кўрди, эғизак қизалоқ! Бунини қарангким — Қўчма

Қизил Байроқ — коммунисттик партбилет — эгизак қизалоқ! Азиз ўқувчилар! Қелинглар, ўртоқ директорларингизни ана шу қуша-қўша зафарлар билан бир муборақбод этиб қуяйлик!

Оппоқ соч одам шундай дея чапак чалади.

Муаллимларимиз билан болалар-да қушиниб чалади.

Мен ичкимни ушлаб-ушлаб тура бераман.

— Қани, ўртоқ директор,— дейди оппоқ сочли одам.— Энди шу қора кўзларга қарата бир-икки оғиз дил сузларингизни айтасиз энди. Сизнинг коммунисттик партия сафига ўтишингиз учун бу қора кўзлар озмунча тер тукдим!

Директоримиз бир одим олдинлайди. Унг қўлини куксига қуяди. Ҳаволаниб-ҳаволаниб бош юргайди.

— Ўртоқлар!— дейди.— Ҳақиқатан ҳам, ҳаммамиз учун ҳурматли ва азиз ўртоқ Дадабоев айтганларидий, коммунисттик партия сафига қабул қилиниш шарафига эришишим осон бўлмади! Ўтган икки йил мобайнида мактабимиз ўқувчи-ёрдамчилари бирор марта ҳам Қизил Байроқ олиш шарафига муяссар бўлолмади! Бунда, маълум маънода ўзим айбдор бўлдим! Пахта йиғим-теримига масъулият билан ёндашмадим! Қаттиққўл бўлмадим! Партиявий принципаллик кўрсатмадим! Ўртоқлар, мен ана шу йўл қўйган хато-камчиликларимдан тегисли ҳулоса чиқариб олдим! Мана, маълум муваффақиятларга эришдим! Мен бу муваффақиятга район халқ маорифи мудир, ҳаммамиз учун ҳурматли ва азиз ўртоқ Дадабоевнинг бевосита ва билвосита раҳнамолиги туфайли эришдим! Мен сиз ўқувчи-ёрдамчилар номидан, қолаверса, ўзимнинг номидан, ана шу муваффақиятларим бош айбдори, ҳаммамиз учун ҳурматли ва азиз ўртоқ Дадабоевга миннатдорчилик билдираман!

Қарс-қарс қарсак бўлади.

Директоримиз қўли куксиди таъжим этади.

— Ўртоқлар!— дейди.— Эгизак фарзандларим оталари шонли коммунисттик партия сафига қабул этилган улуғ айём кунларда дунёга келди! Мен шу улуғ санага бағишлаб, эгизак қизларимга шонли коммунисттик партия асосчиларидан Роза Люксембург билан Клара Цеткин отларини қуяман! Бир қизимни Роза қуяман, бир қизимни Клара қуяман!

Чалп-чалп чапак бўлади.

Муаллимларимиз:

— Ура-а-а, ура-а-а!— дея чапак чалади.

Директоримиз ҳаминқадар ҳаволанади.

— Ишонамалки,— дейди,— эгизак қизларим Роза Люксембург ва Клара Цеткинлардай буюк марксистлар бўлиб етишадилар!

Оппоқ соч одам тантанали вазиятда директори-
мизга Қизил Байроқ топширади.

Оппоқ соч одам бўйсира бўйлаб юради. Олд сарф
болалар билан қўл бериб кўришади.

— Қутлайман, қутлайман!— дейди.

Оппоқ соч одам болалар кийим-бошларига разм
солади. Болалар юз-кўзларига разм солади.

Ниҳоят, оппоқ соч одам мен билан муқобил бў-
лади. Менга қўл узатади.

Мен қўш қўлимни-да чузаман. Оппоқ соч одам
қўлини қўшқўллаб ушлаб оламан.

Оппоқ соч одам бош-адоғим бўйлаб қарайди. Би-
линар-билинимас бош чайқайди.

— Қўлларингизни қаранг, қўлларингизни,— дей-
ди.— Бу қўл эмас — косов бўлибди. Елкаларингизни
қаранг, елкаларингизни. Бир елкангиз юқори, бир ел-
кангиз қуйи. Бу елка эмас — қингир-қийшиқ темир-
терсак бўлибди. Қуриб кетгур пахтадан нималар
келмайдн-я.

Оппоқ соч одам ранги учади. Қизил Байроқ ол-
дига қайтиб боради.

Оппоқ соч одам болаларга уйчан-уйчан боқиб
қолади.

— Болаларим...— дейди.

Оппоқ соч одам лабларини чуччайтириб-чуччай-
тириб ўйлаб қолади.

— Болаларим...— дейди.— Мен сизларни бола
дейишгаям тилим бормаяпти. Сизлар катталар ҳаё-
тини бошдан кечираяпсиз. Сиз кўраётган кунлар
болалик эмас — қарилик. Қачон болавай бўлиб кун
курасиз — унисини пахтадан сурайсиз.

Оппоқ соч одам директоримиздан Қизил Байроқ-
ни олади.

— Болаларим, манови Кўчма Қизил Байроқ. Уз
оти ўзи билан Кўчма,— дейди.— Кўчма Қизил Бай-
роқ шу вақтгача бировга вафо қилмади — сизгоям
вафо қилмайдн. Бир кило кам терсангиз бўлди —
қўлингиздан бошқа биров қўлига кўчиб ўтади-кета-
ди. Шундай экан, Қизил Байроққа кун сажда қила

берманглар. Қизил Байроқни сақлаб қоламап деб, куп кучана берманглар. Қўлларингиздан келганича тера беринглар.

Ошпоқ соч одам Қизил Байроқни директоринизга қайтиб беради. Қўлларини қорин қовуштириб-қорин қовуштириб туради.

— Болаларим,— дейди,— бизнинг юртга Амир Темурлар керак. Бизнинг юртга Бобурлар керак. Бизнинг юртга Улуғбеклар керак. Жуда, жуда керак! Аммо сизлар Темур бўлолмайсизлар, сизлар Бобур бўлолмайсизлар, сизлар Улуғбек бўлолмайсизлар. Лекин юртга турт мучали бус-бутун одамлар керак. Лекин юртга соғлом-соғлом одамлар керак. Шундай экан, узларингизни-узларингиз авайлангизлар, болаларим!

Учинчи синф ер тепиб-ер тепиб қарсак чалади.

23

Пахтакорлар ёрдамчиларга ўлигини ташлаб олади.

Далада нима иш бўлади — бригадир директоринизга келади.

— Пахта ортишга учта бола беринг.

— Пахта туширишга иккита бола беринг.

— Дори сепишга битта бола беринг,— дейди.

Бригадир айтмиш ишлар қийин ишлар бўлади.

Қийин бўлса-да, болалар мен бораин-мен бораин, дея талашади. Бойси — болалар бир кун бўлса-да, пахта теришдан қутулайин, дейди.

Директориниз бундайчикин ишлар учун оз терувчиларни жўнатади.

Эрталаб бригадир тагин сарғаяди.

— Самолётга йўл кўрсатувчи беринг,— дейди.

Бу сафар катта болалар ўзларини олиб қочади. Талашиб-тортишмайди.

— Жамолитдинов!— дейди директориниз.— Олға! Мен бўйсирадан отилиб олдинлайман.

Директориниз қалами учки билан мени бригадирга кўрсатади.

— Мана, манавини олинг!— дейди.

Бригадир мени бош-оёқ қараб олади.

— Домла, бунингиз ғўзалар ичида кўринмайди-ю?— дейди.

Бўйсира лик-лик хулади.

— Кўринади!— дейди директоримиз.— Байроқча дастаскин узунроқ қиласиз — кўринади!

Бригадир мени улкан туткунда олдиға эргаштириб боради.

Туткундада бир одам байроқ ясаб ўтиради.

— Сопини узунроқ қил,— дейди бригадир.— Манавини бўйига қараб қил.

Байроқчи одам бўй-бастимдан лаб буради.

— Жонлироғи йуқмиди?— дея тўнғиллайди.

Байроқчи калтароғини ташлайди. Узунроқ хода олади. Хода учига бир қулочлик чўпини қоқ белидан михлаб қоқади. Уч қаричча қуйироқдан тагин бир чўпини бел қилиб михлайди. Хода бир тарафига оппоқ сурп ёйиб тикади. Тагин бир тарафига қизил сурп ёйиб тикади.

Байроқ — қовуңпалак қуриқловчи мисол булади.

Байроқчи байроқни олдимга дўқиллатиб қуяди.

— Ана, дафтар-қалам!— дейди.

Мен байроқни кўтариб-кўтариб кўраман. Бир қўлим билан кўтаролмай, қушқўллаб аранг кўтараман. «Оғир бўлса-да майли,— дейман.— Улиб пахта тергандан кўра, шунини кўтариб юра бераман».

Байроқчи мени далама-дала эргаштиради. Юрак жак йўлларимни тайинлайди. Туражак жойларимни тайинлайди. Бажаражак юмушларимни бот-бот баёнлайди.

Байроқчи ажи-бужи дорилар билан булғанмиш жанда чопон беради.

— Манавини танапўш,— дейди.— Жайдарини танапўш.

Танапўш чопон йиртиқ-йиртиқ бўлади. Танапўш чопон қуланса ис-қўланса ис бўлади.

24

Сахармардонда футбол майдон тараф чопаман.

Физика билангимдан ушлаб қолади.

— Далада... ўша далада...— дейди.

Ўша дала тараф чопаман.

Туткунда остидан байроқ билан жанда чопонини оламан.

Ўқарик бўйлаб қадамлайман-қадамлайман — дала қоқ бошида оёқ иламан.

Салқин саболар этимини увуштиради.

Шунда, элас-элас самолёт овози эшитилади.

Хиёл ўтади — самолёт ўзи келади. Самолёт дала узра бир айланиб қайтади.

Самолёт энди мени мулжаллаб келади.

Мен апил-талил жанда чопонни ёпинаман. Байроқни олдин елкамга оламан. Ундан бошим узра кутараман.

Байроқ оғирлигидан далбанглаб-далбанглаб оламан.

Бор кучим билан кучанаман. Тишимни тишимга босаман. Ост лабимни тишлаб оламан. Юзларим лов-лов ёниб тураман.

Жанда чопон тешикларидан мўралайман — самолёт мени лишонлаб келади.

Самолёт байроққа тегайин-тегайин дея учади. Самолёт тизз-тизз дори сепиб-сепиб учади.

Мен жанда чопон йиртиқларидан учувчини кўраман.

Самолёт кутарила-кутарила олислайди.

Мен жанда чопон ичидан калламни чиқараман.

Димоғим шундай бир заҳарда олади, шундай заҳарда қолади!

Мен кучаниб-кучаниб ўқчийман. Томоғимдан бир нима ана отилиб чиқайин дейди, мана отилиб чиқайин дейди.

Ўқчий бериб-ўқчий бериб, кўз олдим қора бўлади...

Оҳиста-оҳиста ўзимга келаман. Теварак-бошимга назар соламан.

Жанда чопон сап-сарик бўлади. Уқарик бўйлари сап-сарик бўлади. Ғуза барглари сап-сарик бўлади.

Мен байроқни баёинини карахт-карахт ёдлайман: ЯК-12 самолёт дори сепса — нақд саккиз қадам санаб ташланади. АН-2 самолёт дори сепса — нақд йигирма уч қадам санаб ташланади.

Мен чап тараф узун-узун қадамлайман. Санаб-санаб қадамлайман:

— Бир, икки, уч...

Роппа-роса йигирма учинчи қадамда оёқ иламан. Бонси — бизнинг самолёт АН-2 бўлади.

Мен йигирма учинчи қадамда байроқ кўтариб тура бераман.

Самолёт бошим узра тизз-тизз дори сепиб ўтади.

Мен оҳиста-оҳиста самолётга эл бўламан.

Мен энди қабатма-қабат далага ўтиб тураман.

Самолёт бир сидра тизиллатиб ўтади.

Қуюқ ғузалик-қуюқ ғузалик далаларда икки бор дори сепилади. Бонси — илк дори ғуза уст-уст

баргларда қолади. Қайта дори эса ғўза ост-ост баргларигачайки тушиб боради.

Ушбу дала ана шундай дала бўлади.

Шу боис — мен жойимда қимир этмай тура бераман.

Самолёт якки сидра дори сепиб ўтади.

Мен жанда чопонни силаб-силаб кураман — кафтларим бинойидай ҳул бўлмайди. Мен ғўза баргларини ушлаб-ушлаб кураман — бармоқларим бинойидай ҳул бўлмайди.

Шу боис, байроқ дастаси учидан ушлайман. Байроқни тўнтариб оламан. Байроқ оқ-қизилини оёқларим олдига тўнтариб тураман. Байроқдаста учини пешонамга теккизиб тураман.

Ушбу ҳолат мана бундай дейди:

«Самолёт бинойидай дори сеполмаяпти, самолёт бинойидай дори сеполмаяпти!»

Учувчи байроқ тилини уқиб олади.

Самолёт бошим узра тагин бир сидра тизиллатиб ўтади.

Бу сафар бинойидай сеплади.

Кун тутлар учини чалиб кетади. Нам салқиндан файз кетади.

Ғўза оралаб-ғўза оралаб келаман — уст-бошим шудринг бўлмайди. Барг сийпалаб-барг сийпалаб келаман — кафтларим шудринг бўлмайди.

Шу боис, байроқни бошим узра айлантираман. Чапдан унга айлантираман. Доира сувратида айлантираман:

«Баргларда шудринг йуқ — дори сепманг,

баргларда шудринг йуқ — дори сепманг!»

Энди байроқни бошим узра бир чапимга чайқайман, бир ўнгимга чайқайман.

«Дори селиш тамом бўлди, дори селиш тамом бўлди!»

Учувчи байроқ тилини уқиб олади. Учувчи самолёт қанотларини соллантириб чайқаб-соллантириб чайқаб олади:

«Англадим — дори селиш тамом бўлди,

англадим — дори селиш тамом бўлди!»

Учувчи ана шундай дея-дея, манзил-макони тараф рағона бўлади.

Мен уримда биринчи бор самолётни ана шундай яқиндан кураман. Мен уримда биринчи бор учувчини ана шундай яқиндан кураман.

Мендан саодатманд бўлмайди!

25

Ётарда болалар ҳавас билан ҳол сўрайди.

— Қандай?— дейди.

Мен бошмалдоғимни нарра этиб кўрсатаман.

— Мана бундай!— дейман.— Маэза!

— Учувчини-да кўрдингми?

— Кўрмай нима!— дейман.— Учувчи менга мана бундай қилиб қўл силкиди!

— Сенга-я?

— Эса-чи, менга булмай кимга — менга-да!

— Сен нима қилдинг?

— Нима қилар эдим — қўл силкидим-да!

— Ёрил-е, уккагар-е, ёрил-е!

Илғор теримчилар куйиб-куйиб қолади.

— Учувчи-да шабкўр экан-да,— дейди.— Қелиб-келиб, ун бир килочига қўл силкийдими?

26

Тағни каллан саҳарлаб этик кия-кия ташқарилайман. Зинага оёқ ташлайман...

Оҳиста кўз очаман. Кўз қирим билан ёнбошларига қарайман.

Мен муаллимларимиз ётоғида ётмиш бўламан.

— Болани тезроқ турғазми керак,— дейди директоримиз.

— Қўйинг, ётсин,— дейди муаллим.— Бечора бола зинадак ёмон учиб тушди.

— Бовужуд, ёнбоши билан тушди.

— Боши билан тушса калласи ёриларди.

— У дорини бутифос деб қўйибди.

— Бутифос ёмон-е, ёмон!

— Уртоқ директор, энди болани дорн сепилувчи далага юбориб бўлмайди.

— Онасини биласиз — кимсан Болхин теримчи.

— Болхин теримчи бўлса нима бўпти?— дейди директоримиз.

— Болхин теримчи обрў-эътиборли аёл. Болага бир нима бўлиб қолса, онасидан балога қоламиз.

— Унда, кимни юборамиз, айттинглар?— дейди директоримиз.— Фақат оз тарадиганлардан бўлсин. Йўқлама дафтарини ўқийман: Жалылов Хуррам?

66

— Булмайди — отаси учига чиққан аризабоз.
 — Бир гап булса Тошкангача ёзди.
 — Ёзишни қўйинг, идорама-идора чопади.
 — Оти катта бор — қабулга киради.
 — Унда, булмайди. Қорабоев Абил?
 — Абил мерганни уғлими? Э-э, қўйинг-қўйинг.
 — Нимага қўямиз?
 — Абил мерганни билмайсизми?
 — Биламиз! — дейди директоримиз. — Мерган бул-
 са ким бўпти?

— Манави синф раҳбаридан суранг, айтиб бе-
 ради.

— Буёқ чин зўтаятти, уртоқ директор. Абил мер-
 ган одам эмас. Бир сафар боласини дарсда бир-икки
 туртиб эди — отасига бориб зўтибди. Бир маҳал
 Абил мерган уйимизга бостириб борса бўладими.
 Елкасида милтиқ!

— Милтиқ?

— Ҳа-да, милтиқ булгандаям — қўшогиз милтиқ!
 Дарвозадан, қани жаллод деб бақиради-да. Аёлимиз
 уйда йўқ, десаям кетмайди. Милтигини уйимизга
 пешлайди. Тепкисини шақур-шуқурлатади. Ўша жал-
 лод буёққа бир қарасин, дейди.

— Қарадингизми?

— Қараб буладими! Мерганга одам билан бури-
 ни нима фарқи бор — пақиллатиб отади-қуяди-да.
 Шундан буён боласини чертолмай қолдим.

— Хавфли шахс, хавфли! — дея бош сараклайди
 директоримиз. — Чулибоев Зиёд?

— Бир қарй онаси бор.

Директоримиз шаҳодат бармоғини нишлайди.

— Ана шу бўлади! — дейди.

Муаллимларимиз ташқарилайди.

27

Мен тушларда узимга келаман.

Ошпаз қиз турғазиб олади.

— Тур учоққа ут ёқ, — дейди. — Директор тайин-
 лаб кетди.

Учоқ қошида чук тушиб ут ёқаман.

Қозонда билқ-билқ қайнамиш шўрва хўнглимини
 айнатади.

Мен ўқчиб-ўқчиб ут ёқаман.

Йуқламада Зиёд йуқ булади.
Директоримиз Физика билан Кимёни дориланув-
чи дала жунатади.

Муаллимларимиз ҳаяллаб-ҳаяллаб қолади.
Директоримиз бизни ухлатмай олиб ўтиради.
Ниҳоят, муаллимларимиз қайтиб келади.
Олдин Зиёд юриб келади. Остонада кўзларини
уқалаб-уқалаб туради. Мудраб-мудраб туради. Гап
йуқ, суз йуқ — ўз тўшаги тараф юради. Ўзини тап
этиб тўшакка ташлайди.

Директоримиз бармоқ ликиллатиб-бармоқ ликил-
латиб ўзига имлайди.

— Эй, бери кел!— дейди.— Тур, бери кел!

Зиёд директоримиз олдига боради. Теварак-бош-
га аланглайди-аланглайди — ўзини хиёл унглайди.
Аланглашидан — Зиёд теваракда ўтирмиш болалар-
ни эди кўради.

Директоримиз Зиёдни лунжиладан чўзади.

— Мастми дейман!— дейди.— Бунини қаердан топ-
диларингиз-е?

— Даладан топдик,— дейди Физика.— Далада
одамзот қораси йуқ, лексини шу бор экан.

— Чўлибосев, Чўлибосев, деб қичқириб эдик, гўза-
лар ичидан шитир-шитир этиб чиқиб келди,— дейди
Кимё.

— Қоронғида гўза ичида кинма қилиб юрибди
экан?— дейди директоримиз.

— Нима қилар эди, ухлаб қолибди-да.

— Ул-е, шу кунингга-е!— дея бақиради дирек-
торимиз.— Дориланган гўза ичидаям ухлайсанми-а?
Ухлаш учун бошқа жой қуриб қолганми-а? Ул-е,
бор-е, ёт-е!

Директоримиз Зиёдни кўксидан итариб юборади.
Зиёд кетди билан гуп этиб тушади.

Зиёд шу ётишда қайтиб турмайди.
Эртаси-да турмайди. Индини-да турмайди.
Жойида қимир этмайди. Кўз очмайди, туз тот
майди.

Мен Зиёднинг оғзига чой совутиб тутаман.

— Чой ич, Зиёд ошна, чой ич,— дейман.

Зиёд лабларини олиб қочади.

Зиёд мумсик-мумсик кулимсинади.

Зиёд шундай кулимсинади, шундай кулимсинади — бешикдаги чақалоқдай кулимсинади!

— Туш кўрдим, Деҳқонқул ошна, туш кўрдим, — дея пичирлайди.

— Туш кўрдинг! Нима туш кўрдинг?

— Самолёт кўрдим, масалан.

— Эловрама, Зиёд ошна, эловрама. Самолётни далада кўриб эдинг.

— Тушимда-да самолёт кўрдим. Деҳқонқул ошна, тушимда-да самолёт кўрдим. Мен тушимда самолёт ҳайдар эмишман, масалан. Ўзимиз пахта тараётган далани айланиб-айланиб ҳайдар эмишман. Болалар менга қўл силкиб-қўл силкиб қуяр эмиш. Мен қўл силкимас эмишман, масалан. Сабаби — қўлларим рулда эмиш-да. Деҳқонқул ошна, қўлларим рулда эмиш. Бор овозим билан ашула айгиб-айтиб самолёт ҳайдар эмишман. Директор кўк кусак ғўзапоя ўйнатар эмиш... Эй, нчбуруг, сенга самолёт ҳайдашни ким қўйибди, дер эмиш. Мен парво қилмас эмишман, масалан. Директор энди давдага қилар эмиш... Туш самолётдан, дер эмиш. Мен ашула айтиб-айтиб самолёт ҳайдай берар эмишман. Самолётимни айлантириб-айлантириб футбол майдонга ҳўндираар эмишман. Футбол майдондан чўнқайиб-чўнқайиб ўтирган бери бешикчи синфни самолётимга миндириб олар эмишман. Мен бешикчи синфни миндириб уйимизга жўнаар эмишман, масалан. Директор кетимиздан ғўзапоя ўйнатиб қола берар эмиш...

— Мениям самолётингга миндирасанми, Зиёд ошна?

— Миндираман, Деҳқонқул ошна, миндираман. Фақат директорни миндирмайман. Директор қўл кўтарса-да самолётимга миндирмайман, масалан...

30

Қош қорая бериб-қош қорая бериб, даладан қайтаман.

Ичкари ҳадаҳалайман — Зиёд ошнам ҳолини сўрайин дейман.

Аммо Зиёд ошнам жойида йўқ бўлади.

Ташқариларини айланиб-айланиб қарайман — Зиёд ошнам йўқ бўлади.

Ошпаз қиз ўчоқ бошида ҳиқ-ҳиқ йиғлаб ўтиради.

— Зиёд кетди,— дейди.— Зиёд энди қайтиб келмайди...

Болалар бир бурчакда гуж бўлиб олади. Нима қилишларини билмайди.

— Нима қилиб турибсизлар?— дейди ошпаз қиз.— Қосаларнингчи олиб келинглар, овқат сузиб бераман.

— Зиёд қани?— дейман.

— Зиёд кетди, дейман-ку, Зиёд кетди...

— Зиёд қаёққа кетди?

— Зиёд... норасида кетди!

Болалар дувв-дувв йиғлайди. Болалар ҳунг-ҳўнг йиғлайди.

Йиғламаган бола қолмайди.

Мен бари айбни ўзимдан кураман.

— Ғўза ичиди ухлама, деганимда, Зиёд ошнам кетмас эди...— дея йиғлайман.

31

Бир оёғим тушакда бўлади, бир оёғим футбол майдонда бўлади.

Шунда, тими́рскиланиб-тими́рскиланиб юрмиш қизларга кузим тушади.

Қизлар-да футбол майдонга қатнар бўлибди-да, дея уйлайман.

Ғап-сўэлардан билиб оламан — йўқ... ундай эмас бўлади.

Бугун чин арафа бўлади.

Қизлар бурчак-бурчакларда тўда-тўда бўлиб соч ювади.

Қизлар саҳарда турнақатор далалайди.

Қизлар бир хушрўй бўлади, бир хушрўй бўлади!

Қизлар қошида кўк-кўк ўсма бўлади. Қизлар юзиди ялт-ялт мой бўлади. Қизлар либосида бўй-бўй атир бўлади.

Айниқса, унингчи синф Зулайҳодан хушбўй-хушбўй атир анқийди.

Мен беихтиёр Зулайҳо кетидан эргашаман. Зулайҳонни тўйиб-тўйиб искайман.

Зулайҳо эгат тушади.

Мен Зулайҳо билан иргаман-ирган эгат тушаман.

Мен бурнимни Зулайҳо тарафга қаратиб-қаратиб

пахта тераман. Қўлим чаноқда бўлади, бурним Зулайҳода бўлади.

Мен Зулайҳони искаб-искаб пахта тераман!

32

Туш маҳал бир момо эшак миниб келади.

Мен момони дарров танийман — момо Зиёдни онаси бўлади.

Қўнглим бир орзиқиб олади.

Зиёдни онаси эшагидан тушади. Теварак-бошга қарайди. Муаллимларимиз тараф юради.

Зиёдни онаси муаллимлар билан гапиришиб ўтиради.

Физика мени имлайди.

— Момони штабга олиб бор, — дейди.

Мен Зиёдни онаси оёғидан олиб юбораман.

Зиёдни онаси тўқимга жойлашиб ўтириб йўл олади.

Мен эшак қабатида бораман.

Йўлда Зиёдни онаси инқиллаб-инқиллаб боради. Бир оғиз-да гапирмай боради.

Мен эшак ётоқ олди толга қантараман. Зиёдни онасини ётоқ эргаштираман.

Зиёдни онаси ётоққа бир сидра қараб олади.

— Улимнинг жойи қаерда? — дейди.

Мен Зиёдни жойини айтаман.

Зиёдни бўҳчаси ҳалиям жойида турмиш бўлади.

— Манави бўҳчаси, — дейман.

Зиёдни онаси бўҳчаси олади. Бўҳча уёқ-буёғини қарайди.

— Ҳа, шу, — дейди. — Улимники...

Зиёдни онаси бўҳчаси қўлтиқлаб ташқарилайди.

Зиёдни онаси тол остида бўҳчаси очади. Ичидан Зиёдни кийим-кечагини олади. Икки тол ораси сизга қоқиб-қоқиб ёяди.

Зиёдни онаси соялаб ўтиради. Билякларини тиззаларига қўйиб ўтиради. Зиёдни кийим-кечагига қараб ўтиради.

Зиёдни кийим-кечаги офтобиёрда сарғайиб-сарғайиб туради.

Зиёдни онаси бетини билякларига босади. Зиёдни онаси из-з-из-з йиғлайди. Зиёдни онаси юм-м-юм-м йиғлайди.

Мен Зиёдни онасига қўшилиб йиғлайман.

— Бари айб мендан бўлди,— дейман.— Ғўза ичида ухлама, деганимда, Зиёд ошинам кетмас эди...

Мен кўзларимни қулим сирти билан артиб-артиб йиғлайман. Мен Зиёдни уст-бошига қараб-қараб йиғлайман.

Шунда, кўз олдим жимир-жимир этади. Жямир-жимирни офтоб зиё деб бўлмайди.

Мен тағни-да яқин бориб қарайман. Кўзларимни артиб-артиб қарайман.

Зиёдни уст-боши ғиж-ғиж... бит бўлади! Тикишлардан бит уради! Ёиртиқлардан бит уради! Офтобиёнда ғимир-ғимир этади! Мисолж нур жимирламаш бўлади!

Юзларим лов-лов ёнади — Зиёд учун-да орлана-мал, ўзим учун-да орланаман!

Бокси — баданимда ғимирламаш битларим Зиёдни битларидан зиёд бўлса бўлади — нам бўлмайди!

Мен юзларимни чет бураман. Мен кўзларимни олиб қочаман.

Зиёдни онаси энди овоз бериб-овоз бериб йиғлайди.

Шунда, штабдан директоримиз чиқиб келади.

— Нима гап, ўртоқлар?— дейди.

Директоримиз Зиёдни онасини кўриб ранги ўчади.

— Бизда нима айб, момо,— дейди директоримиз.— Бизда нима айб. Буни ўз оти ўзи билан пахта fronti деб қўйибди. Фронт қурбонсиз бўлмайди.

Директоримиз Зиёдни онаси елкасига қулини қўяди.

— Болани ўзи пахта ичида қолибди-да,— дейди директоримиз.— Қим билади, бирон нимага йулиққанми. Сизлар эскичани яхши биласизлар-ку...

Мен директоримиз кўрмасин дея, Зиёдни уст-бошини симдан тортиб-тортиб оламан. Бухчага солиб-солиб қўяман.

Директоримиз Зиёдни онасини қишлоғимизга қайтариб жўнатмоқчи бўлади.

Аммо Зиёдни онаси кўнмайди.

— Улим йўлиққан жойни кўрсатинглар!— дейди.

Директоримиз менга нмо беради.

— Майли, олиб бор,— дейди.— Кейин, қишлоқ йулига солиб юбор.

Мен Зиёдни онаси оёғидан олиб юбораман.

Узим эшак олдида бораман.

Зиёдни онаси Зиёдни йўқлайди.

— Зиёд кетишидан олдин бирон нима демаб эдимми?— дейди.

— Деб эди,— дейман.

Зиёдни онаси бирдан сергақланади. Зиёдни онаси таққа нўхтани тортади.

— Нима деб эди?— дейди — Айт, нима деб эди?

— Деҳқонқул ошна, сени самолётимга миндираман, деб эди.

— Тағин нима деб эди?

— Тағин, директорни самолётимга миндирмайман, деб эди.

Зиёдни онаси зарда билан эшак ниқталайди.

Мен дориланган дала бошида оёқ иламан.

Зиёдни онаси эшагидан имиллаб ерлайди. Ерла серрайиб қолади. Теварак-бош қарайди.

Зиёдни онаси тутлар орасида пайпанглаб алаңлайди. Зиёдни онаси ўқариқларда пайпанглаб алаңлайди. Зиёдни онаси гўзалар остида пайпанглаб алаңлайди.

— Бу жойни оти нима?— дейди.

— Пахтазор,— дейман.

— Пахтазорда пахтадан бошқа нима бўлмаса, улим нимага йулиқади?

Зиёдни онаси кафтини пешонаси соябонлаб қарайди. Бирон-бир нима топаманми, дейди — тошолмайди.

Зиёдни онаси сукут олиб қулоқ солади. Бирон-бир нима эшитамани, дейди — эшитолмайди.

Ана шунда Зиёдни онаси пахтазор қарзб-пахтазор қараб чақиради:

— Зиёд-у-у-у!

Мен Зиёдни онаси қўлидан тортиб-тортиб йўглаб қуя бераман.

— Юринг кетамиз, мохо!— дейман.— Юринг кетамиз, ҳозир самолёт келади!

Зиёдни онаси гапимни корламайди. Энтикиб-энтикиб чақиради:

— Зиёд-у-у-у!

Зиёдни онаси ўпкаси тўлиб-тўлиб чақиради:

— Зиёд-у-у-у!

Мен бир амаллаб Зиёдни онасини эшакка миндираман. Мен бир амаллаб эшак нўхтасидан етаклаб оламан.

Зиёдни онаси пахтазорга боқиб-боқиб йиғлайди:

— Вой болам-ай, пахтага йулиққан болам-ай!..

Зиёдни онаси пахтазорга айтиб-айтиб йиғлайди:

— Вой болам-ай, пахта уриб кетгак болам-ай!..

ТУРТИНЧИ БОБ

I

Ер ҳайдасанг куз ҳайда, куз ҳандамасанг юз ҳайда!

Ҷйваб қўяй! Мақолдан-да ўйнаб қўяй, шу мақолни айтмиш элдан-да ўйнаб қўяй!

Мен далаларимга темиртиш солдим. Далаларимни қирқ сантим ўйиб ҳайдадим.

Қирқ сантимдан чуқури ҳаво кўрмаган ер бўлади. Сув кўрмаган ер бўлади. Ўлик ер бўлади!

Ер чуқур ҳайдалса — ака шу ўлик ер юзалаб-юзалаб қолади.

Ўлик ерда чигит қийғос унмайди. Ўлик ерда гўза уз вақтида етилмайди. Ўлик ерда пaxта ҳаяллайди.

Мен темиртиш билан далаларимни ёнбошлаб-ёнбошлаб ҳайдадим. Мен темиртиш билан далаларимни палахсалаб-палахсалаб ҳайдадим.

Далаларим ости устун бўлди, далаларим усти остин бўлди.

Далаларимда кўрсичқонлар ўрмалаб чопди. Далаларимда кўрсичқонлар йўрғалаб чопди.

Ҳа, ўйваб қўяй, бидир-бидир йўрғалашларингдан, ўйнаб қўяй, дедим.

Кўрсичқон ер ковлай беради, ер ковлай беради — далаларимни мулойимлайди-да. Кўрсичқон бир ер ости, бир ер усти бўйлаб бидирлай беради-бидирлай беради — ер ости ҳаво йулларини очади-да. Кўрсичқон ер остини шамоллатиб-шамоллатиб турлади-да.

Шу боисдан кўрсичқон бор дала семиз-семиз келади. Кўрсичқони бор дала унумли-унумли келади.

Далаларим гимир-гимир чувалчанг бўлди.

Мен тагин-да хушвақт бўлдим — чувалчанг бор дала даламисан-дала бўлади. Чувалчанг бор дала далалар гулгожи бўлади. Чувалчанг бор дала далалар хўрози бўлади!

Бонси — чувалчанг ерда бор булмиш жами нимани чиритиб-чиритиб уғит этади. Чувалчанг ерни қайта-қайта ишлайди. Чувалчанг ерни майин-майин сақлайди.

Далаларимда оппоқ-оппоқ қуртлар-да бўлди.

Темиртиш низдан қарғалар эргашди. Темиртиш низдан қушлар эргашди.

Қарғалар оққурт овлаб еди. Қушлар чувалчанг териб еди.

Мен қарғалар қилмишиндан рози бўлдим — оққурт ҳашаротлар онаси булади. Катта бўлса, қанот олиб учади.

Қош қорайди.

Мен трактор чироқларини ёндирдим.

Чироқ ёруғида тулкилар қора берди.

Тулкилар темиртиш кетидан эргашди. Тулкилар қуғғиз териб-қуғғиз териб еди.

Тулкилар қаердан келди, қачон келди — унисини ёлғиз товуқлар билди.

2

Уйимизда нимамиздир йуқдай бўлди, уйимизда нимамиздир камдай бўлди.

Бола-бақраларимни ҳарадим — бари омон-эсон бўлди.

Мол-қолларимни санадим — бари тугал бўлди. Товуқларимни санадим — товуқларим-да тугал бўлди.

Унда кимим йуқ бўлди, унда нима йуқ бўлди?

Мен уйлаб-уйлаб топдим — айвонимиз шипида ҳаёт кечирувчи қалдирғочларимиз йуқ бўлди.

Қалдирғочларимиз қаёққа кетмиш бўлди?

Қаёққа буларди — Афғонистонга-да. Амударё ўнг бети Афғонистон-да. Илиқ юрт оти бўлади — қалдирғочлар юрти бўлали-да.

Қалдирғочлар афғон юртга сафарлабди — куз охишлабди-да.

3

Бир далам юзи оппоқ-оппоқ бўлди.

Бу не бўлди? Эрта тушмиш қор бўлдимиз ё қиров бўлдимиз?

Бир вақтлар ана шу далам ғуж-ғуж қамишзор эди. Қирғовулзор эди.

Деновдан беш-олти қур келди. Қурлар ана шу қамишзорни теп-текислади. Пол-поллади. Шолиноя эди.

Қамишзорда шундайм шоли бўлмоқлик қилди, шундайм шоли бўлмоқлик қилди-е! Қурлар уз шилисини ўзи ташиб ололмай қолди!

Шунда қурлар бизга-да бир халтадан гуруч берди.

Ана шунда қозонимиз гуруч кургандай бўлди! Ана шунда қорнимиз палов егандай бўлди!

Аммо... катталар қурларни кўп кўрди.

— Ўзбекистон Қурия эмас!— дея дуқлади.

Шу-шу — қурлар қорасини қайтиб кўрсатмади.

Шолиноя пахтазор бўлди.

Мен мазкур даламни сувлаб эдим — ер усти суви ер остига қараб сингди-сингди — ер ости суви билан қўшилди. Шунда, ер ости суви тупроқ қил-қил назик йўлларида ер бетилаб келди. Ер ости суви ер бетида бугланди-бугланди — ҳаволаб учиб-учиб йўқолди.

Ер бетида ана шу оплоқ-оплоқ тузлар қолди.

Мен ушбу даламни учта полладим. Полларни тизза буй-тизза буй марзаладим. Марзаларни бсл юзи билан тарс-тарс уриб эичладим.

Полларни айлантриб ариқ қазидим. Ариқ энди бир кетмон энгча бўлди. Ариқ чуқурлиги тизза буйнча бўлди.

Учта полни-да лаболаб-лаболаб сувладим. Кўллатиб-кўллатиб сувладим.

Кечаю кундуз пол айландим. Марзалаб буйлаб-буйлаб айландим.

Сув марзаларни уриб кета берди-уриб кета берди.

Мен сув уриб кетмиш жойларни кетмон билан битай бердим-битай бердим.

Сув кўллади-кўллади — далам шўрини остига босиб-босиб юбора берди. Далам шўрини ер ўлик қатламига чуқтириб-чуқтириб юбора берди.

Ер бетида қолмиш шўрни эса суриб-сўриб ола берди. Оҳова сув бўлиб оқиб-оқиб кета берди.

Шўр даламни икки бор ана шундай кўллатиб-кўллатиб сувладим.

Шўр далам шўрлаи форие бўлди.

Далаларим узра мезонлар учмай қолди.

Далаларим узра сокин ҳам гамгин бир ҳолат
чукди.

Далаларим мудраб-мудраб олди.

Далаларим куз илиб-кўз илиб олди.

Далаларим уйқуга кетди.

Мен энди далаларимга қўл уришдан тийилдим.

Далаларимдан қор ариди.

Узун қиш қорайиб-қорайиб ётмиш далаларим
ерранг-ерранг бўлди.

Далаларимда омонат-омонат қотиб ётмиш кесақ-
лар умалиб-умалиб тупроқ булди.

Далаларим кўпчиб-кўпчиб қолди.

Далаларим тўлғокди.

Далаларимдан оппоқ-оппоқ ҳовур ҳаволанди.
Далаларимдан элас-элас овоз ҳаволанди.

Овоз далаларим остидан келдим ё олислардан
келдим — билиб бўлмади.

Далаларим хўрсинди.

Овозда ранг-рўй-да бўлмади, овозда бўй-баст-да
бўлмади. Овоз дейин дедим — овозга менгзамади,
овоз демайин дедим — овоз шундай пешонамдан кел-
ди.

Далаларим эгтикди.

Далаларим уйғонди. Далаларим кўз очди.

Далам мени имлади, далам мени чорлади.

Бир тонна гўнгга йигирма кило калий аралаш-
тирдим, йигирма кило фосфор арашлатирдим.

Далаларимга селиб-селиб ташладим.

Ер — хамир, ўғит — хамиртуруш бўлди.

Далаларимни такрор шудгорладим. Далаларим
чет-четлари чала қолмасин учун чорсилаб-чорсилаб
шудгорладим.

Шудгор кетидан Дилнавоз солдим.

Дилнавоз — дўна базовой гридёр кож — 4, де-
гич техника. У ер текислайди. Узунлиги ўн қадамни
олади. Тўрт оёғи билан тўрт қўлочлик кетмони бў-
лади.

Бундайчикин бир қўлоч отни айтиш учун менда
тил қани? Бундайчикин отни айтиш учун менда вақт

қани? Бундайчикки отни айтаман дегунимчайни кун кеч бўлади!

Шу боисдан мен уни Дилнавоз, дея атадим.

Мен ана шу Дилнавозим билан шудгорни кун-даланглаб-кундаланглаб ҳайдадим. Шудгорни белидан қирқиб-белидан қирқиб ҳайдадим.

Дилнавозим билан шудгор ҳаворладим.

7

Қиш оладан, ёз моладан, дейдилар.

Бу демак — қишда ер сувласанг ола қолдирма, кукламда ер ҳайдасанг бемола қолдирма, демакдир.

Бояси — куклами шудгордан кейин ер оралари ҳавол-ҳавол бўлиб қолади. Ана шу ҳаволлардан шамол киради-киради — ер нами қочиб қолади. Ер намини сақлаб қолиш учун эса шудгорни бороналаш лозим бўлади.

Мен шудгорни бороналадим.

Далаларим кафтдай-кафтдай бўлди. Далаларим мойк қуйса кўрнар бўлди.

Аммо бир боронани ўзи кифоя этмайдди. Энди молалаш лозим бўлади. Мола ер намини ост қабатидан уст қабатига кўтариб беради. Мола ер юза кесакларни майдалаб-майдалаб беради.

Мен энди далаларимни молаладим.

Далаларим сумалакдай-сумалакдай бўлди.

Жўя олиб экилмиш ғуза ун-ўн беш кун олдин отилади. Жўя олиб экилмиш ғуза ун-ўн беш кун олдин очилади. Жўяда униб чиқмиш ғуза офтоб тафтини тез олади.

Шу бокс, трактор билан жўя олдим.

Далаларим кокилдай-кокилдай бўлди.

8

Чин, далаларим қиши билан қор сув ичди. Чип, далаларим қиши билан ёмғир сув ичди.

Аммо сув билан сув бор-да. Масалан, ҳонуз сув ғозсиз сув бўлади. Одам ҳонуз сувдан ичса — сув ичгандай бўлмайди.

Одам оқар сувдан ичса — бадани жимир-жимир этади. Бадани яйрайди!

Оқар сувдан мия тўлади. Оқар сувдан мия равшан тортади.

Оқар сувда жон бор-да!

Шу боис, далаларимга яхоб сув бердим.

Жуялардан жилдиратиб-жилдиратиб яхоб сув оқиздим.

Далаларим бир ҳафта яхоб сувлади. Далаларим бир ҳафта захлаб сувлади.

Ана энди даладарим донатор-донатор бўлади. Ана энди далаларим серқесак-серқесак бўлади.

Донатор дала намдор дала бўлади.

Сув ана шу доналар оралаб ер сингади. Ҳаво ана шу доналар оралаб ўтади.

9

Дала кунгли нозик бўлади — вақт-бевақт оралай берса кунглига олади.

Дала феъли инжиқ бўлади — бот-бот трактор сола берса айниб қолади.

Дала тепкиланиб қолади. Дала зичланиб қолади. Дала тош-метин бўлиб қолади.

Даладан тирик мавжудотлар қочади. Қочолмай қолмиш мавжудотлар ўлиб-ўлиб қолади.

Оқибат — ғўза эмин-эркин кядиз отмайди. Ғўза ором-ором ўсмайди.

Мен далаларимдан оёғимни тортдим.

10

Тукли чигит бўлади, туксиз чигит бўлади.

Туксиз чигит бўлали-бўлали бўлади. Туксиз чигит залворли-залворли бўлади.

Туксиз чигит беҳато олади, туксиз чигит беҳато кукаради.

Далаларим учун ана шу туксиз уруғ чигит келди.

Мен омборимни шамоллатдим. Дорилаб юндим. Оҳак билан оқладим.

Омборимга тахта тўшадим. Тахта устига чигит ёйдим.

Мен бош-адоқ танапуш кийдим. Резина этик кийдим. Қўлқоп кийдим. Қўзойнак тақдим.

Уруғ чигитни ҳовуз солдим. Формалин дегич қуруқ дори билан дориладим.

Бадбўйдан-бадбўй доридан ўқчиб-ўқчиб олдим.

Шийпон олдида бир қарич қалин ёйдим. Устидан пуркагичда сув сепдим. Ёғоч курак билан остин-устун ағдардим. Бетиним сувладим.

Уруғ чигит сувдан тўйди.

Ивятилмиш чигитни тизза бўй тўпладим. Тағки сувладим.

Чигит томирига илдизкана киради. Томирни ейди-ейди — эгри-бугри яра этади. Чигит қорамтир-қорамтир бўлиб қолади.

Бундай чигит кўкармайди.

Ана шу илдизканани даф этиш учун чигитни гексахлоран билан дориладим.

Чигит униб қолмасин дея, шамоллатиб-шамоллатиб олдим.

11

Трактор кетига тўрт қутилик уруғсенгич тақдим.

Бир қутига ўн беш килодан чигит солдим.

Бир вақтлар чигит билан гербицид аралаштирдим. Чигит ер кўрди — айни вақтда чигит билан гербицид-да ер кўрди.

Хлорфенидим дегич оч кулранг гербицид бир-икки паллани бегона ўтни ўн-ўн беш кун ер остида босиб турди. Дихлорфенидим дегич кулранг гербицид кўп паллани бегона ўтни ўн-ўн беш кун ер остида бош кўтартирмай турди.

Гербицид ер остида бир ярим ойча турди — аммо бегона ўтни тамоман йўқотолмади.

Емондан-ёмон — гербицид бегона ўт билан баробар ўн-ўн беш кун чигитни-да ундирмай турди. Гербицид пахтани ўн-ўн беш кун ҳаяллатди.

Шу бовс, мен энди гербицид баҳридан ўтдим.

Қатталардан лалми-лалми дўқлар эшитдим.

Аммо гапимни қайтиб олмадим.

12

Ҳаво билан ер ҳарорати ўн даражадан остида чигит бўртади — аммо кўкармайди. Чигит бўртик-бўртиклигича чириб тамом бўлади.

Ҳарорат ўн икки-ўн тўртда чигит экса бўлади.

Айни кунлар ана шундай кунлар бўлди!

Чан, далаларимда ҳарорат ўлчагичим бўлмади. Ҳарорат ўлчагичга куним-да қолмади.

Мен далаларим ҳароратини вужуд-вужудим билан билдим. Мен далаларим ҳароратини тан-жоним билан туйдим.

Мен далаларим ҳароратини ердан бир ҳовуч тупроқ олиб билдим.

Вужуд-вужудларим айтди, кафт-кафтларим айтди: ана энди эк, деди. Бугундан ҳаялласанг — дала

бети қуриб қолади, деди. Суғин, чигит кеч униб чиқади, деди. Ундан суғин, кукартириш учун чигит сув бериш лозим булади, деди. Унда-да суғин, чигит сув далани қотириб ташлайди, деди. Оқибат — чигит ёппа барака униб чиқмайди, деди. Ёмондан-ёмони — кеч экилмиш чигит камҳосил бўлади, деди.

Мен тракторни дала унгардим.

Уч сантиметдан саёз чигит экиб бўлмайди. Далабет дарров нам олдиради. Чигит намсиз бетда қолади. Ҳадеганда кўкара бермайди. Кўкарса-да — ёппа барака кўкармайди. Битта-битта кўкаради. Оқибат — гуза сийрак-сийрак бўлиб қолади.

Беш сантиметдан чуқур-да экиб бўлмайди. Беш сантимет чуқурга ҳарорат етмайди. Беш сантимет чуқур оҳишта-оҳишта қизийди. Оқибат чигит-да оҳишта-оҳишта унади.

Беш сантимет чуқурни ёриб чиқиш — чигит учун лг азоб булади!

Шу бонс, мен тўрт сантимет чуқурликда чигит экдим.

Бир қадам пуштага йнгирма-йнгирма бештадан чигит тушди.

Чигит нима учун билониҳоя-билониҳоя тушди?

Масалан, йил серёмғир келяди. Дала сернам келди.

Бир-иккита чигит сернам даладан буртиб чиқолмайди. Бир-иккита чигит сернам даладан ёриб чиқолмайди. Чигит қуввати етмайди.

Ер оғир-да, ер оғир.

Масалан, эил-замбилни бир-иккита одам кўтароладими? Кўтаролмайди. Кўпчилик бўлса — даст кўтаради.

Чигит-да шундай-да! Чигит билониҳоя бўлса — ерни даст кутаради. Чигит билониҳоя бўлса — ерни қувват билан ёриб чиқади.

Далаларимни чигит дори иси босди.

Мен ўқчиб-ўқчиб чигит экдим.

13

Дарвозамиздан ичкарилаб эдим — Ойсулув қизимиз пешвоз чопиб келди.

— Ота, суюнчи беринг, қалдирғочларимиз келди! — деди.

Даҳлиэнмиз шипига назар солдим — чини билан

инда бир қалдирғоч бўлди. Тағин иккита қалдирғоч шиплар аро учиб юрди.

Кўзим қувонди.

— Уйнаб қўяй, уйнаб қўяй...— дея пичирладим.

Қалдирғочлар чиндан-да ўзимизни қалдирғочларми ё бегонами, дея синчиклаб-синчиклаб қарадим.

Қалдирғочларда улги-да бўлмади, тамға-да бўлмади.

Чин-да — қалдирғочлар кийим киймайдилар. Қалдирғочлар сўйламайдилар. Қалдирғочлар кулмайдилар.

Шундай бўлса-да, мен ич-ичимдан туйдим: уйимизни топиб келибди — ўзимизни қалдирғочлар бўладик-да.

Қалдирғочларимиз бошимиз узра учди. Чарх-чарх учди. Гир-гир учди.

Қалдирғочларимиз инлариди қатор бўлиб утирди. Қалдирғочларимиз бизга мўралаб-мўралаб ўтирди. Қалдирғочларимиз бизга мулт-мулт ўтирди.

Мен ташқарилаётим эдим — бир қалдирғочимиз бошим узра чирқ-чирқ айланди. Қалдирғоч қанотлари теллагимга тега-тега айланди.

Қалдирғочимиз мен билан салом-алик қилди-ёв!

Қалдирғоч қанотлар ҳавоси пешовамни силаб-сийпаб айланди.

Қалдирғочимиз мен билан упишиб-ўпишиб кўришди-ёв!

Мен кула-кула кўзларимни чирт юмдим. Мен кула-кула бетларимни чет бурдим.

— Хуш кўрдик, жониворлар, хуш кўрдик!— дедим.

14

Далаларимга вакил келар бўлди.

— Элбурутдан вакилга пишириб қўйибдимин,— дедим.— Ҳали чягит экиб бўлмаган бўлсак.

— Энди, хўжалигимиз гуллаб-яшнайдик!— деди раисимиз.— Район вакили ўзимиздан бўлди.

— Қани, эшнтайлик, қани?— дедим.

— Ўртоқ Қлара Ходжаевна район партия комитети учинчи секретари бўлдилар. Айни вақтда хўжалигимизга вакила этиб тайинландилар.

— У киши ўзимизданми?— дедим.

— Ўзимиздан-да. Мақтаб директори бор эди-ку, ўша директорин қизлари-да.

— Э, ҳа, бўлди!— дедим.— Раҳматлик мактаб директорини фарзандлари-да?

— Ҳа-а, каллангиздан! Ана уша мактаб директорини қизлари!

— Раҳматлик мактаб директорини қизлари кўп эди, қайси бири бўлди?

— Уртоқ Клара Ходжаевна! Роза Ходжаевна обкомда ишлайптилар!

— Бўлди-бўлди, — дедим, — Эгизаклар-а? Эсладим-эсладим.

Рансимиз шийлон олдини саранжом-саристалатди.

— Эшаклар кўздан панага олинсин!— деди.

Деҳқонларимиз эшакларини Жараиқда бойлаб келди.

Самад бобо қирчанғи отини етаклаётиб эди, рансимиз ўнг қўлини кўтарди.

— От турсин! От — маданний ҳайвон!— деди.

15

Шийпонимиз олдида машиналар қатор бўлди.

Олд машинадан бир аёл тушди.

Аёл келишимли-келиншимли бўлди. Аёл турмак-соч-турмак-соч бўлди.

Аёл турмак-сочлари қалдирғочларимиз уясидай-уясидай бўлди.

Аёл шийпонимиз теварак-бошига қараб-қараб олди.

— Нормално, нормално!— деди.

Аёл қўл узатиб кўришди-кўришди — мен билан муқобил бўлди.

Мен аёлни қизим-қизим, дейин дедим — катта одамни қизим дейиш учун тилим бўлмади.

Мен аёл отига хон ё гул қўшиб айтийин, дедим — фарғоначи бўлмадим.

Бўлдим-бўлдим, сурхони бўлдим — байча дейинда.

— Қани, ё, бисмилло!— дея қўшқўллаб кўришдим.— Омонгинамизиз, Кларабайча? Вақтигинангиз хушми, Кларабайча? Ўйнаб-куллбгина юрибсизми, Кларабайча?..

— Нима-нима?

— Кларабайча?

Аёл лаб бурди. Аёл қош керди.

— Байча? Какая байча?— деди.— Мен Клара Ходжаевнаман!

Мен нима дейишимни билмадим. Мен кўз остимдан рансимизга қарадим.

Рансимиз узр сўра, дея қўлини кўксига қўйиб ишора берди.

Мен дарров ўнг қўлимни кўксимга қўйдим.

— Тавба қилдим.— дедим.

Аёл ана шунда юзимга тикилиб қаради.

Аёл сергакланди. Аёл қизариб-бузарди. Аёл... ирганди!

Аёл кўзларини олиб қочди. Аёл далалар узра разм солди. Аёл оҳиста-оҳиста бош иргачи.

— Ўртоқ ранс?..— дея мажнунтоллар тараф йўл олди.

Рансимиз лаббайгўй бўлиб-лаббайгўй бўлиб борди.

Аёл мажнунтоллар остида одимлади.

Рансимиз аёл кетроғида одимлади. Аёл оғзига қараб-қараб одимлади.

Тағин, катталар чақирса эшитмай қолмайин дея, мажнунтоллар ортидан бориб турдим. Катталар йўталса бўлди— чопқиллаб бораман дея, қулогимни динг этиб турдим.

— Машъал бригадирингиз шуми, ўртоқ ранс?— деди аёл.

— Шу-ш-ш.— деди рансимиз.— Деҳқонқул шу!

— Деҳқонқул... классический от! Лекин шу...

— Чин, лича ўқимаган, чин.

— Гап ўқшда эмас, ўртоқ ранс. Юқоридан партия-ҳукумат арбоблари ташриф буюриб, илғор пахтакорингизни кўрсатинг деса, қандай қилиб кўрсатамиз?

— Кўрсата берамиз, нима қипти?

— Институтда эстетикадан неча баҳо олгансиз? Тўғри, аввало меҳнат. Лекин меҳнат уз йўлига. Илғор пахтакор учун ташқи кўриниш ҳам херак. Илғор пахтакор партия-совет арбоблари билан қўл олиб-қўл беради. Илғор пахтакор мажлисларда, матбуотда чиқишлар қилади. Бу кўриниш билан қандай қилиб чиқиш қилади?

— Бет-боши туппа-тузук-ку, Клара Ходжаевна?

— Илғор пахтакорингиз бетидан бузилган пес-
ку? Кўнглимни айнитиб юборди-я!.,
Раисимиз... бет-бошимни оқлади.

16

Ўзбекистон ўз оти ўзи билан жануб бўлди.
Бизнинг Сурхон жанубни жануби бўлди.
Сурхон жазирамаси жазирамани жазирамаси
бўлди.

Сурхон саратони саратонни саратони бўлди.
Тошкент радиосида ҳарорат ўттиз бўлди, биз-
нинг Сурхонда қирқ бўлди.

Тошкент ойнаижаҳонда ҳарорат қирқ бўлди,
бизнинг Сурхонда эллик беш бўлди.

Сурхон саратони кўз очирмади. Сурхон саратони
киприк қоқтирмади.

Кўз очмаса, тагин бўлмади — ғуза қараб тур-
мади!

Ќуза кун санади! Ғуза учун ҳар бир кун ғанимат
бўлди.

Мен кўзларимни қисиб-қисиб кетмон чолдим.
Мен кўзларимни қисиб-қисиб ғуза ўтоқладим. Мен
кўзларимни қисиб-қисиб пахта тердим.

Жазирама жингиртоб-жингиртоб қафсига олди.

Мен бор ҳол-қувватим билан кўз қисдим. Мен
бор диққат-эътиборим билан кўз қисдим. Мен бор
ақл-фаросатим билан кўз қисдим.

Шунда, пешонамда чуқур-чуқур ажинлар чизик
тортди. Шунда, ёноқларимда узун-узун ажинлар чи-
зик тортди. Шунда, лабларимда майда-манда ажин-
лар чизик тортди.

Бутун бет-бошим биж-биж ажин бўлди. Бутун
бет-бошим ғуж-ғуж ажин бўлди.

Бет-бошим бет-бош бўлмади — дарз-дарз ер бўл-
ди. Бет-бошим бет-бош бўлмади — қақроқ-қақроқ ер
бўлди. Бет-бошим бет-бош бўлмади — шўр-шўр ер
бўлди!

Мен қирқ даража саратондан ана шу ажинларим
остида кун кўрдим. Мен эллик даража жазирамадан
ана шу ажинларим остида жон омонладим.

Мен чилла дея аталмиш дўзахдан ана шу ажин-
ларим остида жон ҳовучладим.

Саратон куйдира берди-куйдира берди — ўлмаган
ана шу ажинларим бўлди.

Мен соя-салқинда бет-бошимни буш-буш қўйдим.
Мен соя-салқинда кўзларимни эмин-эмин очдим.

Ана шунда қоп-қора ажинларим ёйилди. Ана шунда қоп-қора ажинларим остида тилим-тилим йўллар кўриниш берди. Ана шунда қоп-қора ажинларим остида тарам-тарам йўллар кўриниш берди. Ана шунда қоп-қора ажинларим остида ҳалқа-ҳалқа йўллар кўриниш берди. Тилим-тилим йўллар қизғиш-қизғиш бўлди. Тарам-тарам йўллар оқиш-оқиш бўлди. Ҳалқа-ҳалқа йўллар оқимтил-оқимтил бўлди.

Илк бор кўриниш одам бетидан бузилибди, дея ўйлади...

17

Аёл билан раисимиз олдин-хетан қайтиб келди.

— Молодец, машъал бригадир!— деди аёл.—
Партия-ҳукуматимизга ана шундай қуёшда тобланган пахтакорлар керак!

— Қуллуқ.— дедим.

— Бизга қандай хизмаглар бор?

— Хизмат йўқ. Бари нима тукин-сочин.

— Ишларингизга муваффақият тилайман!

— Тагин бир қуллуқ.

Аёл далаларимни қаради. Оқтупроқ далам экувсиз эканини билиб қолди.

— Нега ҳозиргача чигит экилмаган?— деди.

Раисимиз қириниб йўталди. Баён этиш учун шайланди. Яна-тагин менга қаради— ўзинг айт, деган бўлди.

Мен нима дейин?

Раҳматлик мактаб директоримизни қизгинаси, чин, оқтупроқ далам экувсиз ётибди, бокси — қуриб-қақшаб ётибди, оппоқ чангиб ётибди, дейинми? Оқтупроқ далам мироб марҳаматини қараб ётибди, дейинми?

Мен миқ этмайин қараб тура бердим.

— Маза йўқ-ку, машъал бригадир?— деди аёл.

Энди нима дейин?

Ўйнаб қўяй, раҳматлик мактаб директоримизни қизгинаси, ўйнаб қўяй, оқтупроқ даламга айни шу ҳолида чигит экайин — чигитим унмайди, дейинми? Чигитим унса-да, уч-тўрт кўсакликкина нимжон гўза бўлади, ҳосили бир теримдан ортмайди, дейинми?

— Бу даламиз оқтупроқ дала...— дедим.

Ўйнаб қўяй, қалдирғочуя турмаккиनावгиздан ўй-

яаб қўяй, мироб олдин сув берсин, мен олдил оқтупроқ даламни сувлайин, кейин тоблайин — ана ундан кейин экайин, дейинми?

— О, тем более, оқтупроқ! — деди аёл.

— Шундай, шундай, — дедим.

— Оқтупроқ ерга биринчи бўлиб экиш керак! Эканда ҳам тигиз экиш керак! Тўғрими, ўртоқлар?

— Доно фикр! — деди раисимиз. — Ҳикматли гап!

Мен нима дейишини билмадим — тилни айланмай қолди.

Аёл ўнг қўл оппоқ қўлқопини суғурди. Ерга қўл узатди.

— Қани, кўрайлик-чи, — деди.

Аёл бир сиқим тупроқ олди. Юзлари олдига олиб келди. Сичиклаб тикилди.

— О, машъал бригадир! — деди. — Бу ер эмас асал, асал! Шундай асал ерни куттириб ўтирибсиз-а Яхши эмас, машъал бригадир, яхши эмас.

— Экамиз, экамиз, — дедим.

— Экинг, кечиктирмай экинг! Анави турган трактор чигит экадимиз? Ушани тез буёққа олиб келинг! Мен энди нима дейин?

Уйнаб қўяй, қалдирғочуя турмаккипангиздан уйнаб қўяй, анави оппоққина кафтингиздаги ер эмас, у бир чанг, ғўза чангда кукармайди, ғўза ерда кукаради, дейинми?

Мени ҳамиша далаларим қўллайдн. Мени ҳамиша далаларим қувватлайди. Мени ҳамиша далаларим ёқлайди.

Бу сафар-да далаларим қўллади: аёл оқтупроқни ташлаб эди — оқтупроқ деярли ерга тушмади! Оқтупроқ чангиб-чангиб учди!

Аёл бет бурди. Аёл бет ўгирди.

— Фу-у! — дея кафти билан чанг қувди.

Раисимиз тирсагимдан чет тортди.

— Чопинг, тракторни олиб келинг, — дея шивирлади.

Мен кетимга қараб-қараб йўл олдим. Мен умидланиб-умидланиб йўл олдим.

Аёл, майли, қўя беринг, дейдинижин, дея умидландим.

Трактордал садо чиқди — аёлдан садо чиқмади.

Оқтупроқ даламга трактор солдим.

Аёл трактор кетидаи мамнун-мамнун бош ирғаб қаради.

Намозшомда раисимиз дарвозасини олиб турдим.
Раисимиз келди. Раисичиз билан ароқ ҳиди-да
келди.

— Шефни жўнатдим.— деди раисимиз.— Қлара
Ходжаевнани жўнағдим. Қани, бундайчикин туриб-
сиз?

— Оқтупроқ далани нима қиламиз, раис бова?—
дедим.

— Нима қилардингиз — экинги! Шеф аяғди —
экинги!

— Эккан билан...

— Биладан! Лекин райком секретари оғзидан
чиққан гап — қонун-да!

— Меҳнат қилган хираси эмас-да?

— Биладан! Лекин райком секретари буйруқ
берди-да! Экмай кўринг — эрта-индин райкомга ус-
тимиздан юмалоқ хат тушади!

Мени-да аёл зоти бино этди. Болхин теримчи она-
миз айбимдан ўтсин — аёл аралашмиш иш расвои
радди бало бўлади.

Мени-да аёлим бор — у бир этак фарзанд ту-
ғиб берди. Бир этак фарзандларим опаси бўлмиш
аёлимиз, мен учун қўли косов аёлимиз, мен учун со-
чи супурги аёлимиз айбимдан ўтсин — аёл аралаш-
миш иш очик мазор бўлади.

Мени-да қизларим бор, қизларим гуноҳимдан ўт-
синлар — аёл аралашмиш сиёсат юрт шўри бўлади,
аёл аралашмиш сиёсат эл шўри бўлади.

Санкиз кун қарадим, тўққиз кун қарадим, ўн кун
қарадим — қани энди, оқтупроқ даламда чигит бўрт-
са, қани энди оқтупроқ даламда чигит уч берса.

Оқтупроқ далам кал калладай ялтираб тура
берди.

Охири тоқатим тоқ бўлди — оқтупроқ даламни
буздим.

Оқтупроқ даламни сувладим. Оқтупроқ даламни
тобладим.

Қайта экдим.

Шу-шу — вакила аёл бир оёғи далаларимда бўлди.

— Узи, шу пошякастани касби нима?— дедим.

— Идеология!— деди рансимиз.

Шундан буён раҳматлик мактаб директоримизни қизини Идеология дегич бўлдим.

21

Тоғ чўққилари узра кўмир-кўмир булут тошди.
Далаларим бошида кўмир булут тугул опшоқ булут-да бўлмади.

Мен кўнглимни тўқлаб уйга келдим.

Кечаси бир маҳал момақалди роқ гулдуради.

Мен ташқарилаб қарадим.

Қиблагорда сим-сим яшин ёнди. Кундаланг ёнди. Тикка ёнди.

Шаррос-шаррос ёмғир ёғди.

Мен қулимга хитойи фонаримни олдим. Елкамга кетмонимни олдим. Жарариқ йул олдим.

Жарариқ тўлиб сел оқди. Тошиб-тошиб оқди.

Мен дала бошини қарадим. Этларим бир увишиб олди.

Сел Жарариқдан тошди. Сел дала ариққа ўтди. Сел ариқ қулогини олди. Сел далаларим оралаб оқди.

Мен этикларимни суғурдим. Чолворимни липпа урдим. Сел ораладим.

Шу теваракда кесак бўлдим, тош бўлдим — қулоққа олиб келиб босдим. Трактор темирларини олиб келиб босдим.

Сел барини ювиб-ювиб оқди.

Мен кетмон билан чим ўйиб-чим ўйиб босдим — сел чимларини-да ювиб оқди.

Тан-жоним тер бўлди. Унгирим билан бет артдим. Энтикиб нафас олдим.

— Бор-е!— дея кетмонимни отиб юбордим.

Селга қараб ўтирдим. Сел остида қолажак далаларим кўз олдимга келди.

Мен иштончан бўлдим. Кўзимни чирт ювиб селга оёқ солдим.

Сел яхдай-яхдай бўлди.

Мен қулоқда тикка туриб сел балогардон бўлдим.

Сел белпимга урди. Сел кўкрагимга урди.
Мен қулоч ёйиб-ёйиб сел балогардон бўлдим.
Сел дала ариққа деярли ўтмай қолди.
Сел ёғоч оқизиб келди — ёғоч кўкрагимга тегиб-тегмай ўтди. Сел шохча оқизиб келди — шохча кўкрагимга тегиб-тегиб ўтди.

Тан-жоним яхлади. Суякларим қақшади. Тишларим тик-тик этди.

Бир маҳал тиззаларимга зилдай бир нима келиб урилди. Зил нима тиззаларимдан оёқларим юзига тушди. Оёқларим юзида оқмай қолди.

Оёқларим бир оғриди, бир оғриди!

Бақирайин дея оғиз очдим — овозим чиқмади.

Оёқларим бировини қуйиб бировини торғидим — зил нима остидан тортиб ололмадим.

Оёқ панжаларим тапам учун бегона бўлиб туюлди. Панжаларимни қимирлатдим — панжаларим-да қимирламади.

Бошим айланди. Кўнглим озди. Кўзим тиянди...

22

Кўзларимни очдим — бошимда оппоқ кийимлик қизгина ўтирди.

— Эб-ей, қаерга келиб қолдим, эб-ей! — дедям.

Адогимда онамиз ўтирди.

— Очнқ мозорга келиб қолдинг! — деди онамиз. — Очнқ лаҳадга келиб қолдинг!

Идеология билан раисимиз кириб келди.

— Нима бўпти, Болхин момо? — деди раисимиз.

— Нима бўлгич эди, ана, кўргилигини кўриб ётибди! — деди онамиз. — Эл-халқ азонда Жарариқ адоғидан тошиб олибди. Мундай қарасалар, бал-чиқда бир мурда ётган эмиш.

— Ана қаҳрамон, мана қаҳрамон! — деди раисимиз.

— Матросов! — дея хитобланди Идеология. — Замонамиз Матросови! Бундай қаҳрамонлар билан коммунизм қурса бўлади!

Онамиз енгги учи билан оғзини ушлаб йиғлам-сиради.

— Селда-да ақл йуқ экан-да, — деди онамиз. — Биратўда очнқ мозорга олиб бориб ташламабди-да!

— Ундай деманг-е, Болхин момо! — деди раиси-

миз.— Деҳқонқул ака табиий офат билан қаҳрамонларча олишган!

— Э, қирлиб қирғинни олдида кетсин, бундайчиники қаҳрамон!

— Ўртоқ Жамолiddинов табиий офатни кўкси билан тўсиб, Матросов жасоратини такрорлаган!— деди Идеология.

— Э, кафанини бичайин, бундайчиники Матросовини, кафангинасини бичайин!

— Бақирманг-е, эна...— дедим.

— Бақираман!— шанғиллади онамиз.— Улиб кетсанг, бола-бақрангни ким боқадир?

— Уф-ф, эна...

— Ҳа, фотиҳангга борайин, сендайчиники Матросовини, фотиҳагинангга борайин!

— Ҳа экди, пахта учун-да, Болхин момо, пахта учун!— деди раисимиз.

— Ҳа, пахталарнинг қиёмат кетсин-а, пахталарнинг қиёматгина кетсин-а! Мен пахта деб нима бўлдим? Бир белангн бўлдим! Улапам уттиз сўм пенсия бўлди!

— Сиз сиёсий хато қилмоқдасиз, момай!— деди Идеология.— Социалистик системамиёзининг энг буюк афзаллиги шундаки, у меҳнаткашларни ўз тақдирининг хўжайини қилиб қўйиш билан, инсоният тарихида биринчи марта оддий инсонни мисли қурилмаган юксакликка кутарди, капиталистик қуллик системаси эзиб келган миллион-миллион кишиларни актив ижодий фаолиятга жалб этди!..

— Эътибор берманг, Клара Ходжаевна,— деди раисимиз.— Момолар ўқимаган-да.

— Сиз момайлар гапига қулоқ солманг, ўртоқ Жамолiddинов!— деди Идеология.— Меҳнатни ижтимоий иш деб, давлат аҳамиятига эга бўлган иш деб, шарафли иш деб билиш, меҳнат унвондорлигини тинмай ошириш, социалистик мулкни авайлаб-асраш, совет кишинининг оғличилигини, унинг олижаноб маънавий қиёфасини, унинг коммунизм ишига содиқлигини кўрсатувчи энг асосий фазилатдир, меҳнатни менсимаслик, паразитизм жамиятга анд ҳолисадир, одамнинг одам томонидан эксплуатация қилиниши тамомла йўқотилган ва меҳнат узи учун қилинадиган, ўз бахти учун, ҳамманинг бахт-саодати учун, социалистик жамият фойдасига қилинадиган меҳнат бўлиб қолган социализм шароитида эса бу ҳол халқ-

қа бутунлай энд қоллар, бизниңт жамиятимизда
техникхўрлар ва дангасаларга ўрин бўлмаслиғи хе-
рақ!

Даволандим-даволандим — бинойидай туриб кет-
дим.

23

Мулт-мулт дала қарадим.

Жўялар сарғиш-сарғиш сел бўлди. Жуялар са-
қич-сақич сел бўлди.

Далаларимни юмшатайин дедим — жўялар ҳали
лойқа бўлди. Дадаларимни юмшатмайин дедим —
лойқа қотиб қолар бўлди.

Лойқа қотса ёмон қотди. Дала қатқалоқ бўлади.
Дала тош-метин бўлади.

Ичимни ит тирнади. Даламдан куз узмадим.

Далаларим дарз-дарз ёрилди. Далаларим сар-
ғайди.

Мен далаларимга трактор солдим.

Далаларим кафтдай-кафтдай кўчди. Далаларим
муштдай-муштдай кўчди. Далаларим тошдай-тошдай
кўчди.

Шунда, пушталар бўртиб-бўртиб қолди. Шунда
майсалар уч бериб-уч бериб қолди.

24

Кунботар тарафдан элас-элас гулдурс келди.

Кунботарда қоп-қора булут сузди. Кун булутда
қолди. Беш тийинлик сариқ тапга мисол қолди.

Булут кўпириб тошди. Булут кўпириб қорайди.
Булут тоғин қоплади.

Азим-азим тоғдан ёнғоқдай чуққи-да қолмади.

Булут ичра айқаш-айқаш нур ялт этди. Булут
бағрини ёруғ-ёруғ йўллар тилди — тоғда ёмғир ёғди.

Булут тоғдан энди. Булут қоялади. Булут қирла-
ди. Булут адирлади. Булут далаб келди.

Дим-дим сукунат бўлди.

Дарахтлар тош қотди. Чумчуқлар ичига буйин
тортди.

Тоғ тарафдан фавқулодда шамол турди. Шамол
мурт дарахтлар баргини дув тўкди. Шамол тол шох-
чаларни қирс-қирс скидирди.

Дона-дона ёмғир томчилади.

Далаларим чўтир-чўтир бўлди. Қийимларим нуқ-
та-нуқта бўлди.

Булут шарр-шарр ёғди.

Далаларим чангиб-чангиб қолди. Далаларимдан ёппа барака чанг ўрлади.

Ҳаводан ер ҳиди келди.

Булут энди жала ёғди.

Қиялаб-қиялаб жала ёғди. Нўхатдай-нўхатдай жала ёғди. Муздай-муздай жала ёғди.

Эндигина ниш уриниш ғўзани нимаси бўлади? Бяровгина ёлғиз барги бўлади!

Жала ана шу ёлғиз баргни уриб кетди.

Норасида ғўзани нимаси бўлади? Игнадай танаси бўлади!

Жала ана шу игна танани уриб кетди.

Норасида болани ўзидан олдин қулоғи кўринади. Шу норасидани қулоқ-чаккасига тарсиллатиб уриб бўладими? Қукрагида нимои бор одам норасидани урадими?

Норасида ғўза-да мисоли норасида — ўзидан олдин қулоқ-барги кўринади.

Ҳаво нима учун ана шу норасида ғўзаларимни ертепкилайди? Ҳаво нима учун ана шу норасидаларимни ерпоймоллайди?

Шундай вақтда яратгани ўзига-да ҳа, демайман.

Ўйнаб қўйй, нотанти-нотанти қилиқларингдан ўйнаб қўйй, дейман.

25

Далаларим селгиди.

Баллоноёқ трактор селги далани қотириб-қотириб ташлайди.

Занжиरोёқ трактор селги далани қотирмайди. Занжиरोёқ трактор занжирини тўшаб-тўшаб юради-да.

Мен занжиरोёқ тракторга кетма-кет учта «Зигзаг» сикмола уладим.

Далаларимга «Зигзаг» сикмола солдим. Далаларимни энлатиб-энлатиб сикмола солдим. Далаларимни бўйлатиб-бўйлатиб сикмола солдим.

Сикмола кесакларни майдалади. Сикмола гадяр-будурларни текислади.

Далаларим тобга келди.

Далаларимга судрама арава солдим.

Олти ғўлалик судрама арава эзилмайман дегич кесакларни-да эзди. Бармоқдай-бармоқдай унта тиш-

лик судрама арава кетмайман дегич қатқалоҳларни-
да кетказди. Бир қудочлик йўғон-йўғон судрама ара-
ва далалар бетини равон-равонлади.

Далаларим қиёмга келди.

Сихмола тегмай қолмиш чет-четларни кетмон би-
лан ҳаворладим.

Судрама арава тегмай қолмиш бурчак-бурчак-
ларни хаскаш билан равонладим.

Далаларим қуйруқдай-қуйруқдай бўлди.

Иккинчи бор чигит эдим.

26

Ай, бир аёлимиз бор-да, ай, бир аёлимиз бор-да!
Бир вақтлар суқсурдай-суқсурдай қиз эди! Бир
вақтлар чиккабел-чиккабел қиз эди!

Мен кўнглим кетиб-кўнглим кетиб совчи қўйиб
эдим.

Минг қилса-да, холаминин қизи-да — дарров ҳа,
дея қолиб эди.

Мен мана бундай тўйнома тарқатиб-тарқатиб тўй
қилиб эдим:

Атиргул ҳидлари оламга кетди,

Қувноқ ёшлигини вояга етди.

Ҳатто тенгдир бўйимиз бўйга.

Сизларин таклиф этамиз тўйга!

Тўйимиздан буёқ аёлимиз уни олиб бер-бунимиз олиб
бер, демайди. Деса-да, бировни олдида демайди.

Тўшакда айтади! Қўйнимга кириб айтади!

Олдин, силаб-сийпалайди. Сўғин, суйиб-эрка-
лайди.

— У-ўй, жуҳуди атлас олиб берсин,— дейди.

— Жуҳуди атлас отликқа йўғ-у.

— Бор экан. Чори мудир Душанбадан олиб ке-
либди. Уйда яшириб сотаётган эмиш.

— Бир жўраси қанчадан экан?

— Бир жўра атлас икки юз сўм экан.

— Уҳ ў ў...

— Кўп энтикмасин, атлас қулда ўзи шунча тура-
ди. Раис аёлига олиб берибди.

— Раис ўз оти ўзи билан ранс-да. Мен бир деҳ-
қон бўлсам.

— Бу киши кимдан кам? Бригадир дегич оти
бор. Бир жўра атласия кучай олмаса, бригадир бўп
ини қилиб юрибди?

— Уйнаб қўяй, бригадир дегич отдан, уйнаб қўяй. Бригадир бир деҳқон-да.

— Шу, раисни аёли жуҳудя атлас киядиган аёлми? Бета қоп-қора — оташкурадай! Шугина жуҳудя атлас кийганда, менга нима қилибди?

— Бўлди, куп гингшима, болалар уйғониб кетади.

— Олиб бермаса, олиб бермасни!..

Аёлимиз шундай дея, чаппа бурвлиб олди.

Бундай вақтда деб буладими?..

27

Эртаси идора бордим.

— Икки юз сўм...

Кассир бетимга қайрилиб-да боқмади. Кассир чўтдан кўз олмади.

— Пул йўқ!— дея шиқ-шиқ чўт қоқди.

— Жуда зарил эди.

— Шу, ўқимаганлигингга борасан-да, Деҳқонқул. Пул йўқ деяпман-ку, Мана, ишонмасанг пўлат сандиққа қара. Пўлат сандиқда пул бўлмагандан кейин, каердан бераман?

— Бутун бир бошли колхозда-я.

— Бутун бошли колхозда пул заводи йўқ, Деҳқонқул, пулни давлат беради. Давлат эса пул бериаяпти. Чеканка вақтида берамиз, деяпти.

— Чеканка? Чеканкани пулга нима дахли бор?

— Ўқимагансан-да, Деҳқонқул, ўқимагансан. Ҳозир далада иш қўқиган вақт. Давлат ҳозир пул берса, колхозчи кам-кўстимни тузатайин деб, бозорма-бозор чопади. Далада иш қолиб кетади. Чеканка вақтида эса чеканкадан бошқа иш бўлмайди. Тундунингми? Давлат анойн эмас.

— Рўзгорчилик — йўқчилик-да.

— Шу галингга ким ишонади, Деҳқонқул? Аззамазза бригадир! Уял-е, шундай дегани!

— Пўқчилик ёмон-да.

— Унда, ана, катталаринг бирортасидан қирз сура.

Дахлизда ўйланиб қолдим. Кимдан сўрашимни билмадим.

Ўйладим-ўйладим — раисдан сўрайин, дедим. Ҳамсоя деган отимиз бор, дедим.

Қелим-кетимни кети узилиши билан оҳиста кириб бордим.

— Иш вақти идорада нима қилиб юрибсиз, Деҳқонқул ака?— деди раисимиз.

— Зарил иш билан келиб эдим, раис бова.

— Зарил булса, кеча майлисда айтсангиз буларди.

— Рузгор иши, раис бова.

— Рузгор иши бўлса, ана, ҳамсоямиз, девордан буйлаб айтсангиз ҳам бўларди. Хуш, нима иш экан, айтинг қани, ҳамсоя.

— Шу... раис бова, бизга бир... икки юз сўмча зарил бўлиб қолди. Рузгорчилик — йўқчилик-да.

— Садқани суханингиз, ана, кассирга айтинг, беради.

— Айтдим, йўқ, деди. Сандиғини очиб кўрсатди, йўқ экан.

— Бўлмаса нима қиламиз, йўқ бўлса йўқ-да.

— Шу... шу, қарз бериб турсангиз дегандим, раис бова, пул тушганда узардим.

— Э-э, Деҳқонқул ака, Деҳқонқул ака. Менда пул нима қилади? У ойлигим бу ойлигимга аранг етади. Унта жонмиз. Тошкентда ўқийдиган Барот углимиз келган, кўзингиз тушгандир. Шу ўғлимиз эрта-инди кетади. Ҳали, шунга поезд пулини уйлаб утирибман.

— Ҳай, майли.

— Шу гап, Деҳқонқул ака. Хафа бўлмайсиз. Пулим бўлса жоним билан берардим. Сиз ўзимиз-ичкисиз, ҳамсоямизсиз.

28

Уйда аёлимизга бор гапни айтиб бердим.

Аёлимиз олдин ишонмади.

Мен энди қасам ичиб айтдим.

Аёлимиз ана шунда ишонди. Ишонди-да — бир бошқа бўлди-қолди.

Аёлимиз эшик-орада доғламни товукларни қаргаб-қаргаб ҳайдади. Аёлимиз сатилни ер даранг-дурунглайтиб ташлади. Аёлимиз чойнакни дастурхон дўқ-дўқиллатиб қўйди.

Аёлимиз аёллар ашуласини бошлади:

— Дунёга келиб нима кўрдим... Княдиган кийим йўқ.

Мен иссиқ-иссиқ чой ичдим. Мен оғзим куйиб-
куйиб чой ичдим.

Мек ич-ичимдан хоксорландим. Мен ич-ичимдан
хўрландим.

Падарига лаянат бундай дукёни, дедим.

Эътибор бериб қулоқ солдим — аёлимиз овози
учиб қолди.

Худо инсоф берди-е, дея ташқариладим.

Аёлимиз қайрағоч остида бешик суяниб-бешик
суяниб йиғлади. Аёлимиз бурун тортиб-бурун тор-
тиб йиғлади. Аёлимиз пиқ-пиқ йиғлади.

Оғилда ётмиш қўй мени кўриб талпинди. Емиш
умидвор бўлди. Тумшуқ чўзиб пих-пих этди.

Мен қўйга қараб қаҳримни сочдим:

— Пиқиллама-е-е, энағар! Нима, мен еб, сен
қуруқ қолдингми? Рўзагорчилик — йуқчилик-да!

Аёлимиз пиқилламай қолди.

БЕШИНЧИ БОВ

1

Мен қозықдан саратон телпагимни олдым.

Телпагимни тиззамга уриб-уриб қоқдым.

Саратон телпагимдан олпоқ-олпоқ чанг құқиди.
Телпагимдан майда-майда жонивор тушди.

Жониворлар ғимир-ғимир ўрмалади. Жониворлар ғилам остилиб-ғилам остидаб пазналади.

Саратон телпагим олачалпак жуи-олачалпак жуи бўлди — жуилерини саратон тўкиб-тўкиб ташлади.

Саратон телпагим ғозсиэ-ғозсиэ бўлди — ғозларини саратон куйдириб-хуйдириб ташлади.

Оқибат — саратон телпагим яғир-яғир бўлиб қолди.

Мен ана шу саратон телпагимни босиб-босиб кийиб олдым.

2

Ҳаво мўътадил-мўътадил келди.

Далаларим бети тараиғ-тараиғ бўлди.

Далаларим ости билинар-билинамас ғимир-ғимир этди.

Далаларим остида курсиққон қимирламнишдай бўлди. Далаларим остида чувалчанг ўрмаламишдай бўлди.

Далаларим бети сочдай-сочдай ёрилди.

Далаларим... болалади! Тўққиз кун-у, тўққиз соатда болялади!

Пушталарда тўп-тўп майсалар ниш берди. Пушталарда кўк-кўк майсалар ниш берди.

Далаларим бағри тўлди. Далаларим бағри бутун бўлди.

Мени бағрим далаларимдан-да бутун бўлди.

Майсаларим ўн беш кунлик бўлди.
 Ушбу хунда майсаларим чинбарг ёйди.
 Чинбаргдан тобинан майсаларимни чин оти билан
 атар бўлдим.
 Ғузай

Ўзингликидан қиз олма, демишлари ҳаққост чин бўлди.

Аёлимизга қаттиқ-қуруқ гапириб бўлмади. Гапирайин дедим — тилим бормади. Холаминизни қизи-да — бўламиниз-да!

Гапирмайин дедим — эркак эркак-да, тагин бўлмади. Бир оғиз гапирдим — аёлимиз онаминизни пинжигга тикилиб ўтириб олди. Онаминдан бери келмади.

Имо этсам-да келмади, ишора этсам-да келмади. Овозимни баландлатдим — онаминдан гап эшитдим:

— Қекирдагингни кўп чўза берма, ошингни ейин! Ўзиники-да, минг қилса-да ўзиники-да — опасини қизи-да!

Онаминдан паналатиб-паналатиб аёлимизга кўрмушт дўлайтирдим. Ҳали кўрасан, деган бўлдим.

Муомала отангни қулим, дейди. Муомала этдим — аёлимизни айланиб-ўргилдим. Далага олиб бориб айланиб-ўргилдим, даладан олиб келиб айланиб-ўргилдим.

Аёлимиз боришда-да мазам йўқ, деди, келишда-да мазам йўқ, деди.

Инчунин, аёлимиздан ранг кетди. Бет-боши захилдан-заҳил бўлди.

Қўзлари сузилиб қолди. Дармондан қолди.

Қўнглим хадик олди. Эшагимни миндим-да, Расул дўхтирга бордим.

Расул дўхтир қўтисини ковлади. Олдимга бир-иккита дори ташлади.

— Мана шуларни бир кунда уч мартадан ичирасиз, — деди, — уч кун ичса, узидан-узи яхши бўлиб кетади.

— Олдин узини бориб кўринг-да, дўхтир.

Мен дардманд ғўзамни чимдиб ташладим — соғлом ғўзаларнига дарди юқмасин, дедим.

Бир ғўзам пушта ёнбошида бўлди. Бир ғўзам жуя ичида бўлди. Иккови-да соғлом-соғлом ғўза бўлди. Аммо зиёди ғўзалар бўлди. Бонси — ўз жойида кў-кармаган ғўзалар бўлди.

Мен икковини-ча чимдиб-чимдиб ташладим.

Нимжон-нимжон ғўзаларни чимдиб-чимдиб ташладим. Майиб-майиб ғўзаларни чимдиб-чимдиб ташладим.

Кесаклар орасида қолмиш ғўзаларини снлаб-сийпаб ростладим. Кесакларни қафтларимда уматиб-уматиб сочдим.

Бармоқларимни ер ботириб-ер ботириб ғўзаларим ост-устини мулойимладим.

Бир қадамда тўққиз-ун тупдан соғлом-соғлом ғўза қолдирдим.

Бир ҳафтадан кейин яккинчи бор яганаладим.

Бу сафар елти-етти тупдан ғўза қолдирдим.

6

Оқшом вақти қизимиз илиқ сув қўйди.

Мен қўлларимни олқиндилаб-олқиндилаб ювдим. Бот-бот ювдим.

Қафтларимда ғўза кўки билан иси ўтириб қолди.

Тирноқларим ораси қоп-қора бўлиб қолди.

Мен тирноқларим орасини тирноқ тикиб ковлладим.

Мен тирноқларим орасини гугуртчўп тикиб ковлладим.

Мен тирноқларим орасини жуводдиэ тикиб ковлладим.

Тирноқ учларим қоп-қоралигича қолди.

Тирноқ учларим кир-кирлигича қолди.

7

Уйқумда биров йиғлади.

Мен олдин тушим, дея ўйладим.

Йиғи ҳамянкадар зўрайди.

Шунда, уйқум қочди. Нимкала кўз очдим. Уйқули қарадим.

Бешиқдаги чақалоғимиз йиғлади.

Мен аёлимизни узала туртдим.

Аёлимиз инг-инг эта жимиб қолди.

Мен энди аёлимиз биқинидан нуқиладим.

— Ай, тур, болаиң йиғлаяпти, — дедим.

Аёлимиз тулғонди. Аёлимиз уйқусиради.

— У-у-у... — деди.

Етмиш зайли бешикка қул узатди. Бешик тебратиб-тебратиб ухлади.

Чақалоғимиз узмади. Чақалоғимиз мижжа қоқтирмади. Чақалоғимиз қулоқ-мияни еди!

Мен зада-зада туриб ўтирдим. Аёлимизни тебратдим.

— Ай, жонинг борми? Анави йиғлаяпти деяпман! — дедим.

Аёдимиз даст туриб ўтирди.

Бешик пардани очди. Бешик тебратгичда осилмиш уйинчоқларни шалдиратди.

— Ҳа, жоним?! — деди. — Нима дейсан, жоним?! Учир, бўлди, ўчир!

Чақалоғимиз шунда-да ўчирмади. Бигг-бигг йиғлай берди.

Аёлимиз ёмон қилиқ қилди-ёв — чақалоғимиз энди чирр-чирр йиғлади.

Аёлимиз чимчилаб олди-ёв!

Мен хит-хит бўлдим — аёлимиз елкасидан итариб ташладим.

Аёлимиз бир мункиб олди.

— Ҳа?! — деди. — Нимага уради?!

— Нимага болани урасан?

— Ким ураяпти?!

— Сен ураяпсан.

— Урмадим!

— Урдинг. Бўлмаса, бола бундайик чинқириб йиғламайди.

— Урмадим деяпман-ку!

— Урмаган бўлсанг, чимчиладинг.

— Бўлмаса, нима қил, дейди?!

— Болани чимчилама, йиғлоқи бўп ўсади. Эркалат, суғ!

— Майли, бўлдим, майлими?!

Аёлимиз бешик тебратди.

— Ўчир дейман, ўчир! — деди аёлимиз. — Сенлардан қачон қутуламан-а, қачон қутуламан!

Тагин чақалоғимизга бўлишдим. Тагин чақалоғимиз тарафиви олдим.

— Болани жеркма, — дедим.

— Нима қилайин, ҳадеб бўкира берса?!

— Эмчак бер.

— Оғзига эмчак тутсам, олмаса нима қилайин?!
Бўлмаса, ўзи келиб эмчак берсин?!

— Бир эмчак бериш қўлингдан келмаса, аёл бўл
нима қилиб юрибсан?

— Уф-ф, ўчир! Ма, эми! Учир, эми! Уф-ф, сенлар-
дан ўлсам қутуламанми-а, ўлсам қутуламанми!..

Аёлимиз заҳар билан-заҳар билан бешик теб-
ратди.

Бешик йўрға гурс-гурс бориб келди. Бешик йўрға
дўқ-дўқ бориб келди.

Сағал ўтди — чақалоғимиз тинди.

Кўзим кетди.

Тушимда нимадир... нимадир бир нима йўқ бўлди.

Ялт этиб уйғондим. Даст туриб ўтирдим.

Чин, қабатимда аёлимиз йўқ бўлди.

Аёлимиз бешик осилиб ухлади. Аёлимиз пиш-пиш
ухлади.

Бир кўнглим — уйғот, деди. Бир кўнглим — қўй,
ухласин, ҳадемай тонг отади, деди.

Ётдим-ётдим — аёлимизга раҳмин келди. Тағин,
уйқусида ағнаб тушмасин дед, сочларидан оҳиста
тортидим.

— Ай, тур, жойингга ёт, тур,— дедим.

Аёлимиз бир сесканиб тушди.

Аёлимиз чақалоғим йиғлаяпти дея, гурс-гурс бе-
шик тебратди. Аёлимиз чақалоғим йиғлаяпти дея,
айтиб-айтиб бешик тебратди:

— Уф-ф, сенлардан ўлсам қутуламанми-а, ўлсам
қутуламанми!..

8

Тулхи қизига туй берди.

Кун қиялаб-қиялаб нур тукди. Кун сариқ-сариқ
нур тукди.

Кун бетини кўриб бўлмади. Кун нурига қараб
бўлмади.

Олам илиқ-иқлиқ бўлди. Олам сариқ-сариқ бўлди.

Ҳавода оппоқ-оппоқ бир нималар учди. Ҳавола-
ҳавола учди. Айлана-айлана учди. Бурала-бурала
учди.

Осмон масоди ун элакلاميш-ун элакلاميш бўл-
ди.

Оппоқ булутлар орасидан кун нурлари тўкилиб-
тўкилиб турди.

Қор лайлаклаб-лайлаклаб ёғди. Қор ерга тушиб-тушмас ёғди.

Лайлакқор таққа тивди.

Ерда қор тугул, нам-да бўлмади. Қор ҳавоси-да бўлмади.

Ҳйнаб қўйай, бундайин ҳавони оти нима бўлди?

Қор ёғмади, дейин дедим — ҳавода лайлаклаб қор ўйнади.

Лайлаклаб қор ёғди, дейин дедим — ерда қордан иншоа бўлмади.

Дехқон бундай ҳавони:

— Тулки қизига тўй берди, — дейди.

Кечаси йиғилишда раисимиз кунлик яғанани сўради. Йўл-йўриқлар берди.

Шунда, раисимиз олдига турмиш телефон жипинглади.

Раисимиз телефонда салом-алик бўлди.

Гап-сўзидан билдим — раисимиз Идеология билан гапиришди. Об-ҳавони гапиришди. Чайнаб-чайнаб гапиришди.

Раисимиз шарақлатиб телефон даста ташлади. Деразага қараб лаб бурди.

— Тавба, — деди. — Ажаб вакилимиз бор-да. Қолхозларингизда қор ёққан эмиш, рўза нима бўлди, дейди. Қор ёққан йўқ, тулки қизига тўй берди, десаи, тулкияи тўй қиладиин, дейди...

9

Далаларингизга хонқизи дегич ҳашарот айланди.

Биз сурхонилар хонқизини гуллигич деймиз.

Гуллигич сариқ қўнғиздай келади. Тумшуғи қора бўлади. Танасида қора-қора доначалари-да бўлади, оқ-оқ доначаларида бўлади. Учса, қанотлари катта-катта ёйилиб учади.

Болалар гуллигич ушлаб ўйнади. Болалар гуллигич ҳайлаб ўйнади.

Болалар:

Холхол,

Отанг ўлди,

Онанг ўлди,

Бориб хабар олмайсани? —

дея, дирр-дирр қўйиб чопди.

Гуллигич болалар кафтада юрди. Гуллигич бо-

лалар қўл-юзида юрди. Гуллигич болалар енгиде юрди.

Гуллигич ўрмалаб юришдан қолмади — болалар дир-дирр қўйиб ашула айтишдан қолмади:

Хол-хол,
Отанг дарёга оқди
Онвиг дарёга оқди
Кетмон олиб чоп-чоп,
Кетмон олиб чоп-чоп!

Гуллигич сурбет бўлди. Гуллигич кетмади.

Гуллигич кетмаса тағин бўлмади — гуллигич ҳашаротлар бош бобоси бўлди. Гуллигич минг-минглаб болалар бўлди.

Мен далаларимни гуллигичофат билан дориладим — «Б-58» дегич захар дори сепдим.

Заҳарлан бир ҳафта дала йўлай олмадим.

10

Ўқариқ олдим.

Нима учун ўқариқ деймиз?

Бундай қаралса — ер равон-равон кўринади.
Бундай қаралса — ер текис-текис кўринади.

Шундай-шундай ариқ олса бўлди — сув бир зайлада оқа берадигандай бўлади.

Аслида ундай бўлмайди.

Ерни ўз тоби бўлади. Ерни ўз ун-чапи бўлади.
Ерни ўз тош-тарозиси бўлди.

Ана шу тобини туймагич деҳқон ўқариқ олиб юрмасин. У олмиш ўқариқ куча-кўйги жайдарин ариқ бўлади. У олмиш ўқариқда сув равон-равон оқмайди.

Ана шу ўн-чапини илголмагич деҳқон ўқариқ олиб юрмасин. У олмиш ўқариқда сув кўллаб-кўллаб қолади. У олмиш ўқариқда сув уриб-уриб оқади.

Ана шу тош-тарозини билмагич деҳқон ўқариқ олиб юрмасин. Сув у олмиш ўқариқ охиригачайин оқиб-оқиб бормайди.

Деҳқонни кўз тарози бўлади, деҳқонни кўнгил қози бўлади!

Ўқариқни ана шу деҳқон олсин!

Ана шу деҳқон олмиш ўқариқ ўқдай бўлади.

Сув ана шу ўқариқдан ўқдай оқади.

Деразага ранг кирди.

Аёлимизни уйқули туртдим.

— Ай, тур, тонг отди,— дедим.

— Э-э-э...

Аёлимиз ингиллади. Қўлимни суриб ташлади. Тағин бир маромда пишиллади.

Бор-е, менга нима, дедим-да, чаппа бурилиб ётиб олдим.

Дераза тарафдан хўроз қичқирди. Хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди.

Кўз очмаганларчига-да қўймади.

Дераза оқарди. Оппоқ пардаий бўлди.

Мен энди аёлимиз сочидан торткиладим.

— Ай, тонг отди, деяпман.

— Э-э-э...

Аёлимиз туриб ўтирди. Юз-кузини уқалади. Деразага қаради. Болишига қаради. Тағин тўшакка ташлади.

Бу сафар билагидан чимчиляб олдим.

Аёлимиз сапчиб турди. Қўлимга тарсиллатиб бир урди.

— Ўлсам қутуламанми шундан, ўлсам қутуламанми?!— деди.

Рўмолини бошига ила-ила ташқарилади.

Мен хиёлдач кейин турдим. Рўйи ҳушим бўлмади. Тандир четида чўнқайиб ўтирдим. Кўзларимни уқаладим. Керишиб эснадим.

Онамиз том кетилаб обтова кўтариб ўтди.

Аёлимиз қўлювғичда юз-қўл ювган бўлди. Наридан-бери артинган бўлди.

Бузоғини етаклаб келиб молни эмизди. Нўхта тортиб-нўхта тортиб эмизди.

Бузоқни тағин қозиқ қаятарди.

Ошхонадан кади олиб хелди, сигир остида чўнқайди. Тиээалари орасига кади олди.

Аёлимиз сигир соғди.

Сигир аёлимизни думи биллап уриб-уриб турди.

Тағин бузоқни қўйберди. Бузоқ онаси елинига ёпишди.

Аёлимиз ошхонада докадан сут ўтказди. Ўчоққа сут осди.

Бир қучоқ йўнғичқа уриб келиб молга ташлади. Итядоққа ёвгон сарқит солди.

Товуқларга дов сочи.

Қозонда купириб тошмиш сутни лукиллаб бориб олди.

Мол остини қаради.

Эшик-орага сув сепди. Сулуриб-сидирди.

Ичкаридан бирин-кетин болалар чиқиб келди. Бирови юз-қўлини ювди, бирови юз-қўлини ювмади.

Аёлимиз юз-қўл юзмагичларни қўлювгич остига етаклаб борди.

Болалар сувдан сесканди. Болалар сувдан бет бурди. Болалар вой-войлади.

Аёлимиз қулоқ солмади. Барини юз-қўлини ювди. Иштон киймагичларига иштон кийгизди.

Ташқи сўрига гилам тўшади. Кўрпача солди. Дастурхон ёйди. Чой дамлади.

Ичкаридан шиптирдан-шиптир кўрпачалар олиб келди. Симга ёйиб-ёйиб осди.

Учоқдан кул олиб келди. Шиптирларга ҳовучлаб-ҳовучлаб сепди.

Чақалоғимиз тувагини тўкиб келди.

Мақтаб боргич болаларини кийинтирди. Қулига китоб-дафтар берди. Елкасига сумка осди.

Қизлари сочига қизил тасма тақди.

Ўғиллари оёқ либосларини кийдирди. Пайдарпай-пайдарпай киймишларини ўнг-ўнг кийдирди. Ипларини бойлади.

Барини кучалатиб ҳайдаб борди. Барини мактаб ҳайдаб солди.

Қодир ўғлини дастёрликка олиб қолди.

Онамиз мункиллаб-мункиллаб сури келди.

Мен чойимни ичиб бўлдим. Қафтларимни юзимга сурта-сурта сўридан тушдим.

Аёлимиз қаттиқ уютди: сутга бир қошиқ томизғи қаттиқ солди. Кадини жапда чопон ўраб-ўраб қўйди.

Молни бушатди. Қодир ўгли олдига солиб берди.

— Подага қўш-да, шундан шубёққа мактабга жўна!— деди.

Сўри теварак-гирдини айланди. Болалар ташла-миш ушюқларни териб-териб олди.

— Эна, невараларингиз ўқишдан келса, куз айирманг, тагин кучага чиқиб кетмасин,— деди.

— Ҳа, эр-хотин етимларингни топдиларинг!— тўнгиллади онамиз.

— Ундай деманг, эна, ундай деманг, бари ўзингизни болаларингиз.

— Бола, бола! Умрим бола боқиб ўтди! Отасия боқганим камдай, энди боласиниям боқаман!

— Боламни тўйгунимча боқаман, неварамни ўлгунимча боқаман, деганлари шу-да, эна,— деди аёлимиз.— Кўкрагимдагини ташлаб кетмаганимга шукур қилинг.

— Ҳа, энди кўкрагингдагиниям ташлаб кет, ҳа! Бир камим невара эмизиш қолиб эди! Оёгимни уза-тиб, эмин-эркин улганим қўйманглари!

— Ҳали эрта, эна...

— Ҳали эрта, эрта! Бу дунёни ишидан мазорга кириб қутулмасам, қутулмайман!

Мен эшагимга тушлик солиниш хуржунимни ташладим. Аёлимизга тайинладим:

— Далага эртароқ бор,— дедим.

12

Техника ой билан бўйлашса-да, кетмонсиз дала — дала бўлмайди.

Мен трактор кетига тўрт қатор тиш уладим. Ҳар қатор орасида ижитадан пичоқ қўйдим. Ҳар қатор орасида биттадан ўқсимон ланжа қўйдим.

Ўзаларим остини ҳайдадим. Ўзатомир қирқилмасин ё лат емасин дея, олти-етта сантим чуқурлик-да ҳайдадим.

Тиш ўза бўғзига тегмай-тегмай юрди.

Тиш эгат тупроғини ўза бўғзига уюб-уюб юрди.

Оқибат — ўза бўғиз хўмилиб қолди. Ўза бўғиз қотиб қолди. Ўза бўғиз нафас ололмай қолди.

Бу боис, далаларимга кетмон солдим.

Ботириб кетмон солайин, дедим — ўзатомир қир-қилажак бўлди.

Саёз кетмон солайин, дедим — ўзатомир остда ўрлажак бўлди.

Мен кетмонимга эрк бермайин-эрк бермайин кет-мон солдим.

13

Ўзаларим бир ойлик бўлди.

Ана шунда бир шамол турди, бир шамол турди! Афғон шамоли дейин дедим — шамол Ҳисор та-рафдан эсди.

Шамол ўзаларимни бир чапга қайирди, бир ўнгга қайирди.

Ўзаларим айқаш-уйқаш бўлиб қолди. Ўзала-

рим букчайиб-букчайиб қолди. Ғўзаларим ётиб-ётиб қолди.

Пушталарда тизилиш кўклар ғўза бўлдим ё бошқа бир майса бўлдим — билиб бўлмай қолди.

Мен наҳор-наҳорлаб далаларим бошида чук тушдим.

Ётиб-ётиб қолмиш ғўзаларимни қушқўллаб-қўшқўллаб ростладим.

Айқаш-уйқаш ғўзаларимни кафтлаб-кафтлаб тардим.

Ғўзаларим тагин буй-бўйлади.

14

Мажлис қариди.

— Сиз билан биз ҳали-ҳамон дотацияда яшаймиз, уртоқлар!— дея якунлади раисимиз. — Дотациядан қутулиш учун қўлни қўлга бериб меҳнат қилмасак бўлмайди! Дотациядан қутулайлик, ана ундан кейин одамдан яшасак бўлади!

Қабатимда ўтирмиш бригадир қулоғига шивирладим:

— Қаерда яшаймиз, дейди?— дедим.

— Дотацияда,— дейди.

— У қаерда?

Бригадир товон билан ер тепиб курсатди.

— Шу ерда,— деди.— Мана, мана шу ерда. Шуниням билмайсанми, ҳе, курсавод.

Гапимизга тагин бир бригадир қушилди.

— Дотацияда яшаймиз дегани, муттаҳамларча яшаймиз, дегани-да?

— Унчалик эмас-е, ҳе, гапинг ҳурсин.

— Бўлмаса, нима дегани? Е, текинхўрларча яшаймиз, деганими?

— Ундай ҳам эмас. Нима десам экан, дотация дегани... давлат қарамоғида яшаймиз, дегани. Йўқ, буям ундай тўғри бўлмайди. Дотация дегани... қарз бўлиб яшаймиз, дегани.

— Шунча ишлаб-а?— дедим.— Йил ўн икки ой тонгдан шомгача ишлаб-а?

— Тонгдан шомгача ишласанг, ишлаб ёта берасан-да. Пахтаг арпага увоқ ҳам бўлмайди.

Мажлисдан кейин эшагимни қичаб-қичаб ҳайладим. Ўйлаб-уйлаб ҳайладим.

Аёлимиз бирдай бригадирлигини гапиради, мажлисимизни гапиради. Худонин берган кечаси нимани

мажлис қиласизлар, дейди. Аёлимиз одамни ё майна этади, ё қитиғимга тегмакчи бўлади.

Ана, мажлисда нимаки гапирамиз! Дотация, дотация!

Аёлимизки ана энди боппайман! Дотация, дегич катталарбоп гаплардан гапираман. Аёлимизни лол-лол қолдираман.

Аёлимиз оғзи очилиб-очилиб қолади. Бригадир-литим билан мажлисимизни майна этмагич бўлади.

Чин-да — бригадир ўз оти ўзи билан бригадир-да. Катта, катта! Бригадир мажлисларда иштирок этади. Бригадир раислар билан гап олиб, гап беради. Дотация, дегич гаплардан гапиришади!

Йул-йулакай дотация-дотация... дея пичир-пичир этиб келдим. Эсимдан чиқиб кетмасин, дедим-да.

Эшагим бир ўнқир-чўнқирдан хуркди. Чаппа бурилиб тувлади.

Мени ерга шундай олиб урди, шундай олиб урди! Хушим бошимдан учди. Хушим билан қўшилиб дотация, дегич гап-да учди. Дотация эсимдан чиқди-кетди!

Ўйда бот-бот ўйладим — аммо эслай олмадим. Бор-е, дедам-да, ётиб олдим.

Азовда ўйлаб-ўйлаб топдим. Тағин эсимдан чиқмасин дея, ичимда дотация-дотация... дея ўтирдим.

Бир аёлимизга қарадим, бир болаларимизга қарадим, бир онамизга қарадим. Гап очайин дея, баҳона қидирдим.

Бирови-да дастурхондаш бош кўтармади. Худди чулдан келмишдайин хур-хур чой ичди.

Бирови-да дотация билан иши бўлмади!

Шу тобда аёлдан-да хафа бўлдим, болалардан-да хафа бўлдим.

Ичимда дотация-дотация... дея ўтира бердим.

Баҳона қидирдим — буёғимга қарадим, баҳона қидирдим — уёғимга қарадим. Охири топдим!

Ойсулув қизимиз чойга икхита-учталаб қанд солди.

Мек насиҳатомуз гап очдим.

— Қанди битта-битталаб енглар, дотацияда яшаймиэ,— дедим.

— У нима дегани?— деди аёлимиз.

Ана шунда жоним кирди!

Кафтларимни тиззаларим тирадим, кўкрагимни кўтардим. Бошимни роз тутдим.

— Ҳаля, дотацияни билмайсанми?— дедим.— Дотацияни-я? Ай, кўрсавод-е, эй, кўрсавод-е!

Қириниб-қириниб томоқ қирдим. Донишманд-доншманд сўзладим:

— Мактабни неча билан битириб эдинг? Ай, кўрсавод-е! Дотация, бу... хў-уш... муттаҳамларча яшаш... йуқ, давлат қарамоғида яшаш... йуқ, қарз бўлиб яшаш демакдир, ҳа!

— Қирилиб адо бўлгур, бизни рансимиз-да шундай деяр эди,— деди онамиз.

— Йўғ-с!— дедим.

— Эса-чи, Мен ҳам бор... оти нима эди?

— Дотация.

— Ана шундай гап-да бор!

Ўйнаб қўяй, ота-боболаримиз-да дотацияда ишбади-да?

Отанга сўйилган кал улоқ — сенга-да бўлади шул улоқ, бўлибди-да?

15

Ғўзаларим томири гирдида аччиғ зах бино булди. Аччиғ зах ғўзага эл бўлмайди. Аччиғ зах ғўза томирини чиритиб-чиритиб ташлайди.

Мен дарқол ғўзаларимга суз бердим.

Аччиғ захни суз билан қувиб-қувиб ҳайдадим.

Ғўзаларим томири озод-озод нафас олди. Ғўзаларим томири ёйилиб-ёйилиб роҳат олди.

16

Қош қорайди.

Ғўза билан ёввойи ўт фарқига бориб бўлмай қолди.

Ана шунда аёлларга жавоб бердим.

Аёллар бирин-кетин қишлоқ йўл олди.

— Эртага кун чиқмай келинглар, салқинди иш унади!— дедим.

— Эртага бозор-ку!— деди биров.

— Ўйнаб қўяй, пахта бозорни биладим!

— Бу дунёдак дам нималигини билмай ўтамизми энди.

— Дам оласан, пенсияга чиқ. пенсияни жарақ-жарақ олиб, еб ётасан!— дедим.

Аёлимиз шийпондан боласини олиб келиб узатди.

— У-уй, манавини олдиға унгариб кетсин, оёғим-
да оёқ қолмади,— деди.

— Бор-е, мен ҳозир идораға кетаман,— дедим.

Аёлимиз боласини қайтиб олди. Жеркий-жеркий
бағир босди.

Аёлимиз боши узра гумбаз тугун қунирдди. Аёли-
миз бағри аро қўшқўллаб бола қучди.

Аёлимиз қишлоқ йул олди.

Қул-ҳимосиз гумбаз ҳавода сузиб юрмиш шар
мисол қишлоқлади. Қул-ҳимосиз гумбаз тугун оҳис-
та тебрана қишлоқлади.

Аёлимиз қўшқўллаб-қўшқўллаб бола қуча-қуча
қишлоқлади.

Аёлимиз аёллар ашуласини вйта-айта қишлоқ-
лади:

— Кўрган куним ҳурсин..

17

Идорадан бир маҳалда қайтдим.

Эшагимни қантардим. Тўқимини олмадим.

Пичадан сўғин тонг отади — ишни кўпайтириб
утирайинми, дедим.

Ичкарида ойнанжаҳон курсатмай қолнбди.

Болалар бурабди-бурабди — ойнанжаҳон бураги-
чини сикдириб ташлабди.

Мен омбордан билакдай омбир толиб келдим.

Омбир билан ойнанжаҳон бурадим. Унглай-ўнг-
лай бурадим. Чаппалай-чаппалай бурадим. Қирр-
қирр бурадим.

Ойнанжаҳон пир-пир этди, ойнанжаҳон бижир-
бижир этди — аммо курсатмади.

Мен болаларни уришиб-уришиб ташладим. Бирн-
ни қўйиб бирини сўкиб ташладим.

— Отангни илигига!.. — дедим. — Дуппа-дуруст ой-
нанжаҳонни бузган отангни илигига!..

Болалар бир-бирига солди:

— Мен эмас, Қодир бузди.

— Биринчи Ойсулув буради.

— Э, барикг бир гўр! — дедим.

Мен девор соат қарадим — соат ўн иккидан ошнб-
ди. Ойнанжаҳон кўрсатувлари тамом бўлибди.

Шундай бўлса-да, болалар олдида сир бой берма-
дим.

— Боринглар, ётинглар,— дедим. — Яхши ўқиса-
ларинг, эртага тузатиб бераман.

Мен ана қападим-мана қарадим — таомдан дарақ бўлмади.

— Ай, вақт бемаҳал бўлди!— дея овоз бердим.

— Бемаҳал бўлса нима қилайин?— деди аёлимиз.

— Бирон нимаки борми?

— Бор, энди пищади.

— Ҳалиям пишмадимми-е?

— Шу вақтгача ўйнаб ўтирганим йўқ. Қозондан бошқаям тирикчилигим кўп. Ҳамир қордим...

Сағал ўтди — аёлимиз бир қорсон пишва олиб келди.

— Гўшти йўқ, гўшт тамом бўлди,— деди.

— Бизга бўла беради,— дедим.— Қозон узимизники, қорин узимизники. Қорин тўйса бўлди-да.

— Энди, гўштни қайтади?

— Жума бозор кунин Норин қассоб мол сўяди дейишарпти, шундан оламиз-да.

Пиёвадан сўғин чой ичдим.

Еябошлаб ётдим-ётдим — кўзим илинды. Қанча ётдим — билмадим.

Бир маҳал кўзимни очдим — ҳовлида ловв-ловв олов ўрлади.

— Ай!— дея саячиб турдим.

Аёлимиз зардоб-зардоб овоз берди:

— Жоним, жоним?!

— Ай, нима қилаяпсан?

— Тандир қизитаялман, нима эди?!

Шундагина нима гаплигини билдим. Нима дейишимни билмадим.

— Ётар вақтиям нон ёпадимми?— дедим.

— Ётарда нон ёпмаса, гўрда ёпадимми?!

18

Қуруқ беда егич мол гўнги аъло-аъло гўнг бўлади!

Қуруқ беда егич мол пешоби серазот-серазот бўлади!

Мен улкан ўрага ана шундай гўнг тудаладим. Ура бет-бошини синчлаб-синчлаб тупроқладим.

Урада қолмиш жониворлар ғимир-ғимир болалади. Бир жонивор бир соатда ўн беш-йигирма болалади. Бир жонивор бир кунда миллион-миллион болалади.

Ана шу жониворлар ғимир-ғимиридан гўнг иччилари аро ҳаво кириб-чиқиб турди. Ана шу жони-

ворлар ғимир-ғимиридан ғўнг чирнб-чириб турди.
Урадан шиптир анқиб-шиптир анқиб қолди.
Мен ана шунда хазинамни очдим!
Шиптир ғўнг билан тупроқ аралаштирдим. Пеш-
ма-пеш дала ташидим.
Далаларимни шиптир ғўнгладим.
Димоғимда шиптир ис утириб-ўтириб қолди.
Бир қадамда бир тупуриб кун кўрдим.

19

Шоберди бахши чўзиб-чўзиб дoston айтди.
Ё радиода айтаяпти, ё ойнаижаҳонда айтаяпти,
дея ўйладим. Қулоғимни дингладим.
— Ҳа, жо-он, жуфт бўлсин!— деди одамлар.
Билдим — Шоберди шу теваракда айтаяпти. Оқис-
та аёлимиздан сўрадим.
— Рансин қизига совчи келди,— деди аёлимиз.
— Ўйнаб қўяй, қизи бўйи етдимми-е?
— Эса-чи, қиз бола шайтон бўлади.
— Ўйнаб қўяй, ўйнаб қўяй, қаердан совчи кел-
ди-е?
— Деҳқонободдаги уруғларидан келди.
— Ранс бова мени айтмадимми-е?
— Сўратди, улидан сўратди.
— Дали-ғули рансимиз бор-дэ!
Шундай деб ичкариладим. Сандикдан оҳорли
кийимларимни қоқиб-қоқиб кийиб олдим. Тахдоқ-
лик оладўппимни ёйиб-ёйиб кийиб олдим.
Ана энди кечаси билан Шоберди эшитасан, Деҳ-
қонқул, Шоберди эшитасан, дедим.
Ташқарилаб, соқолимни уқаладим.
— Ай, соқолим ўсган йуқми?— дедим.
— Кечасига бўла беради,— деди аёлимиз.
Қорним тўйиб қолмасин дея, оз-оздан чой ичдим.
— Ранс бовани қизн бўйи етдимми-а?— дедим.—
Қиз бола шайтон дегани чин-да-а? Ўзи, қизи қандай
жиз бўлади?
— Пича шаллақироқ.
— Э-э-э, ундай дема-е, уккағарни аёли, ундай
дема! Рансин қизиниям шундай дейдимми? Рансин
қизини-я!
— Ранс бўлса бўпти-да. Билганимни айтаман-да.
— Билсанг-да айтма! Ён қўшининг — жон қўш-
нини!

— Унда, нимага сурайди?

— Ҳали, гап очилса айтаман-да. Оғзимга тозқон солиб ўтирмайман-да.

— Ҳа-а, мақтаб берсин-да.

— Нима деб мақтайини, сен айт-да? Эркин одам умри далада утади, нимани билади.

— Тавба-е, аёл одамни умриям уйда ўгаётган йуқ!

— Ишқилиб, аёл аёл-да, қиз болани яхши билади.

— Нима деб мақтарди, қизимиз унча-мунча қизлардан эмас, дейди-да. Камгап, пазанда, чевар дейди-да.

— Бизни қизимиз дейин-а?

— Дейди-да, ўзини қизлари билан билла уйнаб катта бўлгандан кейин, дейди-да.

— Чик, катта бўлибди, билмай қолибман, чин.

— Ўзини қиздай гап да.

— Чин, ўзимни қизимдай гап, чин.

— Ишқилиб, мақтайди-да.

— Мақтайман-да, қизимизни мақтайман-да. Ё, лирим, мен энди борайин, айтган жойдан қолма, дедилар.

Сўридан хўча йўл олдим.

Ранси дарвоза олдида майда машина мўл бўлди — демак, рансимиз даврани катта олди.

Мен ранси дарвозани жонли-жонли тақиллатдим. Дарвозани рансимизни ўғли очди.

Мен чақирибсизлар дея, ичкари хириб кета берайин дедим — бетим бўлмади.

— Ранс бова борми? — дедим.

— Бор-бор, айтиб келайин.

Рансимиз чайқала-чайқала келди.

— Э-э, Деҳқонқул ака, тинчликми? — деди.

— Тинчлик, ранс бова, тинчлик, — дедим. — Ҳорманг, ранс бова?

— Саломат, саломат...

Шоберди бахши эшиб-эшиб дўмбюра чалди.

— Ҳа, нима гап?

— Ҳеч гап йўқ, ранс бова.

— Тракторларинг бузилиб қолибди, деб эшитдим?

— Созладик, ранс бова, созладик.

— Ғайрат қилинг, тракторни тўхтатманг!

Шоберди бахши эзиб-эзиб дoston айтди.

— Ҳа-а, раис бова... қизимизга... одам келибди..
— Қизингизга одам келибди? Йўғ-е, қизингиз ҳа
ли гўдак шекилли?

— Йўқ... қизимиз... қизингизга дейман.

— Ҳа-а, менинг қизимни айтаяпсизми? Келди
келди, ҳали-ҳозирча эскичасига нон сиидириб қўй
дик.

— Нон сиидирдиларингизми?

— Ҳа-да, уйлаб утирамизми. Синдирдик-қўйдик.

— Бинойн бўпти, хўп бинойн бўпти,— дедим.—
Ҳа-а, чақирган экансиз, раис бова?

— Чақирибман? Қачон? Э, қа-а, бугун Деҳқон-
ободи ҳуда бўлмишлар иккита фотиҳа қўй ташлаб
кетиб эди. Шу қўйни бировини сўйиб, район катта-
ларини чақирайин, дедим. Чой ичиб кетинг, этайин,
дедим. Уёққа бола юбордим, буёққа бола юбордим,
қўй сўйгич одам тополмадим.

— Ўзимга айтинг эди, даладан вақтлироқ келиб
сўйиб берар эдим.

— Бўлди-бўлди, Қлара Ходжаевнани шолирига
сўйдирдим. Ўзимиз сўйиб, ўзимиз еб ётибмиз.

— Қандай... Этли-сулли қўй эканми?

— Ҳа энди, Деҳқонободи қўй бўлгандан кейин,
этли-сулли қўй бўлади-да.

Шоберди бахши бўғилиб-бўғилиб дoston айтди.

— Бўпти, Деҳқонқул ака,— деди раисимиз,—
тракторингиз тағни бузилса, дарров хабар бери-
нг. Ана, ичкарида район техника бошқармаси пири ўти-
рибди. Бир оғиз айтамыз, исталган эҳтиёт қиямлар-
ни етказиб беради.

Кетимга қайрилдим.

Дарвозамиздан ичкариладим.

Сўри бошида серрайиб-серрайиб қолдим.

Аёлимиз ажабланиш бўлди.

— Ҳа, вақтли қайтибди?— деди.

— Кўп ўтирмадим,— дедим.— Катталар маст-
аласт. Ит эгасини танимайди...

Мен бегона ўт учун гўнг солиб эдимми?

Мен бегона ўт учун сув бериб эдимми?

Далаларимни шундай ўт босди, шундай ўт босди!

Ғўзаларим бегона ўт остида қолди. Ғўзаларим
бегона ўт чангалида қолди.

Далаларимда етмиш хилдан энёд бегона ўт ўсди!
Далаларим пахтапайкал бўлмади — далаларим
ўтпайкал бўлди.

Ўзаларим нозик даврида бўлди. Ўзаларим сер-
томирламади. Ўзаларим ботин ерламади.

Бундай вақтда далага трактор солиб бўлмайди.
Трактор ерни парча-парча кўчириб ташлайди.

Ўзаларим ерпарчалар билан кўчиб-кучиб қола-
ди. Ўзаларим қуриб-қуриб қолади.

Айни вақтда ўзаларимга кетмон солиб-да бўл-
майди. Ўзаларимга кетмон-да зиён беради.

Бирдан-бир йўлим — бегона ўтларни битта-битта-
лаб юляб ташлаш бўлди.

Айни вақтда уяиб чиқмиш бегона ўтларни юлиб
ташлаш мушкул бўлмади. Булар бир йиллик бегона
ўтлар бўлди. Бир йиллик бегона ўт томири ер ост-
лаб кетмайди. Шундай ер юзасида булади.

Бокси — бир йиллик бегона ўт дондан болалайди.

Дастлаб қўлим тегмиш ўт такасоқол бўлди.

Такасоқол нигичка барг ўт бўлди. Узун-узуи ўт
бўлди. Оппоқ таянч ўт бўлди.

Оёқларим уюшиб-уюшиб қолди. Тиззаларим шол-
шол бўлиб қолди.

Кун қоқ миямдан уриб турди.

Мен тизза суяниб қад ростладим.

Тиззамдан пастим қақшаб-қақшаб олди...

Чўнқайиб ўтиришдан оёқларим безиллаб қолди.

Энди ерга икки букилдим — тўрт оёқ бўлдим.

Белим баландда бўлди. Икки оёғим эгатда бўл-
ди. Икки қўлим пуштада бўлди.

Бир нозик танали бегона ўтни ушладим.

Бу печак ўт бўлди. Оппоқ гуллик. Нўхатсимон
донлик. Донлари бир юз қирқ минггача болалағич ўт.

Мен печак ўтни томири билан суғуриб ташладим.

Мен энди бориб турмиш зараркуванда ажриққа
дуч келдим.

Ажриқ ўза кукариб чиқмасдан олдин кўкаради.

Бокси — ажриқ томирдан кўкаради.

Ўзга бегона ўтлар ўза билан яши бўлмайди.

Боши етгангачайин ўз ҳавосида ўсиб ёта беради.

Ажриқ ўза бўғзидан олади. Ажриқ ўза белидан
олади.

Ажриқ ўзани томир оттирмайин ўраб-чирмаб бо-
сади.

Ажриқни йўқотиб бўлмайди!

Эмишкн, лайлак юксакдан-юксак бир қояда уя қуйибди. Лайлак уясиға хас-чўп ташибди. Хас-чўплар орасида бир қовжироқдан-қовжироқ ажриқ хас-ла бўлибди.

Куз утибди, қиш ўтибди, баҳор ўтибди, саратон ўтибди.

Бир йилдан кейин шамол ана шу ажриқ хасни уядан ерга учириб туширибди.

Лайлак уясида тушмиш хасни куриб қолибди. Лайлак ўз маконига содиқ қуш-да — макони бир ғишти бўлмиш хасни олиб жойига қўйиш учун қуйи шўнғибди.

Лайлак хасни тумшуғи билан тортқилабди — бўлмабди. Лайлак хасни тумшуғи билан юлқилабди — бўлмабди.

Бонси — ажриқ хас ерда аллақачон томир отиб қолибди!

Мен бармоқларимни ер ботириб-ер ботириб ажриқ томир қовладим.

Қўз олдим қоронғи бўлди. Қўшқўллаб ер суяндим. Қаддимни кўтарайин дедим — кутаролмадим. Белим қотиб қолди.

Бир қўлимни белимга тираб қаддимни кутардим. — Ай, белим-е, белим! — дедим.

Дардимни кимга айтдим — ўзим-да билмадим.

Қабатимда ўтоқ қилмиш деҳқонлар ўз дарди ўзи билан бўлди.

Тағин икки букилдим.

Бир қўлим билан ғўза ушлаб турдим. Бир қўлим билан бегона ўт юлдим.

Шундай қилмасам бўлмайди — ғўзаларим бегона ўт билан қушилиб юлиниб қолади. Ғўзаларим ости кўчиб-кўчиб қолади.

Далаларим адоғигачайин ана шундай икки букилиб бора бердим. Далаларим адоғигачайин ана шундай қад кутармай бора бердим.

Қаддимни кўтарсам бўлмайди — тағин букилолмай қоламан.

21

Қоронғи намозшомда иссиқ сувлаб-иссиқ сувлаб қўл юлдим.

Олқиндилаб-олқиндилаб қўл юлдим.

Бегона ўт кўклари кетмади.
Кафтларим кўкиак-кўкмак бўлиб қолди.
Кафтларим қора-қора чизик бўлиб қолди.

22

Аёлимиз кенжадан тўнғичимизни оstonага қўйди.
— Бор отага, бор!— деди.

Кенжадан тўнғичимиз мийиқ кулиб қаради. Кенжадан тўнғичимиз бармоқ сўриб қаради.

— Ҳа?— дедим.— Кел, қани, кел!

Мен кенжадан тўнғичимизни бармоқларим билан ўзимга имладим.

Кенжадан тўнғичимиз қулоч очди. Бидирлаб-бидирлаб келди. Бўйинимдан қучоқлаб олди.

Мен кенжадан тўнғичимизни бағримга олдим. Ўзимни кетим билан болиш ташладим.

Кенжадан тўнғичимиз кўксимда миняб ўтирди.

Мен кенжадан тўнғичимиз.. булбулини уйнадим.

— Уйнаб ~~санаб~~ чулдирингдан, уйнаб қўйи!— дедим.— Чулдирингдан-да, чулдирингдая-да!.. Чулдир катта бўлса, бир аёл олиб олиб берамиз-да!..

Кенжадан тўнғичимиз бет-бошимда бармоқ юритди. Кенжадан тўнғичимиз ажинларимни санади.

— Бир, икки, уч...

Кенжадан тўнғичимиздан тўнғич-тўнғичимизга-чайни ажинларимни санаб-санаб катта бўлди.

Бирови олтмиш-етмиш санади.

Тағин бирови ... юздан ошириб санади!

Эмиш-эмиш— бир ажин бир қайғуни билдирар эмиш.

Эмиш-эмиш— бир ажин бир дардни билдирар эмиш.

Эмиш-эмиш— бир ажин бир армонни билдирар эмиш.

ОЛТИНЧИ БОБ

1

— Барча уй-уйига, қапа-куйига!— дея мажлис тарқатди раисимиз.— Деҳқонқул ака, сиз бир майдон оёқ кийинг!

Нима гап демишдай раисимиз юзига тикилдим. Бирон аломат англамадим.

Жойимга қайтиб ўтирдим.

Фаоллар кетиб бўлди.

Раисимиз идорани маҳкам ёпиб келди.

— Айтган-бойдагиларингизни чиқара беринг,— деди раисимиз.— Мукофотга мотоцикл олиб бераман.

Мен ҳазил дея ўйладим. Калла ирғаб-калла ирғаб кулдим.

— Уйнаб қўяй, мотоциклларидан, ўйнаб қўяй,— дедим.

— Нимага каллапойчага ўхшаб ишшаяпсиз? Мен сизга увақай гапни айтаяпман!..

Раисимизни гапни қорнидан қўпол бўлди, қорни гапидан қўпол бўлди.

Мен гап чинлигини билдим. Сергак бўлдим. Бармоқларимни қирс-қирс этдим.

— Ҳали-ҳозир бировга билдирмай туринг,— деди раисимиз.— Мукофот ўз оти ўзи билан мукофот-да.

Идорадан теримга сиғмайин қайтдим.

Мотоцикл мукофот олайин-у, ичимда ютайинми? Мотоциклдай учқур техникани нча ютиб буладими? Майдароқ бир нима булса экан!

Айтмайман-а, айтмайман!

Бола-бақрамни қатор утиргизиб мақтандим!

— Меҳнат— меҳнатни тагн роҳат, ўртоқлар!— дедим.— Мана энди мотоцикл минамиз, ҳа! Яхши

Ўқисаларинг, мактабга мотоциклда олиб бориб, мотоциклда олиб келаман. Йўқ, олиб келолмас эканман, ўзларинг пиёда келар экансизлар. Мен кечқурун мотоциклда майлисга борар эканман.

Аёлимиз дастурхондан кўз узмади.

— Мотоциклини пулга беради-да,— дед мийғиллади.

— Йўқ, мукофотга олаяман. Раис ўз тили билан ўзи айтди, мукофотга бераман, деди.

Хужраси тарафдан онамиз кела берди.

— Ҳа-а, келин?— деди онамиз.— Анави ошингни ейин Матросов нима деяпти?

Аёлимиз пиқ-пиқ кулди.

— Мотоцикл олаётган эмиш,— деди.

— Эб-эй, қайси битига олар эмиш?

— Мукофотга олар эмиш.

— Ҳа-а, давлат тентак бўпти-да, текнидан-текин мотоцикл бериб!

— Давлатни ундай деманг, эна,— дедим.— Идеология келса, айтиб бермайин, тагин?

— Айта бер!— деди онамиз.— Айта бер, Идеология суюқчисига иштонкин ечиб беради!

Онамиз икки бармоғини энлаб-энлаб кўрсатди.

— Идеология суюнчисига манавиндай иштонкин ечиб беради!— деди.

Аёлимиз оғиз ушлаб-оғиз ушлаб кулди.

2

Қари билгични пари билмайди, дегичлари чил бўлди.

Раисимиз хужжат курди.

— Энди, пулини чўзинг,— деди.

— Қандай пул?— дедим.

— Қандай пул бўларди, мотоциклини пулини-да.

— Ўзингиз... мукофотга бераман, дедингиз-ку, ранс бова?

Раисимиз кет чалқайиб-кет чалқайиб кулди. Раисимиз қорик билқиллатиб-қорик билқиллатиб кулди.

Кула-кула, масалани баён этди.

Мен уйлаб ўйимга етолмадим: буни нимаси мукофот? Ҳеч қурса, ярим пулига берсалар-да майли эди. Мукофот дейишга тил борар эди. Қўнғил таскин олар эди.

Мен бунча пулини қаердан оламан? Бозорда бир

кило гушт тўққиз сум. Уя кун бўлди — қозонимиз гушт кўрмади.

— Раис бова, — дедим. — Худота шукур, эшагим бор, бемалол етиб-ортиб турибди.

— Оласиз, мотоцикл оласиз.

— Колхозда нима кўч, аризабоз кўп. Мотоцикл мукофоти берсангиз, аризабозлар ёзади. Оч қорним, тийиш қулогим, раис бова.

— Сиз сара деҳқонимизсиз. Сиз мотоцикл мукофот олсангиз, аризабозлар... қолади!

Мен тиззамга шартиллатиб бир урдим. Бўлар гапни айтдим.

— Хуллас калом... пул йўқ! Ана бўлмаса! — дедим.

Раисимиз пинагини-да бузмади.

— Биламан, сиз айтмасангиз ҳам биламан, — деди. — Деҳқонда пул... ейдими! Деҳқон — бағри қон, дейди! Мотоцикл пулни колхоз тўлайди. Кейин, йиллик даромадингиздан ушлаб қолади.

3

Мен тумандан мотоцикл миниб келдим.

Мотоциклимни ҳовли нақд киндигида тикка тирадим. Олд оёғини қибла қаратиб кўтардим.

Мен мотоциклимни гир айланиб-гир айланиб томоша этдим.

Мотоциклим қибла тараф ана учайни-мана учайни, дегич... ракета мисол туюлди.

Мен ошхонада ивирсимиш аёлимизга овоз бердим.

— Ай, аканг қарағайни мотоциклини кўриб қўй! — дедим. — Бу мотоцикл эмас, ракета, ракета!

— Бу киши қачон одам бўлади, — деди аёлимиз.

— Эб-эй, бизга нима қилибди? — дедим. — Ракетани қара, ракетани!

Аёлимиз деразадан кўриниш ойнаижаҳонга ишора берди.

— Бу киши-да анави одамлардай бўп, бундайгина, шляпа кийиб юрса бўлмайдими, — деди.

— Қайси, ойнаижаҳондагиларми? Энди, улар катта одамлар. Биз ҳали у даражага етганимиз йўқ.

— Нимаси катта, улар-да шу кишидай одам.

— Йўқ, сен билмайсан, улар катта одам. Катта одам бўлмаса, ойнаижаҳонга чиқармиди.

— Катга бўлган билан уларни мотоцикли йўқ, бу кишиники бор.

— Бу гапинг чин! Лекин, қўй, одам уялади, шляпа кийсам, биров-ярим, ракс келаяпти, деб ўйлайди.

— Амирбойни аёли бу киши мотоцикли олаётганини эшитиб, мотоцикл олгандан кўра, калласига бир нима олиб кийса бўларди, калласидаги телпаги типратиконни ўлигига ўхшайди, дебди.

— Типратиконни ўлиги? Малави телпагим-а? Ҳай, энагарни аёли-я! Шу аёл қизлигида-да, мендан кир қидирарди! Ғаним — ғаним экан-да. Эртага тонг отсин, шляпа кийганим бўлсин. Ғанимлар куйиб кул бўлсин.

4

Ўзбаки — зўраки, дейди.

Эртаси эрталаб дала ишларимки бир ёқли эдим.

Мотоциклимни миниб Деңов йўл олдим.

Шляпа ололмайман-а, шляпа ололмайман, мотоцикл олмиш жоним, шляпани ололмайманми, дея йўл олдим.

Мотоциклимни йўл гардида қолдирдим.

Қўш қават дўконлаб кўтарилдим. Шляпа сотгич жойни топдим. Шляпаларга назар солдим.

Оқ шляпа, ҳук шляпа, сариқ шляпа... бари тешик-тешик шляпа!

Бурчакда кикита қиз ойна хўриб-ойна кўриб ўтирди. Ҳиринг-ҳиринг кулишиб ўтирди.

Мен қизларга қараб турдим-турдим. — қизлар отинг нима демади!

— У-ў, қизларим-ов! — дея овоз бердим.

Қизлар каяк силтади.

— Ҳа, нима? — деди.

Мен кафтим билан бери келинлар, ишюрасини бердим.

Қизлар бир-бировига қараб олди. Бирови юзини ушлаб кулди. Бирови бошини кетига ташлаб кулди.

Бирови мен тараф юрди. Олдимга келар-келмас тагин каяк силтади.

— Ҳа, нима керак? — деди.

Қиз қошимда тойчоқдай лик-лик этди. Қиз пештахта чертиб-чертиб ўйнади.

Қиз уст-бошимга қаради. Қиз бетимга қаради... қиз афт бурди. Қиз бурчак қаради.

— Бўлинг, давай, бўлинг!— деди.

Мен нимадан гап бошлашимни билмадим. Бир шляпа бер, дейини дедим — эп бўлмади. Тилим бормади!

Тағин, турган-туришини шу, сента шляпани ким қўйибди, дейдини дея ўйладим.

Қиз бурчак тикилиб ликиллашидан — бизга таъшигичларга шляпа бергим қиз бўлмади.

Бир кўнглим — обрўйимни борида қайтиб кета берайин, дедим.

Бир кўнглим — элан-қаран келдим, энди сўрайин, дедим.

Оғзимни шуяча жуфтладим — шляпа деёлмадим!

— Анавиндан бер,— дедим.

— Шляпа? Размер, размер?

— Размер деб ўтирасанми, бировини бер-да қўй-да.

Қиз олдимга бир даста шляпа ташлади.

Мен ойна олдида битта-биттадан шляпа кийиб кўрдим.

Ўйнаб қўяй-ўйнаб қўяй, жигитни қаранглар-ай, жигитни-е, дедим.

Мен ўзимни узим танимадим. Мен ўзимга ўзим беш кетдим!

Қиз бурчакдан куз олмади.

Қиз ер остидан калламга кўз қир ташлади.

Қиз бурун жийирди. Қиз пешона тириштирди.

Охир-оқибат — бир шляпа калламга чилпа ёлди.

— Шунини нархини айт,— дедим.

Қиз юзимга қайрилиб-да қарамади.

— Беш сўм!— деди.

— Ўзи тешик-тешик бўлса, яна-тағин, офтобдан сақламаса, буни нимаси беш сўм?— дедим.

Қиз жавоб бермади. Бурчак қараб тура берди.

Мен беш сўм узатдим.

Қиз бурчак қараман шайли пул олди. Ёйқиллатиб ғаладон очди. Пулни ғаладон ташлади. Тағин ёйқиллатиб ғаладон ёпди.

Шунда, пештахтада тахлоқлик бахмалга кўзим тушди. Гулдор бахмал кўзимни ўйнатди. Олмасам-да, сўраб-суриштиргим келди.

— Бахмал қанчадан бўлди?— дедим.

— Олмасангиз нима қиласиз,— деди қиз.

— Уйнаб қўяй, бахмалларингдан, уйнаб қўяй, оламан десам, оламан.

— Беш сўмлик шляпани кўриб юрагингиз ёрилиб кетди-ю.

— Ёрилган йуқ, қизим, ёрилган йуқ, ундай дема.

— Сўзана қиммат, эллик сўм,— деди қиз.

— Юз сўм турса-да, бер қани, бир кўрайин қани.

Қиз бахмални зарда билан олдинга ташлади. Узи бир бурчидан ушлаб турди.

Мен гуё олар одамдай бахмални силкиб-силкиб ёйдим.

Шунда, бахмал бурчи қиз қўлидан чиқиб кетди.

Қиз қўлини белига тиради. Қиз уччосини чиқарди. Қиз кафти билан бетига шамол этди.

— Уф-ф-ф... кўриб бўлдингизми?— деди.

Мен бир қизга қарадим, бир бахмалга қарадим, бир ёнимга қарадим.

Ёнимда пул бўлди. Аёлимиз ун оласиз, дея бермиш пул бўлди. Пул бир ҳафтадан буён ёнимда юрди.

Мен ёнимни ховладим. Ана шу пулни олдим.

Мен бармоқ тупуклаб-бармоқ тупуклаб пул санадим. Мен қиз қулоғига қуйиб-қуйиб пул санадим:

— Бир сўм, икки сўм, уч сўм... Эллик сўм! Ана, эллик сўм! Энди, шу бахмалнингги берман бери!

Қиш пештахтадан пулни олди. Санаб-санаб га-ладон солди.

Қиз бахмал ўраб бошлади.

— Урама, шундай бери!— дедим.

Қиз бахмални олдимга сурди.

Мен бахмални олиб бурчак бордим. Ер жойлашиб ўтирдим. Этикларимни бирин-кетин суғурдим.

Бахмални тирр-тирр икки бўлдим.

Бир бўлагини бу оёғим ўрадим, бир бўлагини у оёғим ўрадим.

Этикларимни тортиб-тортиб кийиб олдим. Этикларимни ер тепиб-ер тепиб кийиб олдим.

Дуқонда юрмишлар ажаблана-ажаблана қараб-қараб ўтди.

Қиз... кўрдим демади! Қиз... мижжа қоқмади!

Қиз ойна қараб қош сылади. Қиз ойна қараб зулф тоблади.

— Бахмал сўзана...— дея минг-минг этди.

— Далага бўла беради,— дедим — Бизни далага бахмал сўзакаям бўла беради!

Қиз... эшитдим демади! Қиз... қулоқ қоқмади!
Мен телпагимни қўлтигимга боса-боса эшик ра-
вона бўлдим.

— Бозорим бароридан келди,— дедим.— Шляпа
билан пайтава қидириб келиб эдим, икковини-да топ-
дим!

— Гуля,— дея, ҳамкасабаси тараф юрди қиз.—
Гуличка, уйдан голландский сыр олиб келганман,
обед қилмаймизми?

5

Остимда мотоцикл, бошимда шляпа — гармсел-
дай-гармселдай елдим.

Шляпамни ойна солиб-ойна солиб елдим.

Ёрил-е, Деҳқонқул-е, ёрил-е, дедим.

Бир-икки чақирим елдим — шляпамни ойна сол-
дим. Тагин бир-икки чақирим елдим — тагин шля-
памни ойна солдим.

Раис бўлиб кет-е. Деҳқонқул-е, раис бўлиб кет-е,
дедим.

Шунда, хил уйлаб қолдим. Ўзимни ер урмишдай
бўлдим. Паст кетмишдай бўлдим.

Чин-да, раис ким бўпти? Шляпси булган билан...
мотоцикли йўқ! Давлатни машинасига кун қолган.

Унда... райком бўлиб кет-с, дедим. Шунда, ўзим-
ни ўзим билмишдай бўлдим.

Раис билан райком уртаси бўлиб кет-е, дедим.

6

Уйда шляпа кийиб ойнанжаҳон кўрдим.

Ойнанжаҳонда АҚШ президенти шляпасини ер
олиб қўйди.

Сиз-да, шляпангизни олинг. Деҳқонқулбой, де-
дим.

Мен шляпамни олиб қўйдим.

АҚШ президенти шляпасини кийди.

Шляпангизни кийинг. Деҳқонқулбой, дедим.

Мен-да шляпамни кийдим.

АҚШ президенти шляпасини мен тараф силкитди.

Мен-да шляпамни ойнанжаҳон тараф силкидим.

АҚШ президенти шляпасини бошига қўндирди.
Самолётга кириб кетди.

Мен-да шляпамни бошамга қўндирдим. Болиш
ёйбошладим.

Хуриллатиб-хуриллатиб чой ичдим.

Ай, шляпангизни қирқувидан-да, Деҳқонқулбой,
шлипангизни қарқувидан-да, дедим.

Аммо... бош кийим кўрдим — шляпадай беқилли-
гини кўрмадим!

Қалламни қашинлайин дея қўл узатдим — қўлим
ўз-ўзидан шляпа қирқувига тегиб кетди.

Шляпа ер тегиб-тегмай юмалаб-юмалаб жўнади.
Уй бурчагига бориб тўхтади.

Мен юмалаб бориб шляпамни олиб келдим.

Тагин шляпа кийиб чой ичдим. Қўлим тагин шля-
па қирқувига тегиб кетди.

Шляпа юмалаб-юмалаб жўнади.

Уйнаб қўяй, сендайчинин бош кийимдан, уйнаб
қўяй, дедим.

Бош кийим бўлса — киройи телпакдай бўлса-да.
Телпак вазмин-вазмин, собит-собит бош кийим.

Телпак тап этиб ер тушдимни, бўлди — жойида қи-
мир этмай тура беради. Шляпадайин юмалаб, одам-
ни ўрмалатиб юрмайди.

Шляпам ер тушиб, бурчак юмалашини қўймади —
мен ушлаб келиб, қалламга қўндиришимни қўйма-
дим.

Мен теваракка камн билан рансона-рансона, кў-
пи билан райкомона-райкомона қарадим.

7

Аёлимиз даладан келишк билан ҳаволаниб-ҳаво-
ланиб пешвоз бордим.

— Қандай?— дедим.

Аёлимиз шляпамни айланиб қаради. Аёлимиз
шляпамни хушвақтланиб қаради.

— Бинондай. Қуллуқ бўлсин,— деди.

— Жигит-да, жигит!— дедим.

Аёлимизга қараб турдим-турдим:

— Эллик сўм... оллоҳу акбар!— дедим.

Аёлимиз бўзрайиб-бўзрайиб қолди. Аёлимиз ёмон-
ёмон қараб қолди.

Билдим — эллик сўм ун пулни ё йўлда йўқотиб
келди, ё ҳавойидан-ҳавойи сарфлаб келди, дея уй-
лади.

— Энди, унни қайтаман?— деди.— Энди, тандир-
га елкамни ёпаманми?..

Аёлимиз овози қалт-қалт этди. Аёлимиз лаблари
пир-пир этди. Аёлимиз... йиғламоқдан бери бўлди.

Мен кечмишими оқизмай-томимай баён этиб бердим.

Аёлимиз шляпамга тикилиб хаёлланди.

— Мудир аёл эдими?— деди.

— Аёл эди-да, аёл!

Аёлимиз юзига ранг оралади. Аёлимиз рангига кулгич оралади.

— Ҳхшатибди! Ҳхшатса-да, улай-булай Ҳхшатибди!— деди.— Ҳхшатса-да, кунглимдагидай Ҳхшатибди!

8

Ғузаларим қирқ кунлик бўлди.

Ғузаларим қирқида сувсади.

Ғузаларим сувсаганини қандай билдим?

Бир қарич ер остидан бир сиқим тупроқ олдим. Тупроқни маҳкам-маҳкам сиқимладим.

Тупроқ бир-бири билан қовушмади. Тупроқ чочилиб-чочилиб турди.

Демак — ғузаларим сувсади.

Чиртиллатиб бир барг узиб олдим. Баргни қўш-қўллаб бир букладим.

Барг қоқ ўртасидан утмиш йўғон томир қирс этиб синмади.

Демак — ғузаларим сувсади.

Мен ғузаларимни сувладим.

9

Далаларимда ассаломалайкум билан чирмовиқ тошди.

Мен йигирма кило пентахлор-фенол билан беш юз кило сув аралаштирдим.

Бир гектар даламга йигирма килолаб сепадим.

Бўлмади — ассаломалайкум билан чирмовиққа бас келмади.

Бир дихлорпропионат дегич дори бор. Мен уни далапон дори дейман.

Саккиз кило ана шу далапон дори билан беш юз кило сув аралаштирдим.

Далаларимни уч бора далапон дориладим.

Ассаломалайкум билан чирмовиқни уйи куйди!

Уйнаб қўяй, янги техникаларидан уйнаб қўяй!
 Қим қанча йилдирким, хўжалигимизда КХУ-4
 дегич янги техника бор отанга булади, бор онанга
 бўлади.

Боридан йўғи яхши булади!

Бойси — ғўза остини ишлагич мазкур техника кет-
 ти бир рамалик. У баланд шатакка тақилади. На-
 тижада трактордан хйла кейинда туради. Шу бо-
 ис, ердан рисоладагидай кўтарилмайди.

Оқибат — тўрт-беш қадам дала бош-адоқ ғўзани
 қирқиб-қирқиб бурилади. Оқибат — тўрт-беш қадам
 дала бош-адоқ оппоқ пахтани нобудлаб-нобудлаб
 бурилади.

Мен ё тўрт-беш қадам дала бош-адоқ ғўзамни
 экмаслигим лозим бўлди, ё эксам-да, тўрт-беш қа-
 дам ғўзамни уриб-уриб ташлашим лозим бўлди, ё...
 ана шу янги техникадан кечишим лозим бўлди.

Мен янги техника баҳридан утдим.

Чин-да, янги техника дея аталмиш гурсухтани
 нима қиламан? Чин-да, дала бош-адоқ ғўзаларим-
 ни кунпаякун этиб нима қиламан?

Эскиси трактор бортовойнга тақялади. Трактор
 баллонлари ораллиғига тақилади. Шу боисдан-да
 эскисини ердан кўтариб олиш ғоят унғай бўлади.
 Эскисини буриб олиш ғоят қулай бўлади.

Эскиси битта-да ғўзамни қирқмайди. Эскиси
 битта-да ғўзамга зиён бермайди.

Мен ҳар йил ана шу эски техника туфайли да-
 лаларим бош-адоғидан йнгирма тонна оппоқ пах-
 тамни омон олиб қоламан.

Йнгирма тонна оппоқ-оппоқ пахта!

Айтишга осон — оғиз бир четидан чиқади-кета-
 ди.

Аслида — йнгирма тонна оппоқ пахта эл-юрт
 учун оламжаҳон-оламжаҳон наф булади.

Мен катталардан нордон-нордон гаплар эшит-
 дим.

Аммо далаларимга эскисини солдим. Ғўзаларим
 остини ҳайдадим.

Трактор тишлари тегмайин ўтмиш ғўза уя ора-
 лари кўп-кўп қолди.

Ғўза уя оралари ана шундайин қола берса —
 ҳосил чўғсиэ-чўғсиэ бўлади.

Мен гуза уя ораларини кетмоним билан юмшатиб-юмшатиб олдим.

Пушта тупроқни эгатлаб туширдим. Эгат тупроқни пушталаб олдим.

Оқибат — пуштада тупланяб-тўлланиб ётмиш озиқ моддалар гузаларим остига тушди.

Гузаларим авж-авж усди.

11

Оғилимизни бирёғи қийшайиб қолди.

Мен қараб-қараб қуйдим. Бу йил қишни утказар, дея уйладим. Аммо мен ўйламишдай бўлмади.

Қийшаймиш девор белидан ағнаб тушди.

Табиатим тирриқ бўлди.

Оғил олдилаб ким чироқ судраб бордим. Тут ай-рисяга чироқ олдим.

Оғилхона ёп-ёруғ бўлди.

Ағнамиш деворини кетмон билан майдаладим — лойхона этдим.

Ётар вақти-ётар вақти ариқ ёқалаб бордим.

Сув бошида қулоқчи йўқ бўлди.

Пахтага бормиш сувдан ўғирлаб келдим.

Сув мен билан барабар лойхоналаб келди.

Чолворимни тиззалаб липпа урдим. Кафтларимни тупуклаб ҳўлладим. Кетмон олиб лой кирдим.

Девор кесакларини тепиб-тепиб лой этдим. Кетмон билан уриб-уриб лой этдим. Тепкилаб-тепкилаб пишитдим. Устидан сув сепдим.

Саҳарда вақтлироқ туриб девор ураман, дея ик-ятландим.

Аммо саҳарда ухлаб қолдим.

Эснаб-эснаб лойхона келдим. Лой қарадим-лой қарадим — нима қилишимни билмадим. Девор ура-йини дедим — дала қолиб кетар бўлди, дала бораёини дедим — лой қотиб қолар бўлди.

Уйладим-уйладим — тагин ариқ ёқадаб сув боши бордим.

Бу сафар қулоқчи бўлди.

Ундай дедим, бундай дедим — қулоқчи кўнмади.

— Йўқ, беролмайман, сув пахтага борапти.— дедим.

Ёпишиб олдим, куйиниб олдим.

— Молхонамизни ярми йўқ! — дедим.

— Йўқ бўлса нима қилайин? Мол зарилми, пах-та зарилми?

— Пахта зарил!

— Отангизга балли, пахтаия олдида мол нима дегац гал!

Нима дейишимни билмадим. Келгич нзимдан қайтиб келабердим.

Уйдан катта бидон олиб келдим.

Бидон билан елкамда сув ташидим. Беш-олти марга қатнадим.

Лой сувладим. Лой юзи килкиллаб-килкиллаб қолди.

Мотоцккимни миниб дала йўл олдим.

Қун бўйя лойдан алағда бўлдим.

Қун ботиши билан аёлимизга жавоб бердим.

— Бор-да, лойга сув сеппиб тур, қотиб қолмасин,— дедим.

Оқшом тунар-оқшом тунарда уйимизлаб келдим.

Тут айрисида чироқ ёниб-ёниб турди.

Лозимини тиззалаб-тиззалаб туриб-туриб олмин аёлимиз... лой тепди.

Аёлимиз сочлари лой тегмасин учун соч турмаклаб-соч турмаклаб лой тепди. Аёлимиз румоли билан бел бойлаб-бел бойлаб лой тепди. Аёлимиз кўйлак этаклари лой ботмасин учун қушқўллаб этак кўтариб-қўшқўллаб этак кўтариб лой тепди.

Аёлимиз ҳарсиллади!

Аёлимиз лойдан илла-илла оёқ кўтариб олди.

— Бекор лой кирибсан-да,— дедим.— Мен сента сув сеппиб тур, деб эдим-ку?

— Сув сеппим, қотиб қопти.

— Болаларни лой солсанг буларди.

— Болалар зарра бошидан қорасон бўлсини энди.

Болалар майда-майда сатилларда сув ташиди.

— Бўлди, лойдан чиқ,— дедим.— Бор, мол-қолингга қара, қозон-тобонингга қара.

Аёлимиз лойдан чиқаман деди — чиқолмади, чиқаман деди — чиқолмади. Оёғини лойдан тортиб ололмади!

Мен аёлимизни қўлтиқларидан олиб, лойдан чиқариб қўйдим.

Болалар ҳиринг-ҳиринг кулди.

Мен кетмон билан қўзғаб-қўзғаб лой тепдим. Мен сувлаб-сувлаб лой тепдим.

Лой пишиди. Лой тобга келди.

Мен огилхона деворник миниб аёлимизни чақирдим.

Аёлимиз қозонини онамизга қолдириб келди.

Лой уриш осон, лой олиб бервш қийин.

Аммо аёл зоти девор уролмайди-да.

Шу бонс — аёлимиз лой олиб берди, мен девор урдим.

Аёлимиз белдаста суяна дам олиб-белдаста суяна дам олиб лой олиб берди.

Аёлимиз лой соб бўлгуничайин лой олиб берди.

12

Етар вақти аёлимиз ўнг оёғи бошмалдоғини ушлаб-ушлаб вой-войлади.

Аёлимиз бошмалдоғини онамизга тутди.

Онамиз ёруққи солиб қаради.

— Эб-э-й! — деди. — Тирноқ кучябди, бошмалдоғинини тирноғи кучибди. Тирноғинини олиб юрсанг ўласанми, қирилиб кетгур!

— Тирноққа қарайдиган вақтми, — деди аёлимиз.

Мен ишонмайин қарадим.

Чин, тирноқ четлар қонталаш-қонталаш бўлибди. Чин, тирноқ учлар кўтарилиб-кўтарилиб турибди.

— Деҳқонқул, бор, қайчини олиб кел, — деди онамиз.

Мен қайчини олиб келдим.

Онамиз кўчган тирноқни қирт-қиртиллатиб олиб ташлади.

Аёлимиз ииграб юборди

— У-у-ух! — деди.

Онамиз қайчини аёлимизга узатди.

— Ма, тирноқларинини ол, — деди.

Аёлимиз қайчини қули билан қайирди.

— Дардим тирноқми, — деди. — Ўзи, уйқум келиб, ўлиб бораяпмач.

— Кел, унда ўзим олиб қуяйин.

Онамиз аёлимиз оёқларини тиззасига олди. Тирноқларига қайчи солди.

Аёлимизни оёқларини турли-туман булди!

Бибилчагидан юқориси осма қовундайин тур-тур қора бўлан.

Қадишдан ташқари юргич жойи ана шундай тўрлама-тўрлама бўлди.

Бибилчагидан пасти қуйруқдайин оплоқ-оплоқ бўлди.

Қалиш ичида юргич жойи ана шундай қуйруқ-қуйруқ бўлди.

Аёлимиз товонлари... қоп-қора бўлди!

Аёлимиз товонлари... тилим-тилим ёриқ бўлди!
Қақроқ ердай-қақроқ ердай тарам-тарам ёриқ бўлди!

Субҳи содиққачайин зим-зиё уйимизни оҳ олди.

— О-о-оҳ, оёғим!..— дея уйқусиради аёлимиз.—
О-о-оҳ, оёққинам-а!..— дея оҳ урди аёлимиз.

13

Тагин далаларимни бегона ўт босди.

Қадамимда семизўт ёйилиб ётди.

Семизўт ўз оти ўзи билан йўғон-йўғон ўт бўлди.
Бармоқдай танаси тўла сув ўт бўлди.

Семизўт ерда бор булмиш намни сўриб-сўриб олди.
Семизўт ерда бор бўлмиш гумусни шимиб-шимиб олди.

Гумайларни таг-томири билан қўпориб тўдаладим.
Жарарикқа олиб бориб қўмиб ташладим.

Филқулоқ баргли итқулоқ юлдим.

Икки-уч баргли шалпангқулоқ юлдим.

Шўраўт тортқиялай бериб қўлларим сасиб-сасиб қолди.
Шўраўт тортқиядай бериб димоғларим аксириб-аксириб қолди.

Бир хушрўй баргли ўт билан рўпарў бўлдим.

Ўт бир барги нопармон бўлди, ўт бир барги қипқизил бўлди.
Ўт учиди попуги-да бўлди. Попугида гуж-гуж доналари-да бўлди.

Бегона ўт кўзимни олди. Бегона ўт куйглиямни олди.
Бегона ўт завқ-шавқимни олди.

Еввойи тожихўроз ана шундай ўт бўлди!

Тожихўроз дони шамолда учса — беш минггачайин болалайди.
Тожихўроз дони сувда оқса — беш юз минггачайин болалайди.

Эркак қалиш ичида оппоқ похолдайин пўпаги бўлади.
Шу пўпагидан ичи мўрт бўлади. Бир қайириб сандирса бўлади.

Ургочи қамиш юлиш ит азоб бўлди! Ургоча қамишни тортдим — юлгимади.
Ургочи қамиштин қайирдим — сипмади.

Шу қайирлиги учув-да ургочи қамишдан бўйра қиладилар!

Ургочи қамиш барги қафтларимни тилди. Ургочи қамиш барги бармоқларимни тилди.
Мисоли олмос билан кесмишдай тилди!

Тиликларимдан қип-қизил қон купирди.

Мен тиликларимни лабларим билан сурдим. Мен тиликларимни тупугим билан намладим. Мен тиликларимни қуруқ тупроқ босиб дориладим.

Қоним қолди. Аммо тиликларим ачишиб-ачишиб оғрий берди.

Мен қоп-қора нухат ҳосилли итузум юлдим.

Мен ҳандалак ҳидли зарпечак юлдим.

Қирқбўғини ғузаларимни ёпиб-ёпиб ўсди. Қирқбўғини ғузаларимни ураб-ураб ўсди. Қирқбўғини ғузаларимни бўғиб-бўғиб ўсди.

Далаларимда хук чирмовиқ-да сероб бўлди, сариқ чирмовиқ-да сероб бўлди.

Чирмовиқлар ғузаларим танини ўраб-ураб олди. Чирмовиқлар ғузаларим жонини сиқиб-сиқиб олди.

Мен қирқбўғинларим чангаллаб-чангаллаб юлиб ташладим.

Мен чирмовиқларин тирноқлаб-тирноқлаб юлиб ташладим.

14

Ётардан олдин қўлларимни олқиндилаб-олқиндилаб ювдим.

Қафтларимни қайроқтош билан қярдим. Бармоқларимни қайроқтош билан ишқаладим.

Қафтларим ави-бужи кыр бўлиб қолди. Бармоқларим чизик-чизик қора бўлиб қолди.

15

Идоралаб бориб эдим, раисимиз остонада олдимни олди. Ичкаридан қоғоз ўроғлиқ бир нима олиб келди.

— Манавини бизникига олиб бориб беринг, Деҳқонқул ака,— деди.

— Бу нима?— дедим.

— Қўй гўшт. Аёлга айтинг, хатталарбон овқат қилсин. Юқеридан одам бор. Тагин, бера солиб қочманг, гўштин майдалаб беринг.

— Майлис нима бўлади, ранс бова?

— Ўша ўзингиз билган майлис-да, боринг.

— Тагян қайтиб келайинми?

— Келиб юрманг, аёлга қарашинг, боринг.

Мотоциклимини раисимиз дарвозаси олдида тўхтатдим.

Ўзямизни уйга кирмадим — болалар қўлимдаги
гўштни кўрса томоғи тушади, дея ўйладим.

Раксимиз аёлига гўштни бердим. Бор гални айт-
дим.

— Нима кўп, ёмон қовунки уруғи кўп, нима кўп,
катта кўп... — дея мингидлади раксимиз аёли.

— Ундай деманг-е, ҳамсон, — дедим.

— Нимага демайман, дейман! Умрим катталарга
қозон қайнатиб ўтди! Яна-тагин, қирилгурлар ундай-
бундай таомни емайди! Бола-бақрага бошқа қозон,
катталарга бошқа қозон қайнатаман. Бялмайман,
катталар осмондан тушганми!

— Ҳа энди, катта бўлгандан кейин, нозиктаб бў-
лади-да.

— Ҳа, куйдирги чиқсин, нозиқ таъбиға, куйдир-
гигина чиқсин! Яна-тагин, майлис пойлаб қозон қай-
натаман. Майлиси ўлгур бўлса, ярим кечаси тамом
бўлади!

Мен ракси сурида жойлашиб ўтирдим. Ичोқни
қайроқтош чархлаб олдим. Гўшт майдалаб бошла-
дим.

Мен ойнаижаҳон қараб-қараб гўшт майдаладим.

Ойнаижаҳон бор — раксимизда бор-да! Раисбон
ойнаижаҳон! Раягли-раитли ойнаижаҳон! Қизилили
қизил, кўкини кўк кўрсатгич ойнаижаҳон!

Московдан гўзаллар мусобақаси бўлгани ё гў-
заллар намойиши бўлгани, ишқилиб — ажаб бир си-
ноат бўлди.

Ўнг ёқдан бир гўзал келди, чап ёқдан бир гўзал
келди — ойнаижаҳон гўзалга тўлди!

Сарақад гўзаллар, чиккабел гўзаллар, садафтиш
гўзаллар бўлди!

Гўзаллар керил-керила қадамлади. Гўзаллар ир-
ғала-ирғала қадамлади. Гўзаллар соллана-соллана
қадамлади. Гўзаллар нозлана-нозлана қадамлади.

Ай, бир қизлар бўлди, ай, бир қизлар бўлди!
Пахтадай оппоқ қизлар бўлди. Қош-киприги қоп-қо-
ра қизлар бўлди. Лаблари пахта гулдэй қил-қизил
қизлар бўлди. Айби... ялангоч қизлар бўлди!

Мен маҳлиё бўлиб ўткрдим-ўтирдим... ўз-ўзимдан
уялдим. Юзларим қизиди. Пўқ, ловв-ловв ёнди. Кўз-
ларим пир-пир этди.

Мен ойнаижаҳондан кўзларимни олдим. Бошимни
қирт-қирт қашидим. Раксимизни аёли қараётган бўл-
са-я, дея кўз қирим билан ошхона тараф қарадим.

Райсимизни аёли қозони билан ҳаманкара бўлди.
Дуюм-дуюм ойнанжаҳон-да қараб-қараб қўйди.

Райсимизни аёли мана мундай демишдай бўлди:
«Мунича кўзингни лўқ этиб қарайсан? Нима, ум-
рингда яланғоч аёл кўрганниг йўқми?»

Юзларим ҳаминқадар лов-ловуллади..

Бошимни тагин-да қўйи эгдим. Дастурхон эгдим.
Дастурхон букдим.

Мен мана мундай демиш бўлдим:

«Мен яланғоч аёлларга қараётганим йўқ. Мана,
дастурхон қараб ўтирибман».

Эси дардим эса... гузалларда бўлди! Куз остим-
дан қараб-қараб олдим...

Турк гузали босайинми-босмайинми, дея одимла-
ди. Оқтерак бел-оқтерак бел оппоқ сонларини ирғаб-
ирғаб одимлади...

Мен ич-ичимдан мириқдим. Мен қилт-қилт ютин-
дим...

Тагин ошхона тараф куз қиринни ташладим

Райсимизни аёли қозондан юзини олди. Ойнанжа-
ҳон қаради. Бир кўзи қозонда бўлди, бир кўзи ой-
нанжаҳонда бўлди.

Райсимизни аёли мана шундай демишдай бўлди:
«Эркак бўлмай ўл-а. Яланғоч аёлга қарамай кў-
зинг уйилсин-а».

Мен бир-якки йўталиб-йўталиб олдим. Бошим уз-
ра шигил-шигил пишиб ётиш хусайни узумларга
бош кутариб қарадим.

Бет-бошим узумларда бўлди, куз қирим гузаллар-
га бўлди.

— Манави хусайни-я, ҳамсоя?— дедим.

— Хусайни, нима эди?

— Мен жовузмикин, дебман...

Мен мана мундай демиш бўлдим:

«Мен яланғоч аёлларга қараётганим йўқ. Мана,
хусайни узумларга қараб ўтирибман».

Аслида... бет-бошим узумларда бўлди, куз қирим
гузалларда бўлди.

Баданларим ваража-ваража этди.

Оғзимдан сувим оқди.

Қатгалам бир маҳалда келди.

Қўл ювгичда қўл чайди. Бирин-кетин ичкарилади
Мен остонадан егуликлар узатиб турдим.

Раисмиз қўшқўллаб олиб дастурхон қўйиб турди.

Мен останада турдим

— Энди нима қилайкин, раис бова?— дедим.

Раисмиз эшик балдоғидан ушлади.

— Бўпти, энди қайта қолинг,— деди.— Эрта дала борғич одамсиэ.

— Эса-чи,— дедим.— Дала бормаи, қаер борамаи.

Раисмиз эшикни ичидан ёпди.

17

Мотоциклимин ошхонамиз девори суядим.

Оҳиста-оҳиста ичкариладим.

Тимирскиланиб тўшак топдим. Уст-бошимни ён-бош қўйдим. Оёқларимни узатиб керишдим. Қўзларимни южиб-южиб ётдим.

Аммо уйқум келмади. Бояги гўзаллар кўз олдимдан кетмади...

Аёлимиз тараф оҳиста қўл узатдим. Тўшак силадим. Тўшак бош-адоғини пайласладим.

Аёлимиз жойида бўлмади.

Аёлимизда болаларни нарёғига ўтиб ётиб олиш одати бор эди. Ё, шундай этдимикин, дедим.

— Ай...— дедим оҳиста.

Овоз бўлмади.

Мен оҳиста турдим. Қафтларимни гилам тираб гўрт оёқ бўлдим. Болаларни боши тарафдан ўрмалаб бордим. Юзимни болалар юзига тутиб қарадим. Бирин-бирин қарадим.

Аёлимиз бўлмади.

Тўшакни энг чеккасини — аёлимиз мендан безор бўлиб бориб ётиб олғич чеккасикин қарадим.

Аёлимиз у ерда-да бўлмади.

— Ай, қаердасан?— дедим.

Шунда, чиндан-да аёлимиз уйда йўқлигини билдим.

Оёғимда тик турдим. Серрайиб қолдим. Бир-бир босиб даҳлиз чиқдим. Ундан меҳмонхона ўтдим. Чироқни ёқдим.

Аёлимиз меҳмонхона тўрида ётди.

Ўртада дастурхон ёйиқлик бўлди. Дастурхонда бир корсон таом бўлди. Таом усти нон билан ёпиғ-лак бўлди.

Чироқ ёниши билан аёлимиз болишдан бош олди.

Тирсак суяниб утирдн. Кафтини пешонасклаб саябон этди.

— Қаёқда юрибди?..— дея мингиллади.

— Юқоридан катталар келди,— дедим.— Катталар билан ўтириб қолдим.

— Унда, қорни туқдир-да?

— Кўча-хўйда қачон қорин тўйиб эди-да, энди гуяди. Болаларни овлоқ қолдириб, сен буёқда нима қилиб ётибсан?

— Бу кишини хўрагини қўриб ётиб-ётиб, ухлаб қолибман. Ана, анави хўрагини есин.

Аёлимиз шундай дея, тағин ёстиққа бош ташлади.

Мен хўрпача жойлашиб ўтирдим. Қошиқ билан таом қўзгадим.

Таомда тағин гушт йўқ бўлди!

Мен аёлимизга бир захримни сочайин, дедим-дедим — тағин индамадим. Чин-да, гушт бўлмаса аёлимизда нима айб?

Мен таомга нон туғрадим. Қорсон нон билан тулди. Гушт ўринини нон босди.

Кўнглим тортиб-тортмай кавшандим. Теварак аланглаб-аланглаб кавшандим.

Узала ётмиш аёлимизга тикилдим.

Аёлимиз пиш-пиш ухлади. Аёлимиз ҳур-ҳур ухлади. Аёлимиз ўнг қўлини белидан бошига олиб қўйиб ухлади.

Шунда, аёлимиз унг қўлтиги остига кузим тушди.

Оғзимдаги оғзимда қолди, буғзимдаги буғзимда қолди. Бир нафас кавшанмай қолдим. Аёлимиз қўлтигига тикилиб қолдим.

Аёлимиз кўйлагини қизил бўлди, қўлтиқ ости... олачалпак оқ бўлди.

Кузим адашаяптимикни дея, тикилиб-тикилиб қарадим. Аёлимиз билиб-билмай қизил кўйлагини оқ билан ямаб олдимикни дея, бор эътиборим билан қарадим.

Йўқ, оқариб турмиш олачалпак ямоқ бўлмади. Олачалпак... тер бўлди, қотиб қолмиш тер бўлди. Чанг аралаш, кнр аралаш, жуи аралаш тер бўлди...

Аёлимиз олачалпак қўлтиги... шўр даламиз бетидай-шўр даламиз бетидай бўлди.

Кўнглим айлиди. Таомни таъбим тортмади.

Қошиқни таом ташладим. Юзимни чет олдим. Теварак-бош алангладим.

ти хол-хол қизил бўлди. Бора-бора ҳора-қора тус олди. Охири қовжираб-қовжираб тукилди.

Мен барини кўриб-билиб турдим. Аммо не иложим бўлди?

Ўргимчаккана бино бўлгуничайин дала дорилаб булмайди. Ўргимчаккана бино бўлгач-да дала дорилаб бўлмайди.

Ўргимчаккана жамия барг беш фоизини еганидан кейин дала дориланади. Ана шунда доря самарали бўлади.

Ўргимчаккана билан бир вақтда... қандала бино бўлди. Қўнғиз бино бўлди. Олтинкўз бино бўлди.

Қандала... ўргимчаккана териб еди. Қўнғиз... ўргимчаккана босиб еди. Олтинкўз... ўргимчаккана билан тирикчилик этди.

Мен ўргимчаккана қачон беш фоиз барг еб бўлади, дея куним ўтди — қандала билан олтинкўз ўргимчаккана териб еб кунин ўтди.

Бу дунё тескари дунё, демишлари чин бўлди.

36

Ниҳоят — далаларимга эфирсулфонатли хлорофос сеппдим.

37

Ўзаларим оқ-оқ гуллади.

Оқ гул ёмон, оқ гул ёмон!

Танасида сув камчил гўза оқ гуллайди.

Тагида ўғит тахчил гўза оқ гуллайди.

Дардчил-дардчил гўза оқ гуллайди.

Оқ гул кўсак тугмайди. Тугса-да — майда-майда кўсак тугади.

38

Бечиринди гўнг — бесамар гўнг. Бечиринди гўнг — беқибат гўнг.

Бечиринди гўнг бегона ут уйи бўлади. Бечиринди гўнг турли-туман дард иши бўлади.

Мен фермадан бермиш бечиринди гўнгни олмадим.

Кўча-кўйдан бўлса-да, чиринди гўнг топиб келдим.

Пилла қуювчилар уйдан япакғумбак олиб келдим.

Товуқ фермадан паррандатеизак олиб келдим.

Барини уқарық боши ҳовуз солдим. Устидан сув тўлдирдим.

Ҳовузини кураклаб-кураклаб ковладим. Азонда бир ковладим. Тушда бир ковладим. Шомда бир ковладим.

Икки кун ана шундай ҳовуз ковладим.

Учинчи кун ҳовуз бошидан бир ариқ олдим, ҳовуз адоғидан бир ариқ олдим.

Ҳовузбоши ариқдан сув ҳайдаб келдим.

Ҳовуз сув билан лаболаб-лаболаб тўлди.

Сув ҳовузда шарбат бўлиб адоқ ариқлади.

Сув ариқда шарбат бўлиб ўқариқлади.

Сув ўқариқда шарбат бўлиб далалади.

Далаларимда шира-шарбат сув оқди.

Шира-шарбат сув ғузаларимни гул ташлашдан омон-омонлади.

Шарбат сув — шакар сув бўлди!

39

Кусакларим бўзболадай-бўзболадай тўлиша берди.

Мен бот-бот сув ичсам бердим.

Сув канда бўлса — кўсак уз кунидан олдин очилади.

Сув ариса — ҳосил тош беғоз бўлади. Ҳосил бефазклат бўлади.

Чала бино бўлмиш чақалоқ қандай бўлади? Кусак-да шундай-да!

40

Ғузаларимга кусакқурт тушди.

Кўсакқурт содда-муғамбир бўлади!

Кўсакқурт кундуз кун нам тупроқ орасини макон этади. Ғузатана остини макон этади. Шонабарг орасини макон этади.

Кўсакқурт кушандаси чумчуқ бўлади!

Чумчуқ тунда учмайди. Чумчуқ тунда толшоҳда ухлайди.

Чумчуқ кундузда учади. Чумчуқ кундузда кусакқурт териб ейди.

Кўсакқурт ана шунга билади!

Шу бонс, кусакқурт маконидан тунда ташқариларди.

Кўсакқурт болдан-бол таом бўлса-да, қайрилиб

боқмайди. Фақат кўсак излаб урмалайди. Фақат кўсак топиб ўрмалайди.

Кўсакқурт кўсак тешади. Кўсакқурт кўсак ғовак этади.

Кўсакқурт ана шу ғовакдан ичкари кириб олади. Ичкарида сув-сув чигит кемиради. Ичкарида мулойим-мулойим чигит кемиради.

Бир кўсакқурт йигирмата кўсак нобудлайди. Йигирмата кўсак ўн икки-ун беш фоиз ҳосил, демакдир.

Мугамбирдан-мугамбир кўсакқурт ундай-бундай доридан ўлмайди.

Шу боис, далаларимга метилмеркаптофос дори бердим.

Мен билгич дорилар орасида сассиқдан-сассиғи ана шу метилмеркаптофос бўлди!

Далаларимни қуланса-қуланса ис олди.

Мен икки кун туз тотайин дедим — тотолмадим.

Томоғимдан туз тугул, сув ўтмади.

Қайтанга — ичямда борн-да томоғимга қайтиб-қайтиб кела берди.

41

Чилла куйди!

Олам тандир тафт-тандир тафт бўлди.

Сонсиз ажинларим-да дош беролмади.

Сарагон теллагим-да дош беролмади.

Мен лабларим ёрилиб-лабларим ёрилиб далаладим.

Мен бурним қонаб-бурним қонаб далаладим.

Мен каллам қайнаб-каллам қайнаб далаладим.

42

Ғўзаларим бўй-бўй ўсди.

Ғўза бўйлаб ўсса ғўза бўлмайди — дароз-дароз бўлиб қолади. Ғовлаб-ғовлаб қолади.

Ғуза ёнлаб-ёнлаб ўсса ғуза бўлади. Ғуза энлаб-энлаб ўсса ғўза бўлади.

Шу боис, ғўзаларимни чилпир булдим.

Бўйимга этак осиб олдим. Дала бошидан ораладим.

Дароз-дароз ғўзаларим учини бармоқларим билан чирт-чирт чимдиб олдим. Пешма-пеш этак солдим.

Рисолада ўсмиш ғўзаларим учини чилпимадим.

Инсоф билан ўсмиш ғўзаларим учини-да чимди-мадим. Майли, униб-ўссин, дедим.

Энлаб-энлаб ўсмиш ғўзаларимни билакларим билан қўзаб-қўзаб қўйдим. Кафтларим билан энлаб-силаб қўйдим.

Этагим ғўзауч билан тулди.

Ғўзаучлар бодроқ-бодроқ бўлди. Ғўзаучлар таом кўкат-таом кўкатдай бўлди.

Ғўзаучлар азанча бодроқ бўлсин — ғўзаучларни эгатга ташлаб бўлмайди.

Ҳашаротлар ана шу ғўзаучларда болалайди!

Масалан, кўсакқурт ана шу ғўзаучларда мояк қўяди. Мояк ғўзаучда бола очади. Қурт бўлиб ўрмалайди.

Ғўзаучлар мулоғим бўлади-да, ғўзаучлар офтобиёр бўлади-да!

Ғўзаучлар азанча кўкатсимок бўлсин — ғўзаучларни мол-қолга-да бериб бўлмайди.

Ғўзаучлар дорихалта бўлади! Ғўзага сепилмиш жами дори ана шу ғўзаучларда жамланмиш бўлади!

Мен бари ғўзаучларни Жарариққа олиб бориб кўйдим. Тепкилаб-тепкилаб кўйдим.

43

Бир ҳафтадан сўгин тағин бир бор чилпидим.

Ғўзаларим бўйдан қолди.

Ғўзаларим энди кўсакка зур берди.

44

Ун кўсакли ғўзам гектаридан йигирма центнердан ҳосил беради!

Йигирма кўсакли ғўзам гектаридан қирқ центнердан ҳосил беради!

Йигирма беш-уттиз кўсакли ғўзам гектаридан қирқ беш-эллик центнердан ҳосил беради!

ЕТТИНЧИ БОБ

1

Оқ тупроқ далам кўсаклари уч-учидан ёрилди.
Оқтупроқ далам кўсаклари уч-учидан очилди.

Оқтупроқ даламга оқ оралади.

Бемаврид оқ оралади!

Оқтупроқ нозик-нозик ер бўлади. Оқтупроқ ориқ-ориқ ер бўлади.

Шу боис, оқтупроқ ер булайга силласи қуриб қолади. Оқтупроқ ер булайга дармонсиз бўлиб қолади.

Оқибат — оқтупроқ ғўза элдан бурун лишяди.

Оқтупроқ ғўза элбурутдан очилади.

Оппоқ-оппоқ раққоса қизлар бўлади. Ялт-юлт раққоса қизлар бўлади.

Раққоса қизлар кўзни олади. Раққоса қизлар эс-хушни олади.

Аммо... раққоса қизлар пахта теролмайди. Раққоса қизлар хамир қоролмайди. Раққоса қизлар қозон қайнатолмайди.

Оқтупроқ ана шу раққоса қизлардай бўлади!

Оқтупроқ син-синбат бўлади, оқтупроқда қут-баракот бўлмайди!

2

Ғўзаларим бочидан кул урди, остидан нам урди.

Оқибат — ғўзаларим ора-оралари дим-дим бўлди. Ғўзаларим ора-оралари бук-бук бўлди.

Бундай вақтда трактор билан ғўза оралаб бўлмайди.

Трактор очилмиш пахталаримни чувалатиб-чувалатиб ташлайди. Трактор очияжак пахталаримни

тўзғитиб-тўзғитиб ташлайди. Трактор кўсакларимни эзиб-эзиб ташлайди.

Ғўзаларим орасини шамоллатмасам — тагин бўлмайди.

Кўсакларим димда понгсиб-понгсиб қолади. Кўсакларим букда чириб-чириб қолади. Омон қолмиш кўсакларим очилмай-очилмай қолади.

Мен ана шунда бирдан-бир йўлдан бордим — бор деҳқонларим билан сочилиб-сочилиб ғўза ораладим.

Ғўзаларимни қимирлатиб-қимирлатиб ораладим. Ғўзаларимни туртиб-туртиб ораладим.

Ғўзаларим шамоллади — кўсакларим ҳаво олди.

3

— Сизни Тошканга уч кунлик кўрикка жўнатаман, Деҳқонқул ака, — деди раисимиз. — Бир кўнгилни черини ёйиб келасиз.

— Қандай кўрик? — дедим.

— Пахта тергич машиналар кўриги бўлар эмиш.

— Далада иш қўқиб ётган бир вақтда-я?

— Энди, сиёсат-да, Деҳқонқул ака, сиёсат.

— Унда, ўзингиз бориб кела қолинг, раис бова?

— Қани эди, бир сайрлаб келар эдим. Катталар механизатор-бригадир боради, деяпти-да.

— Бир одамни икки бўладиган кунда-я?

— Бари колхоздан бировдан илғор борапти.

— Мен боролмайман, раис бова, боролмайман.

— Дўппингизни осмонга отсангиз-чи, Деҳқонқул ака! Тошкани айлашиб келасиз! Йўл харажатларингизни колхоз тўлайди!

Аяа шунда жоним кирди!

— Майлингиз, раис бова, — дедим. — Кўп қўймадингиз, майлингиз.

— Хў-ўш, қайта-қайта чўмилдинг... Яхшилаб кийиндинг. Тошкан ўз оти ўзи билан Тошкан. Уст-бош бордир?

— Бор, йўқ эмас, бор. Лекин барини оҳори тўклиб ётибди. Шу теваракда кийса бўлади.

— Унда, бўлмайди. Сиз республика анжуманига бораёсиз. Шу, парткомда фасон-фасон кийимлар кўл. Бир сидрасини олиб бераман. Уч кунга ейилиб кетмайди.

Мен эрталаб партком уйлаб бордим. Дардимни айтдим.

— Хабарим бор, раис айтиб эди,— деди партком.— Фақат, гард юқтирмай қайтариб хеласиз!

Партком шундай дея, ичкаридан бир камзул-чолвор билан бир кўйлак олиб келди.

— Манавиларни кийинг, қани,— деди.

Мен барики бир бошидан кийиб олдим. Ўзимни тошойна солдим.

Ўйнаб қўяй, партком бўл-е, дедим, ўйнабгина қўяй, парткомгина бўл-е, дедим.

Партком бўйнимга гулдор-гулдор бўйинбоғ тақиб бошлади.

Мен партком қўлини шунча ушладим — бўлмади.

— Тек ўткиринг! — деди партком. — Сиз пойтахтга томошага бораётганингиз йўқ, сиз республика кўригига бораяпсиз! Кўрикда катта одамлар бўлади. Сизни кўриб кулади. Галстук йўқ — қолоқ экан дейди, маданиятсиз экан, дейди.

Бўйинбоғ бўйинимни бўғди.

Мен оҳиста-оҳиста их-их, дедим. Нафасим ҳир-ҳир этди. Нафасим бўйинбоғ тугунида тўхтаб қолмишдай бўлди.

Мен тоқат этолмадим. Бўйинбоғ учини қўшқўлаб-қўшқўлаб тортдим. Ўзиб олиб отайин, дедим.

— Нимага муича типирчилайсиз? — деди партком.

— Манави... бўлмайди, партком бова.

— Нимаси бўлмайди, миҳдай-ху?

— Иштонбоққа ўхшаб шалвираяпти.

— Э, ундай деманг! Маданиятли галиринг!

— Қўйни нўхтасига ўхшаяпти, партком бова.

— Э, бир иштонбоғ дейсиз, бир нўхта дейсиз!

Бу галстук, югославский галстук! Отликқа толилмайди!

— Буюрсин, партком бова, буюрсин. Лекин шунини бўйнимдан олинг.

— Кўп галирманг, мана бўлмаса!

Партком шундай дея, бўйинбоғни тортиб-тортиб қўйди.

Шунда, бўйним пяча озод бўлди. Эмин нафасолдим.

Жўна-жўна кунни бўйинбоғни ташлаб кетаман дея, ниятландим.

Бўлмади — рансимиз уришиб-уришиб тақиб қўйдн.

Рансимиз мен Тошкентда ўзимни қандай тути-

шимни бот-бот тушунтирди. Мени машинада Денов жунагди.

Туман қишлоқ хужалик бошқармаси бошлиғи ўтоғамиз бўлди.

Ўтоға бизни бош-адоқ қараб кўрди. Бир-бир қараб кўрди.

— Бўладил!— дея бош ирғади.

Ўтоға бўйинбоғимга гумонсираб-гумонсираб қаради. Бир кўзлариниға қаради, бир бўйинбоғимга қаради.

Мен илкис-илкис ҳолда қолдим.

Ўтоға, ана энди бўйинбоғимни сурайди, дедим. Ўтоға, ана энди сен бундай бўйинбоғни қаердан топдинг, дейди, дедим.

Мен апил-тапил олдини олдим.

— Бу меники эмас!— дея, бўйинбоғимни тортқилаб-тортқилаб курсатдим.— Йўқ, меники эмас! Бу парткомимизники!

Ўтоға тотли-тотли кулимсиди. Кулимсиб-кулимсиб бош ирғади.

— Биладан, Жамоллидинов, биладан,— деди.— Буни парткомлариниғиз таваллуд кунинда мен ҳадя этиб эдим. Кўзимга иссиқ кўринганидан қараяпман.

4

Мен Тошкенгда ўтоға билан ўртоқ Ленин ҳайкали пойига гулчамбар қўйдим.

Кўрик бўлғич идора бордим.

Келки-кетим мўл бўлди, утинг-ўтинг ундан-да мўл бўлди.

Мен бир бурчакни олиб утирдим. Қўл қовуштириб утирдим. Тўрга қараб ўтирдим.

Тўрдагилар чапак чалса, мен-да чалдим. Тўрдагилар оёққа турса, мен-да турдим.

Мен тўрдан кўз узмай утирдим.

Шунда, тўримда ўтирмиш бир кағта кўзларини бет-бошим лўқ этди.

Мен юзларини девор буриб ўтирдим.

Сағалдан сўғин кўз қиримда қарадим.

Кағта қамон-бетимдан кўз олмади.

Мен ёмон ҳолда қолдим. Бошимни тиззам эгдим. Оёқларим учига боқдим.

Мен шу кўйи тагин оҳиста кўз остимлаб-кўз остимлаб қарадим.

Катта, кўзи ўлган қўйни кўзидай-ўлган қўйни кўзидай боқди.

Мен, жойимдан туриб кетайин, дедим. Тағин, дедим. Катталар олдида қоқилиб кетиб шарманда бўлма, дедим.

Катталар бири қўйиб, бири сўзлади.

Бир катта бир нима ўқиб-ўқиб берди.

Бир катта қўл пешлаб-қўл пешлаб эътироз билдирди.

Бир катта ёмон бўлиб қолди — кўксини чапгаллаб-чапгаллаб ташқарилади.

Бир катта араз уриб-араз уриб жўнаб қолди.

Улиқкўз катта ҳамон бет-бошимдан кўз айирмади.

Ўйнаб қўяй, кўзларингдан ўйнаб қўяй, мен Сурхондай олисдан келдим, қўй, пича одамдай ўтира-йин, дедим.

Қани эди, катта лўқ кўзларини бет-бошимдан олса, қани эди!

Мен музтар бўлиб-музтар бўлиб анжуман қаритдим.

Б

Жойинишинда:

— Нималар будаяпти-а, катта?— дедим.

Ўтоғамиз қўл силтади.

— Бари Даққиюнусдан қолган гаплар,— деди.— Мен ҳам бор, шу гаплар ҳам бор. Булар ўзи беш-олти гуруҳ. Беш-олтовиям олғир гуруҳ. Бир-бирини ейман дейди. Аслида, биринчи сўзлаганларни гали жуфт гап. Ўшаларни машинасни далага чиқарса бўлади. Аммо иккинчи гуруҳ йўл бермайди. Чунки иккинчи гуруҳни илмий раҳбари мартабаси балад одам, ўзим бўлсам дейди. Бошқаларни булишини хоҳламайди. Нимаяки янгилек бор, кашфиёт бор — шунга шерик бўлгиси келади. Аслида, қўлини совуқ сувга урмайди. Аммо ҳамма ишда, ҳамма рўйхатда номим бўлса, дейди. Тайёр ошга эгаллик қилгиси келади. Шу сабаб, тиш-тирноғи билан қаршилик қилади. Илмда нима кўп — камчилик кўп, бўлмаса — топади! Кейин, гапида туриб олади. Бирида илм зўр, бирида мартаба зўр, бирида орқа зўр. Булар дунёдан ана шундай бир-бирини еб ўтиб кетади. Ўртада ўлган-ўлган — деҳқон ўлган!

Эрталаб меҳмонхона олдида узун бир автобус бел бўлди.

Автобус бизни шаҳардан олис тажриба даласи олиб борди.

Анжуманда сузлашиш катталар-да келди.

Мен уликкуэ катта назари тушмасин дея, ўзимни чет-чет олдим.

Бир катта дала бошида турмиш пахта териш машинаси олдида гап очди.

— Қуриқдан мақсад,— дея катта,— келажаги бор машиналарни аниқлаш, сўнгра уларни омжавий ишлаб чиқаришга тавсия этишдир. Бу жуда мураккаб масала, етти улчаб бир кесадиған масаладир. Бунда асосан қуйидаги уч нарсага эътибор берилди. Биринчи — толали чаноқда қолдирмай териш иккинчи — хўрак фойзи, учинчи — толали мосламалар орқали пахтаидишга бориб тушишидир. Фақат мана шу талабларга жавоб бера олган техникагини агротехника талабларига биноан омжавий равишда ишлаб чиқарилади. Аввало тарихдан бир саҳифа Маълумки, биринчи пахта териш машинаси 194 йилда яратилган. Шундан буён тўқсондан зиёд пахта териш машинаси яратилиб, синаб кўрилди. Аммо биронтасиям ҳамон талабга жавоб бермайдди. Шундан буён изланаямиз, илмий ишлар қилаймиз, синаб кўраямиз. Аммо бирон-бир ижобий натижага эриша олаямиз. Интилганга толе ёр, дейди халқимиз. Шундай экан, илмий изланишда, синовда дўшамиз. Сизларни ишонтириб айтамызки, билимлар сизларга ижобий натижалар берадиган пахта териш машиналари яратиб беришга ваъда берамиз! Мана, бугун навбатдаги янги ишлаб чиқарилган машиналарни синаб кўрамыз, улар жаман еттига. Лекин биз сиз азиз деҳқонларнинг вақларингизни олаямиз. Шунинг учун шу ўн етти машинанинг тўрттасини синаб кўрамыз.

Синовчи механизатор биринчи турмиш машина: эгат солди.

Янги машина тозалаб терди. Ёўзани шипши дамлаб терди. Чаноғида қолдирмай терди.

Аммо хом кўсақларни чайнаб-чайнаб ташлади. Юлиб-юлиб ташлади. Ёўзанояларни ғажиб-ғаж

ташлади. Толани кўк барглар билан булғаб-булғаб ташлади.

Катта чайнаб ташланмиш кусакларни олди.

— Янги машинани ана шу иши агротехника қондаларига мос келмайди,— деди катта.— Олимларни эндиги вазифаси бунни ўйлаб кўриб, бартараф этишдир. Олимлар мазкур машина устида ишлаётганларига мана, йигирма йил булмоқда. Бу олимларни иши шундан нбсратки, улар шу вақтгача ишлатилиб келинастган пахта териш машиналаридаги урчуқ барабанларидан воз кечиш йулидаги уришишлардир. Бу лойиҳани афзаллиги шундаки, унда тик тайёқчалар ўрнатилган бўлиб, тайёқчаларга қатор лаппаклар жойлаштирилгандир. Худди ана шулар гўза теварагида айланиб, толани тортиб олади. Та-ак, энди навбатдаги янги машинани синовдан утказамиз. Бу машина ижодкори машинада утирган олимдир. У киши ҳозир ўз машинасида ўзи механизаторлик қилади. Бу машинага ҳам худди ҳалигидай лаппаклар ўрнатилган бўлиб, аммо буниси бир оз фарқ қилади. Бу машина жуда нозик, аниқроғи, жуда бўш. Яъни, пахтани бирчаноқ қилиб териб кетади. Толалар чаноқда чувалиб, дала оппоқ бўлиб қолади. Аниқроғи, бу машина чала теради. Аммо бу машинанинг ҳам афзал томонлари бор. Масалан, уни ишлатиш осон, қулай. Бошқа машиналардек, унинг урчуқларини ҳадеб ювавермайсиз. Мазкур машина лаппакларини алмаштириб, курак теришда ҳам фойдаланса бўлади.

Ҳавокуч ёрдамида пахта тергич машина синов кўрилди.

Ҳавоютгич мосламада пахта тергич машина синов бўлди.

— Кўриб турибсизки,— деди катта,— янги машиналарни биронтаси ҳам шу кунларда далада пахта тераётган машиналарга тенглаша олмайди. Ўша машиналардан қолманглар!

Катталар давра олиб талашиб-тортишди. Гўё, кимўзар ўйнади.

Билсам — қирқинчи йилларни ўрталарида Розенблум дегич ихтирочи машинага урчуқ қўйиб, пахта теришни ўйлаб топибди. Шундай бўён урчуқ билан пахта териш жорий бўлибди. Шундан бўён пахтани шу урчуқлар терар экан. Шу вақт мобайнида урчуқлардан бир неча марта воз кечмоқчи бў-

либди. Аммо урчуқ ўринин боса оладиган техника топа олмабди. Юздан зиёд... пахта териш машинаси ҳақида юздан зиёд диссертация яратилибди! Тўқсон киши фан номзоди бўлиб, тўққиз киши фан доктори бўлибди! Иккита академик сайланибди. Аммо машина ҳамон ўша-ўша — қирқинчи йилларда Розенблюм яратган машина эмиш! Яна-тағни — бари диссертациялар айни ана шу урчуқлар ҳақида эмиш!

Катталар уялмай-нетмай айтиб ўтирибди:

— Урчуқ эскириб қолди.

— Аммо бошқа техника йуқ-да.

— Қуяверинг, америкаликлар ҳам урчуқлар билан пахта термоқда.

— Тўғри, аммо улар пахта териш машиналарини йил сайин такомиллаштириб бормоқда. Масалан, Американинг «Жон Дир» фирмасида ишлаб чиқялаётган пахта териш машиналари кейинги йнгирма йил мобайнида ўзининг пахтани куп ва тез териш хусусияти билан бизни машиналардан бир ярим барабар ўзиб кетди.

— Бизда эса пахта ҳамон қўлда терилмоқда.

Пахта тергич машина яратгич катталар нима фикрга келдилар?

— Биз яратган машиналар ёмон ишлаётгани учун энг аввало нав яратувчилар айбдор! — деди бир катта. — Нав яратувчилар бизнинг машиналарбоп пахта нави яратиб бермаяптилар. Янги машина керакин? Демак, янги пахта нави ҳам керак. Янги пахта нави қандай бўлмоғи керак? Янги пахта урта бўйли, хипчадан келган бўлмоғи керак!

7

Автобусда меҳмонхона келгунимчайил уйладим. Одамзот Гагарин бўлиб Ой учди. Одамзот Ойдан тош олиб келди.

Аммо... деҳқон оғирини енгил қилажак пахта териш машинаси яратилмади!

Одамзот юраги жойига ўзга юрак жойлаштирилди. Одамзот юраги алмаштирилди!

Аммо... урчуқ алмашмади! Шугина урчуқ ўрни учун бир техника ўйлаб топиб бўлмади!

Деҳқон кўнглидагидай бир пахта тергич машина яратилмади!

Автобус бизни катта йўл четида ташлаб кетди.
Мен ўнгимга аланг-жаланг лўкилладим. Мен ча-
пимга аланг-жаланг лўкилладим.

— Маданият уйи қаерда-қаерда?..— дедим.

— Шатта-шатта!— деди бир йўловчи чол.

Чол кўрсатмиш иморатни кўзлаб бордим. Иморат
чиндан-да маданият уйи бўлди.

Мен тагин лўкилладим. Охир маданият уйи
топдим. Ичим ғлиди.

— Худога шукур-е, ҳақиқат бор экан-е!— дедим.

Йўл-йўлакай қайишимини ечиб-ечиб ичхариладим.

Шундай ичхарилашимни биламан— бир қий-чув
бўлди, бир қий-чув бўлди-е!

Мисоли ердан чиқмишдай беш-олтита аёл буй
берди! Бари аёл кўзиқорин мисол оппоқ-оппоқ бўл-
ди!

— Что за баран?!— дея бақирди.

Мен бир қўлим билан қайишимни ушладим, бир
қўлим билан бетимни ушладим.

— Ай, ўлдим-ай!— дея шаҳд бурилдим.

Кетимдан бир малласоч аёл қувиб келди. Халта-
часи билан елкам оралатиб урди.

— Ух, ты баран!— дея урди.

Бир тарафдан эркаклар чиқиб келди. Эркаклар
орасида бир мелиса-да бўлди.

— Куз борми, ока?— деди мелиса.

— Бор-бор!— дедим.

— Кўз бўлса шундай қиласизми? Ана — «М»,
«Ж», деб ёзиб қўйибди-ю? Ё, хат-савод йўқми? Ана
энди эллик сўм жарима тўлайсиз!

Билдим— иш чатоқ бўлди. Бир бефаросат қада-
мим туфайли эллик сўм кетар бўлди.

Эллик сўм-а, эллик сўм!

Бир меҳнат куни уч сўм ўттиз етти тийин тура-
ди. Эллик сўм топишим учун ўн беш меҳнат куни
бажаришим лозим бўлади.

Энди, бола-бақрани насибасини омон олиб бо-
райин. Эллик сўмга ким қанча қозон қайнайди?

— Хат-савод бор!— дедим.— Ана шу «М», «Ж»-
ларини ўқиб кўриб кирдим! Мана шундай келиб ўқи-
дим: «М» — маржаларники бўлди. «Ж» — жигитлар-
ники бўлди. Худога шукур, жигитман! Жигитларил-
кига кириб кета бердим!

— Ёлирай, ёпирай!— дея ёқа ушлади мелиса.

— Ёпирайи бўптим!— дедим.— Шаҳарда бор хат-савод, қишлоқда-да бор!

Мен бетимни қалини — жонимни ҳузури, дея сур бўлиб-сур бўлиб тура бердим.

Мелиса ё, олачиפור бетимни куриб раҳми келди, ё, шу курсавод билан айтишиб ўтираманми, деди.

— Э, боринг-е!— дея жеркиб ташлади.— Қаттан келган бўлсайиз, ушатга гумдон бўлинг-е!

— Гумдон бўламиз!— дея кўкрак кутардим.— Биз шаҳрингизга мусофирмиз! Гумдон бўл, десангиз — бўла берамиз!

Малласоч аёл сувдан қуруқ чиқишимни билиб қолди. Тағин халтачаси билан уриб қолди.

Мен лик этиб мелисани кетига утиб олдим. Мелисани елкаси оша қарадим.

— У-у, маржа!— дедим.— Советни бадрабхонасини кўп қизғана берма! Советни бадрабхонаси сенга-да етади, менга-да етади!

Аёллар оллида мен ҳақ-мен ҳақ, мақомда қадамладим. Зафарона-зафарона қадамладим.

Аёллардан пана бўлишим билан юлдуз учмишдай-юлдуз учмишдай чопиб-чопиб қўя бердим!

9

— Отингни сот, молингни сот, машъаа бўл-да!— деди раискииз.

— Ўйнаб қўяй, ўйнаб қўяй!— дедим мен.— Тағин ким келаяпти?

Раискииз шаҳодат бармоғини юксак кутарди.

— Шоирлар!— дея хитобланди.— Ана энди репортаж бўласиз, очерк бўласиз!

— Ўйнаб қўяй, меҳмондан, ўйнаб қўяй!

— Кассирдан пул олиб бозорланг. Бир қўй, уч-тўртта ароқ...

Шоирлар чошгоҳда келди.

Шоирлар ўқарик ёқалаб оҳиста-оҳиста одимлади. Шоирлар далалар узра назар ташлаб-назар ташлаб одимлади. Шоирлар далалар узра қўл шоп қилиб-қўл шоп қилиб одимлади.

— Пахтазор — чаққон қўлларга интизор!— дея хитоблиб одимлади.

— Пахтазор — пахта фронтининг механизациялашган қўшинларига интизор!— дея хитоблиб одимлади.

Идеология билан раисимиз шоирлар кетидан эргашиб юрди.

Шоирлар уқариқ адоғида оёқ илди.

Шоирлар оёқлибос қокди. Шоирлар чолвор қокди. Шоирлар кўйлак пуфлади.

Шоирлар бизниккига йул олди.

Квиф-сафо авж олди.

Шоирлар ўзларини ўзлари мақтаб ичди. Шоирлар ўзларини ўзлари улуғлаб ичди.

Қосагул шоир пиёла тула ароқни бир кўтарнишда ютди. Газагига ана шу пиёланик чертиб-чертиб хиргойи этди:

Юртим шундай бир дийрки

Нурхонаю — нурхона

Дурхонаю — дурхона

Гулхонаю — гулхона...

— Уртоқ Деҳқоний!— деб қолди бир маҳал.

Мен сергак бўлдим. Мен аланг-жалаитг бўлдим. Мен ўз-ўзимдан уялдим.

— Ундай деманг-е, домла, ундай деманг-е,— дедим.

— Ия, нега демайман? Деҳқонни Деҳқоний дейди-да!

— Мен шоир бўлсам экан — шундайчикян десангиз. Мен бир деҳқон одам бўлсам. Шундай экан, Деҳқонкул дея беринг.

— Қул? Шўро замонида қул йуқ! Бўлиши ҳам мумкин эмас! Улуғ Октябрь социалистик революцияси барча қулликларга барҳам берган!

— Ҳа!— дея кесак олиб берди Идеология.— Улуғ Октябрь социалистик революцияси планетамизнинг социал-сиёсий қиёфасини тубдан ўзгартириб юборди, кишининг киши томонидан эзиллишига ва эксплуатация қилинишига всроланган бутун жаҳон системасига 1917 йил октябрида қақшатқич зарба берилди, жаҳонда биринчи социалистик давлатнинг ташкил топиши жаҳон тарихининг янги даврини бошлаб берди, чор Россиясида аҳолининг тўртдан уч қисми қишлоқ хўжалигида банд эди, эндиликда меҳнатга қобилиятли аҳолининг учдан бир қисмидан камроғи қишлоқ хўжалигида меҳнат қилмоқда, ўтмишда саводсиз бўлган, помещик томонидан хўрланиб келган деҳқон эндиликда ўз хўжалигининг озод эгаси бўлиб олди, абадий фойдаланиш учун колхозларга бериб қўйилган ерларда меҳнат қилмоқда, коопера-

тивнинг бошқа аъзолари билан биргаликда коллектив меҳнат самараларини тақсимлаб олмоқда, унинг оида аъзолари социалистик тузум берган барча маданият нѐматларидан баҳраманд бўлмоқда, Совет ҳокимияти йиллари мобайнида деҳқонларнинг реал даромадлари ошмоқда...

— Энди, домла, ота-энамиз шундайми от қуйиб эди-да.

— Домла? Қанақа домла?— деди косагул шоир.— Домла мачит-мадрасаларда бўлади! Биз социалистик халқ шоирларимиз!

— Тавба қилдим!— дея қўлимни куксимга қўйдим.— Майли, билганингиздай дея беринг.

— Ҳа, ана, бу бошқа гап!— деди косагул шоир.— Ана шундай кетсангиз, шубҳасиз, ўсасиз! Ху-ўш, уртоқ Деҳқоний, мана бу ёлимдаги зотини танингисизми?

— Йўқ,— дея бош чайқадим.

— Бу зотини танимабсиз — дунёни танимабсиз! Бу зот замонамизнинг буюк адиби бўладилар. «Бўри изидан» деган романини ўқигандирсиз?

— «Бўри изидан», «Бўри изидан»...

Мен шундай дея, чапимга қараб куз пирпиратдим. Мен шундай дея, унгимга қараб куз пирпиратдим. Мен шундай дея, осмонга қараб куз пирпиратдим.

Мен ўқидим, дейин дедим — ёлғон бўлди. Мен ўқимадим, дейин дедим — Идеология куз қисди.

Идеология ўқидим, деб айт-ўқидим, деб айт, дея куз қиса берди.

— «Бўри изидан», «Бўри изидан»...— дея тағинининг-минг этдим.— Э, ҳа, ов ҳақида эди-а?

Ана шунда буюк адибни ўзлари гап берди.

— Да, ов ҳақида!— деди ҳокимона.— Қашқир ови ҳақида!

— Эсладим-эсладим!— дея бош иргадим.— Энди эсладим. Пича ҳаёлимдан кутарилибди. Овга қизикмагандан кейин шу-да.

— Ну, уовга қизикмайдиган одам ҳам бўладими?

— Қизикқанам билан, даламизда бўри йўқ-да, ов қилайин десам.

— Ну-ну, бўри йўқ!. Бир вақтлар бу далалар бўрилар макони эди, бўрилар макони!

— Бўрилар макони?— дея антрайдим.

— Да, бу далалар бўрилар макони эди!

Мен далаларимда илон кўрдим, чаён курлим, тулки кўрдим. Аммо бўри курмадим.

— Мана шу далалар-а?— дедим.

— Да, бу далалар бўрилар уяси эди, бўрилар уяси!

— Шундай-я?— дедим.

— Да-да, бу далаларда бўри галалари тўда-тўда бўлиб изғиб юрар эди!

— Йўғ-е?— дедим.

— Да-да, бу далаларда йиртқич бўрилар увиллаб-увиллаб дайдиб юрар эди!

Мен нима дейишимни билмадим.

— Бўри ўз уясидан олислаб кетмайди, дейишди,— дедим.— Унда гала-гала бўри қаёққа кетади?

— Шўро ҳукумати қириб ташлади! Мана бундай пақ-пақ отиб қириб ташлади! Шўро ҳукумати икки миллионгача йиртқич бўрини ана шундай қириб ташлади! О-о-о, Шўро ҳукумати бўлмаса, бу далаларда деҳқончилик қилиш қаёқда эди? О-о-о, Шўро ҳукумати бўлмаса, бу далаларда деҳқон қаёқда эди?

— Ҳа!— дея яна кесак олиб берди Идеология.— Совет Иттифоқида социализмнинг галаба қилиши натижасида эксплуататор синфлар тугатилди ва кишининг киши томонидан эксплуатация қилинишига барҳам берилди, нисизлик ва қашшоқлик йўқ қилинди, меҳнатқашларнинг моддий ва маданий фаровонлиги йил сайин ўсиб борди, миллий зулми келтириб чиқарган ва халқлар орасида бир-бирига ишонмасликни кучайтириб келган эксплуататор синфларнинг тугатилиши, Совет ҳокимияти томонидан СССРдаги барча халқлар ўртасида ҳақиқий тенгликни юзага чиқаришга қаратилган ленинча миллий сиёсатнинг амалга оширилаётганлиги, айрим миллатларнинг хўжалик, сиёсий ва маданий жиҳатдан ўтмишдан мерос бўлиб қолган қолоқлигини йўқ қилишда рус халқининг системали суратда ёрдам бериб келаётганлиги натижасида совет қишлоғи ҳаётида жуда катта ўзгаришлар юз берди, социалистик қишлоқ хўжалигининг экономикасини мустахкамлаш негизинда колхозчи деҳқонларнинг моддий фаровонлиги ошди, қишлоқ ҳаёти шаҳар ҳаёти билан тенглашди, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги тафовут йўқолди...

— Мана бу ёнимда ўтирган зот барча даврлар ва барча халқлар адибидир.— деди косагул шоир.—

«Самарқанд осмонда юлдузлар» романи муаллифи бўлади.

— «Самарқанд осмонида юлдузлар»...

Буюк адиб гапимни илиб олди.

— «Самарқанд осмонида юлдузлар» романида ҳам йиртқиш қашқирлар ҳаёти қаламга олинади,— деди.— Фақат унда қадим-қадимги қашқирлар тасвирланади. Фарқимиз — у киши нуқул тарихий қашқирлар... нуқул тарихий қашқирлар ҳаётига мурожаат қилади, холос...

Шоирлар жуна-жуна бўлди.

— Сизидорагача юринг, иш бор,— деди рансимиз.

Шоирлар машина кет урғиндигида жойлашди.

Мен рансимиз имоси билан ҳайдовчи қабатидан жой олдим.

Машина Сайрак кишлоғи ёналаб юрди-юрди — Ақраб шаҳид қоралаб келди.

Ҳайдовчи машинани оқисталатди. Чап қўлида машина бошқарди. Ўнг қўлини юзлари аро кутарди. Ақраб шаҳидга қараб пичир-пичир фотиҳа ўқиди. Ўнг хафтини юзларига суртди.

Мен ҳайдовчига қўшилиб фотиҳа ўқидим.

— Танҳо мазорда ётган зот ким бўлди?— деди буюк адиб.

Мен: отамиз, дейиш учун оғиз жуфтлаб эдим — рансимиз оғзимдан гапимни илиб олди.

— У зот уруш қаҳрамони!— деди рансимиз.

— Уруш қаҳрамони? Қанақа уруш?— деди барча халқлар адиби.

— Улуғ Ватан уруши қаҳрамони!— деди рансимиз.

— О-о-о, Улуғ Ватан уруши қаҳрамони!— дея хитобланди буюк адиб.— Очерк ёзиб, номини абадийлаштириш керак эди!

— Ҳали ҳам кеч эмас,— деди барча халқлар адиби.— Адҳам Раҳматга айтамиз, келиб ёзиб кетади.

— Адҳам Раҳмат булиши шарт эмас,— деди рансимиз.— Тошқанда қаҳрамонни ёзувчи жияни бор. Шу жияни ёзса-да бўлади.

— Ёзувчи? Ким дейди?— деди косагул шоир.

— Тоғай Мурод, дейди.

— Тоғай Мурод? Тоғай Муродни биламиз!— деди косагул шоир.— О-о, Тоғай Мурод худонини балоси у, худогинани балоси у!

— Жиян тоғага тортади-да!— деди раисимиз.
Идеология керма бұлди. Идеология лаб бурди.

— Улуғ Ватан уруши қахрамони... Улуғ Ватан уруши қахрамони...— дея ұйланди Идеология.— Шундай одам вафот этади, неға мен билмайман, ұртоқ раис? Бу воқеа қачон бұлиб утди?

— Утган беш йилликларда бұлиб ўтиб кетди,— деди раисимиз.

— А-а, вот как!— деди Идеология.— Мен унда Москвада ўқишда эдим!

10

Бир ҳафтадан кейин супрадай бир рўзнамада маня бундай мақола ўқизим:

ЕЗУВЧИЛАР ПАХТА ДАЛАЛАРИДА

ОППОҚ ТОНГ ЮЛДУЗЛАРИ

Тонг киприк қоқмоқда. Боботоғ чўққилари-ла осмон оқариб кўринмоқда. Она қуёш дастлаб қалдирғоқ қанотига ухшаб кўринадиди, зум йтмай тоғнинг ясси чўққисиди қип-қизил мис товоқдай товланиб, воҳага ажиб бир зар тукади. Хур, бахтиёр кун бошланади.

Шу лаҳзада Хурсандой билан Норгулой сўқмоқ ёқалаб боришмоқда. Улар бугун Жарариқ анҳор бўйида «оқ олтин» теришади. Сўлим, сулув Жарариқ анҳори! Анҳор бўйида «оқ олтин» териш нақадар гаштли! Яна-тагин ўн кунлигининг охири. Бир юз қирқ уч килограммдан пахта теришса, жами беш тоннага этади. Дугоналар кеча оқшом маслаҳатлашиб олишган. Хурсандой биринчи эгатга тушади. Норгулой уни ёнлаб тушади.

Пахта юзини шўдринг босган, қўл тегса, ёмғир ёққандай дув этиб тукилади, қўл жиққа ҳўл бўлади.

— Хурсандой, шўдрингнинг ялтирашини қара, худди ёмғир ёққандай-а,— деди Норгулой.

— Баҳор, мисоли сулим баҳор!

Хурсандой шундай деб, Норгулойга бир нима узатди.

— Дугонажон, манави атирдан сепиб олинг, чивин чақмайди.

— Вой, бу нима?

— Француз атири.

— Раҳмат, дугонажон, раҳмат, далага француз атириям бўлаверади.

Бригадир Деҳқонқул ака бизнинг илтимосимизга биноан иккита дала юлдузини, иккита тонг юлдузини бир-икки дақиқага олиб қолди. Биз дала юлдузлари билан суҳбатда бўлдик.

— Ҳорманг энди, она қизларим!

— Саломат бўлинг,— жавоб берди дала юлдузлари лабларидан табассум ўйнаб.

— О, яхши, яхши! Турмуш шароитларингиз қалай, қийналмаяпсизларми ўзи?

— Қийналиш қаяқда, ҳамма нарса етарли. Уйларимизда газ, радио, телевизор бор. Ҳар кун кеч-қурун колхоз клубида кино кўриб турамиз. Биз пахтакорлар учун ҳамма нарса муҳайё!— деди қизлар бахтиёрларча.

— Пахта териш қийин эмасми?

Қизлар юзларида бахт ва шодлик ўйнаб, ўзларининг дил сўзларини изҳор этди:

— Пахта теришнинг нимаси қийин? Пахта териш гул теришдай гап! «Оқ олтин»лар лўппи-лўппи бўлиб, бизга табассум билан термулиб туради. Биз авайлабгина олиб, этагимизга солаемиз!

— О, поэзия, поэзия!

— Пахта териш гул теришдан осон! Гулнинг тикани бор, авайламаса бўлмайди. Пахтанинг эса тикани йўқ, шундайгина кафтимизга олиб, этакка солаемиз-қўямиз, вассалом. Қайтанга кафтимизга момиққина тегиб, жонимизга ҳузур бағишлайди, роҳат бағишлайди.

— Кафтимизга момиққина тегиб... Ана ўхшатиш! Шоир бўлиб кетинг-е!

— Биз пахтани яйраб, ҳавас билан, завқ-шавқ билан терамиз! Чунки пахта ифтихоримиз!

— Офарин, қизим, офарин! Ана фалсафа-ю, мана фалсафа! Биз фалсафани сиз қўли гул дала юлдузларидан ўрганишимиз керак! Ҳўп, она қизларим, ишларингизга муваффақиятлар тилаймиз! Вақтларингизни олганимиз учун кечирим сўраймиз!

Дала юлдузлари дала сари елиб кетди. Ҳа, юлдузлар шошилмоқда, ҳа, оппоқ далага талпинмоқда.

Дала юлдузлари тушгача юз килодан ошириб «оқ олтин» териб хирмонга тукиб, толзор оғушидаги дала шийпонига келди. Юлдузлар тушлик қилиб, маданий ҳордиқ чиқарди.

— Далада юрганлар тушлик қилмайдими?— сўрадик биз бригадирдан.

— Улар мана бу маданий ҳордиқ чиқараётган илғорлар билан социалистик мусобақа уйнаган,— деди бригадир гурур билан.— Илғорларга етиб олайлик деб, туш вақтидаям пахта теради, илғорларнинг дам олиб ўтирганидан фойдаланади. Тадбиркор, сергурур қизлар-да! Рўмолларининг учида нони бор, шуни йўл-йўлакай тишлаб еб, пахта тераверади.

— О, ана буни чинакам меҳнатсеварлик деса бўлади!

— Дала меҳри!

— Пахта ишқи!

— Ватанга фидокорлик!

Шу пайт колхоз агентмашинаси шийпон олдига келиб тўхтади. Радиокарнайдан колхоз агитатори Жавлонбой аканинг жарангдор овози янгради:

— Терим илғорларига шон-шарафлар! Азиз теримчилар, ярим кунда юз килограммдан «оқ олтин» териб, эл хирмониغا тўккан Хурсандой билан Поргулойга тенглашиниш! Ҳозир эшиттириладиган «Бахт ялласи» ана шу икки илғор дугонанинг буғунги ютуғига бизнинг олқишимиз бўлади! Диққат, «Бахт ялласи»!

Бахтиёрлар ўлкаси бу — яйрашинг, уйнанг,

кулинг,

Булбулигўё бўлиб, хун сайрашинг, қувнанг,

кулинг,

Тер тўкиб сизлар шу юртда бунданам бахтли

бўлинг...

Бахт ялласидан ҳорғин кўзлар тиниқлашди, белларга, қўлларга қувват кирди, оёқларга дармон кирди.

Дала юлдузлари бахт ялласи қанотида яна далалар сари елиб кетди.

Биз улкан тўйхонани эслатувчи пахтазор қўйнидан олам-олам завоҳ ила, қувонч ила қайтар эканмиз, қулоқларимиз остида ҳамон «Бахт ялласи» жаранглаб турди:

Бахтиёрлар ўлкаси бу...

Уфқда порлоқ келажакдан дарак бериб, қиёш қизариб ботмоқда...

Сергей БОРОДИН,
Михаил ШЕВЕРДИН,
Комил ЯШИН.

Умрда шундай кун бўлади: одам бирдан айниб қолади!

Кўнгилга қил сиғмайди. Кўнгил бир хижил бўлади, бир ланж бўлади.

Кўнгилни нимадир бир нима бармоқ ботириб-бармоқ ботириб тирнайди.

Кўнгилни бир ҳадик босиб келади. Кўнгил туб-туби нимадир бир нима бўлади, дейди.

Ҳадик юзларга ўтади. Ҳадик қобокларга ўтади.

Чап қобок пир-пир учади.

Кафт чап қобок силаб-сийпайди.

Лаблар қобок силамиш кафтни чулп-чулп упада.

— Кет, бор, кет!..

Одам узича ая шундай ҳадик қуямиш бўлади.

12

Кўзимга дала-да кўринмади. Кўзимга пахта-да кўринмади.

Мотоциклни билан қишлоқ учдим.

Дарвозамиздан елиб ичкариладим.

Шунда, димоғимга қуланса бир ис келди.

Ҳовли юзида сатиллар думалаб ётди. Бидонлар юмалаб ётди.

Майда-майда кўлмак сувлар йилт-йилт этди

Қоп-қора куюлар сочила-сочила ўйнади.

Қуланса ис ҳаминқадар анқиди.

Бир ерда латта куюяпти, дея ўйладим.

— Ай!..— дедим.

Ичкаридан Ойсулув қизимиз чиқиб келди.

— Сен эмас, энанг қани?— дедим.

Қизимиз кўнгиллаб йиғлади. Юмалаб ётмиш бидон ўтириб йиғлади. Юзларини кафтлари билан яшириб йиғлади.

Ҳадаҳалаб қизимиз олдиға бордим. Юзини ўзимга қаратдим.

— Нима қилди, айт?— дедим.— Энанг қани?

Қизимиз гапирмади, қўли билан туман тарафни кўрсатди.

Аччиқ билан қизимизни елкаларидан даст кўтари олдим.

— Сента айтаяпмак, тилинг борми? Энанг қан деяпман?!

Қизимиз ўпкасини босолмайин айтди:

- Энам ўзига ўт қуйиб юборди.
- Нима-нима?! Қаерда-қаерда?!
— Туман олиб кетди.
- Момонг қани?!
— Момом энам билан кетди.

13

Мен мотоциклимни йўл-йўлакай ўт олдириб учдим. Тезликки охиригача босдим.

Мен қандай етиб келдим — худо билмаса, мен билмадим.

Мотоциклимни касалхона дарвозаси олдида қолдирдим. Ичкарилаб чопдим.

Қабулхонада одам мўл бўлди. Биров касалхона кийимида булди. Биров куча-қўй кийимида бўлди.

Мен дардимни туйнукдан айтдим.

Оқ халатли йигит бош ирғади.

— Биламан, олиб келди, биламан, — деди.

— Ичкари кираман, — дедим.

— Йўқ, мумкин эмас.

— Мен.. мен хўжайини бўламан.

— Қатъий назар, беморга ҳозир тез ёрдам курсатилмоқда.

У дедим, бўлмади, бу дедам, бўлмади.

— Бўлмаса, момони чақириб беринг? — дедим.

— У ким?

— Бизни энамиз.

— Ҳа-ҳа, ёнида бир кампир бор эди, ўша-да? Бу мумкин!

Қабулхонада бари-бари менга қаради.

Биров ачиниб қаради. Биров қайғуриб қаради.

Биров бош чайқади. Биров бош ирғади.

Қабулхонада пичир-пичир бошланди.

— Эркаги экан, шўрпешонани эркаги экан.

— Ҳай, бечора-е, бечора.

— Э, тавба-е, туманда бир ойда тўртта шундай кўргилик бўлди-а?

— Тўртов булдим-а?

— Эса-чи. Жобида биров. Мўминқулда биров. Сайрақда биров, буниси билан тўртов.

— Қандай замон бўлди-а?

— Олдинлариям қўп бўлиб эди, билдиришмади. Энди билдиришмаяпти.

— Кўрасиз, ҳали шуниям босди-босди этадилар.

— У-ку, чин. Олдинги туртаскням босди-босди
этдилар.

— Ойдай-кундай кўриниб турган куйикни қай-
тиб босди-босди этадилар?

— Эб-е, жўқчи деса, жўқчи дегуликсан-да, эб-е.
Катталарни олдида оқни қора дейиш нима деган
гап...

Оқ халатли йигит телефонда биров билан гапи-
ришди.

— Бир четга? Бўпти, бир четга, бўпти.— деди.

Пигит билагимдан ушлаб ҳовли етаклади. Қули
билан бир четни — қуюқ дарахтлар остини курсат-
ди.

— Ана уша ўтиргичга бориб утирив туринг, кам-
пирни ҳозир юбораман,— деди.— Шовқин-сурон қил-
май, тинчгина ўтиринглар.

— Ким шовқин қилапти?

— Сиз эмас, кампир шундай экан. Кампир кел-
ганда шундай бақириб-чақирди, шундай шовқин-су-
рон қилди, касалхонани бошига кўтарди! Шунга,
бош врачимиз шовқин қилмасин, четроқда гаплаш-
син, дейпти. Энди сиз эркак одамсиз, кампирга ай-
тиб кўясиз-да.

Мен йигит айтмиш хилват бориб утирдим. Оёқ
узатиб утирдим.

14

Сагал ўтди — онамиз пайпанглай-пайпанглай кел-
ди.

Онамиз рангида ранг бўлмади. Онамиз кўзлари
шиш-шиш бўлди. Онамиз бурунлари оқиб-оқиб ётди.

Онамиз қабатимдан жой олди. Дока румоли би-
лан оғзини ушлаб... сел-себор йиғлади.

— Кўргилигинг кўп бўлсин, сендайчикин эркак
ни!— деди.

— Эб-е, мен сизга нима қилдим?

— Қичқирганимдан чопа келсанг, ўлармидинг!

— Қачон? Эшитганим йўқ, худо урсин агар
эшитганим йўқ!

— Қанча қичқирдим, том-тошни бошимга кўтар-
дим, ҳовлини бошимга кўтардим. Деҳқонқул-а, кел
бер-чи кела бер, деб қичқирдим.

— Эшитганим йўқ, ит булайин агар, эшитганим
йўқ!

— Эл-халқим, кела бер-чи кела бер, деб бақир

дим. Қап, бировгина жонзот овоз берса, отинг нима деса!

— Бари менга ухшаб далада юрган-да?

— Ҳа, даланг билан қўшилди чалпак булгин, чалпаккина бўлгин! Ҳа, даланг билан қўшилди қўш-мозор булгин, қўшмозоргина бўлгин! Шу аёлга бир нима бўлсин қани, мен сени нима қиламан экан!

— Ўзи, нима бўлди, айтинг қаникайини?

— Очиқ мазор бўлди, очиқ лаҳад бўлди!

— Кўп бақирманг-е, эна, теварак-бошдан-да уят-дир.

— Ичкарида жондайгини келиним қуйиб ётади-да, мен бақирмай ким бақиради?!

— Хўп, нима бўлди ўзи? Бир бошдан айтинг қаникайини?

— Бир қарадим: келин ичкарида бешикка бағ-риини бериб утирди. Боласига эмчак берди. Пешона-сини бешик тебратгич қуйиб ухлади. Ай, келин, бул, дедим. Майли, ҳозир, деди. Сўғин ҳужрамга кириб кетдим. Келиндан ҳалеганда дарак бўла бермади. Икки қарадим: ай, келин, бул, дедим. Майли, мана-вини эмизди булайин, майли, деди. Бир оғиз қат-тиқ-қуруқ галирган бўлсам, ўлайин агар, улибгина кетайин, агар! Қарадим-қарадим: келин қичирлама-ди. Бор-е, дедим, бу дунёдан у дунё яқин бўлса, менга нима, дедим. Ҳужрамга кириб ётиб олдим. Ётиб-ётиб, кўзим кетди. Бир маҳал, ойнадан биров қаради. Мен кўзимни билинар-билинамас очиб тур-дим. Келин ойнадан мўралади. Кафтларини ойна ту-тиб мўралади. Мен ўзимни ухламишга олиб ётдим. Келин ойнадан мўралади-мўралади... кетди. Энди далага ҳаяллаб-ҳаяллаб боради, эридан кўр бўлиб гап эшитди, дедим. Келин шу кетишида ошхонага борибди. Гап йўқ, сўз йўқ, бурчакда турган ермойи-ни олибди-да, елкасидан қуйибди.

— Елкасидан қуйибди? Ермойини-я?

— Ермойини-да, елкасидан-да! Сўғин, қўйлагн этагидан гугурт чақибди.

— Ўзи чақибдимми?

— Бўлмаса ким чақади, ўзи-да.

— Чоғиб бормадингизми?

— Эб-е, туш билибманми, ут қуйишяни!

— Ё, тавба, ё, тавбагдан...

— Бир маҳал, чириллаган овоз эшитдим. Аввал-аввал, жима эмиш, дедим. Шу яқинда биров-яримин

эри ураяпты-ёв, дедим. Хадаҳалаб жойимдан турдим. Ойнадан ташқари қарадим. Қарасам: ҳовлида бир ўт ёнаяпти. Ўт булиб ўт эмас, кун булиб кун эмас! Ўт, дейин дедим — шу вақтда ўт нима қилди, дедим. Қелин тандир қизитаяпти, дейин дедим — кеча тандир қизитяб, нон ёпиб олиб эди-ку, дедим. Бир маҳал ўт чинқариб қўя берди! Тавба дедим, ўт ҳам чинқирадими, дедим. Умрим утиб, чинқариб ёнгич ўт кўрмаб эдим-ку, дедим. Бир маҳал, ўт ҳовлини айланиб чопди! Мен ташқари отилиб чиқдим. Қараб турдим: ўт ҳовлида зир-зир айланиб чопди! Ўт чинқариб-чинқариб чопди! Ўт буралиб-буралиб чопди! Ўт уйнаб-уйнаб чопди! Ўт эшилиб-эшилиб чопди! Мен овоз қўйиб чириқ бердим. Сени йўқлаб чириқ бердим. Эл-халқим кела бер, деб чақиряқ бердим. Чириқ бера-чириқ бера — ўтнинг олдимга солиб қувиб кун бердим! Ҳовлини айдантириб ўт қуваман-ўт қуваман — қани энди, етолсам! Ўтнинг етолмадим! Бир-икки марта етаман-етаман дедим ағнаб тушдим. Белларим зирқираб оғриди. Жойимдан туролмай қолдим, ётган еримда: эл-халқим, қаердасан, эл-халқим, кела бер, деб бақира бердим. Бир бало қилиб жойимдан тўрқадим. Тағин ўт қувиб кетдим. Ўт ўзини девор олиб бориб урди! Ўт ўзини дарахт олиб бориб урди! Сўғин, ўт ўзини... бузоқни остига отди! Бузоқ қозиқ айланиб-қозиқ айланиб қочди. Маъраб-маъраб қочди. Ўт лоп этиб турқади. Ўт энди бурчакда уюлми қумга қараб чопди. Ўт ўзини қумга урди. Ўт қумга ағнаб-ағнаб чинқирди. Ўт қумга юмалаб-юмалаб чинқирди. Ўт тағин ҳовлини гир-гир айланиб-айланиб чопди. Мен бечора ўт қуваман деб, тағин ағнаб тушдим. Мен жойимдан туролмай-туролмай чирилладим. Мен қўлларимни чўзиб-чўзиб чирилладим. Бовужуд, кўчадан ўткинчи-кеткинчилар чопиб келди.

— Улар-да учиролмадими-а..

— Учиргани шу-да, тиряк қолди, учиргани шу-да! Бўлмаса, келинимни сўягням қолмас эди! Кўл-кўл-да — ўтнинг етиб олиб, қумга босиб-босиб турди. Ўтга сатиллаб-сатиллаб сув селиб турди. Гиламин хўллаб-хўллаб, ўтга ёпиб-ёпиб турди.

Мен тиззамга тарс-тарс уриб йиғладим. Мен укириб-ўкириб йиғладим. Мен айтиб-айтиб йиғладим.

— Ай, дала-дала демай мен улайин-а, ай, эр как бўлмай мен ўлайин-а!..

— Бебоққина келиним-а!..

— Ай, пешонам қурсин-а, дунёга келмай мен ўлайин-а!..

— Қули хосов, сочи супурги келиним-а!..

— Дарров кийимларини ечиб олмабсизлар-да, эна!..

— Кийим кимни эсита кепти, дейсан...

— Дарров кийимларини ечиб олса бўлди эди. одам ёнмас эди!

— Одам ёнмас эди? Эб-е, одам ёнмаганини курибсан! Одам ёнсин-да! Одам гуриллаб-гуриллаб ёнди! Ҳамсоя-қўллар кийимларини юлиб олди. Барибир одам ёнди! Одам танаси ёнди! Одам гур-гур ёнди!

— Қуйинг-е, эна, одам ҳам ёнадими! Ўзларинг бўш-баёв бўлиб ўчиrolмагансизлар!

— Эб-е, эб-е, одам ёнсин экан-да! Одам ёнар экан-да! Ҳул кундани ёнганини кўриб эдингми? Одам ана шу кундадай ёнар экан! Одам баданлари пиш-пиш этиб ёнар экан! Одам баданларидан сув чиқиб-сув чиқиб ёнар экан! Одам баданларидан сув оқиб-сув оқиб ёнар экан! Одам бадбўйдан-бадбуй ҳид чиқариб-ҳид чиқариб ёнар экан!..

15

Қасалхона дарвозасидан учта машина кириб келди.

Машина йўлак четнда оёқ илди.

Машиналардан катталар тушди.

Катталар машиналари олдида гапириб-гапиршиб турди.

Рансимиз биз тарафлади.

Рансимиз бизни қошимизда бош эгиб турди. Бош чайқаб турди.

— Ҳай-ҳай, фалокат-да,— деди.— Фалокат. Қалай ўзи, тилга келдимиз?

— Гўрда тилга келадими!— деди онамиз.— Кузники очолмайди, гўрда тилга келадими!

— Фалокат оёқ остида дегани шу-да. Сиз энди, момо, олдида боринг-да, куз-қулоқ булиб туринг, боринг.

Онамиз ичкарилаб жўнади.

Рансимиз менга қаради. Зим-зимдан қаради. Бир жима дейкиш учун оғиз жуфтлади. Тағни, индамади.

Раисимиз ер сингалаб-ер сингалаб катталар тараф кетди.

- 16

Каллам... каллам елкамдан босиб-босиб келди.
Каллам катталик қилди. Каллам оғирлик қилди.

Ўтирғич қиррасига тирсакладим. Калламга қўлимни тирадим. Калламни кафтимга олдим.

17

Куйди-куйди — аёлимни тани куйди.

Куйди-куйди — мени бағрим куйди.

Куйди-куйди — болаларимни шўри куйди.

18

Куйди-куйди — катталарни нимаси куйди?

Катталарни... оёғи куйди!

Катталар питирлаб қолди. Катталар зириллаб қолди. Катталар вос-вос бўп қолди!

Катталарга бир бўлак кун туғди.

Катталар тўда-тўда бўлиб гапиришди. Катталар қўлларини бигиз этиб гапиришди. Катталар қўлларини шоп этиб гапиришди. Катталар қўлларини мушт этиб гапиришди. Катталар ер тупуриб-ер тупуриб гапиришди.

Катталар қатор бўлишиб келди.

Мен жойимдан қўзғолдим.

Идеология қайғудошлик ҳам меҳрибонлик билан елкамга қўлини қўйди.

— Ўтиринг, қимирламанг, ўтиринг,— дедя.

Мен тағин жойимга чўкдим.

Иккита катта унгим ўтирди. Иккита катта чапим ўтирди. Тағин иккита катта пешонамда тик турди.

Идеология қўл қовуштирди. Идеология бош ирғади. Идеология хўрсинди.

— Фалокат, фалокат,— деди.— Уртоқ бригадир, Леҳқонқулова... касал эдимиз?

— Йўқ, соғлом эди,— дедим.— Аёлимиз умри меҳнат билан ўтди.

— Балки... ёшлигида касал-пасал бўлгандир?

— Аёлимни ёшлигини бу қаердан билади,— деди бир катта.

— Нимаяга билмайман, биламан. Холаммизни қизини билмайманми, биламан.

— Деҳқонқулова уйида қаттиқ йиқилган жойи бор эдимми?— деди Идеология.

— Йўқ?

— Мабодо... бошини тасодифан девор-певорга уриб олиб эдимми?

— Йўқ?

— Балки далада пахта ичида ухлаб қолгандир? Яхшилаб эсланг?

— Йўқ, ундай бўлган йўқ.

— Ёнғоқни остида ҳам ухлар эдимми?

— Йўқ, уйимизда ёнғоқ йўқ.

— Гапирганда, гап-сўзларидан адашар эдимми?

— Йўқ, гаплари тупна-тузук эди.

— Авлодида эси... эси эмас, нима десак экая... авлодида эси бундайроқларни бор эдимми?

— Йўқ, аёлимиз етти пуштигачайин палаги тоза аёл!

Идеология теварак-бош қараб-қараб олди.

Идеология овозини бир нарда кўтарди.

— Унда... нимага ўзига ўзи ўт қўяди?— деди.

Мен бармоқларимга йиғлаб-йиғлаб қўя бердим.

— Энди... кўргилик-да, катта, кўргилик!— дедим.

Бармоқларим орасидан дардларим дув-дув тўкилди.

Раисимиз дув-дув дардларимни илиб-илиб олди:

— Деҳқонқул ака чин айтади, Клара Ходжаевна,— деди.— Бу кўпга келган кўргилик. Ўзбекистон республикамиз бўйича шу охириги икки йилда етти юз эллик уч хотин-қиз ўзига ўзи ўт қўйибди!

— Бу абсурд!

— Етти юз эллик уч хотин-қиз ўзини ўзи ёқибди-я!

— Абсурд, абсурд!

— Худо урсин агар, Клара Ходжаевна, хуло урсин агар! Бу ҳақда матбуотда неча марталаб айтди. Қайси бир шоир ғазал ҳам битди.

Идеология пешонамда тик турмиш йиғитдан суради:

— Ким экан у шоир, уртоқ Мелнев?

— Михаил Дудин,— деди Мелнев.

— Дудин? Оти айтиб турибди— буржуа мафкурарчиси!

— Буржуа мафкурарчиси эмас,— деди Мелнев.

— Буржуа мафкурарчиси бўлмаса, тиршоқ орасидан кир излайдими? Шеър ёзаман деса, ана, қан-

чадан-ҳанча активистка хотин-қизларимиз бор! Хотин-қизларимиз орасидан иккита космонавт етишиб чиқди. Даже, АҚШда ҳам иккита космонавт хотин-қиз йўқ!

— Йўқ, Дудин ленинградлик шоир,— деди Мелиев.

— Ленинградлик шоир? Ленинградлик шоир Ўзбекистонда хотин-қизлар ёнаётгани билан нима иши бор? Биламиз, совет адабиётида ҳали ҳам ана шундай диссидентлар учраб туради! Диссидент Солженицын каби бадарға этсак, биларди!..

— Дудин катта шоир. Қлара Ходжаевна,— деди Мелиев.— Социалистик Меҳнат Қаҳрамони...

— Социалистик Меҳнат Қаҳрамони? Нима деб ёзибди? Эсингизда борми?

Мелиев ён чўнтагидан бир даста рўзнома олди. Бир супрадай-супрадайини ёйиб ўқиди:

Аёллар ёнмоқда Ўзбекистонда
Бу ҳақда ёзилмас бизлар томонда.
У қандай оғриқдир, шўрлик гулларни
Оловга йўллаган, ёққан гулханни?
Уларга аёидир мен билмаган сир:
Не сабаб оловга бўлдилар асир?
Бу ҳақда ёзилмас, айтилмас сўзлар
Кул устида қанот қоқмас қақнуслар
Тутун-ла қовушиб ўрлайди ҳарён
Мангуга тарк этар танадаги жон
Исёндир бу, сохта ҳаёт қаърида
Чқиялдиқ кўрмаган нелик бағрида
Оналар ёшидан қақнаган ўтдир
...Дунё-чи, бепарво кўз юмиб ўтди...
Оламни босмоқда шомининг шарпаси
Қолмади жаҳонда шодлик нафаси
Дам салли тугилар мевда ҳам шук
Бу ёруғ оловда покланиш эрки
Бу ҳақда ёзилмас бизлар томонда
Аёллар ёнмоқда Ўзбекистонда!
Бир дунё соқовдир, сўз демас худо
Инсон келажаги ёнар даҳр аро!

— Иносказательства!— деди Идеология.— Бу иносказательства! Социалистик реализм методига ёт асар! Социалистик маданиятни барпо этиш ва меҳнатқашларни коммунистик руҳда тарбиялаш — реакция буржуа идеологиясига, шунингдек, унга ва

сўл оппортунизм идеологиясига қарши, буржуазиянинг реакцион маданияти ва капиталистик турмуш тарзи олдида тиз чуқиб сажда қилувчиларга қарши, совет идеологиясига душман бўлган миллатчилик ва космополитлик руҳидаги бузғунчиликларга қарши адабиётда, санъатда ва илм-фанда сиёсатдан қочиш ва ғоясизликка қарши ҳужум қилиш, демакдир!

— Қим билади, Клара Ходжаевна,— дея мингиллади Мелиев.

— Бу асар районимиз хотин-қизларига тегишли эмас!— деди Идеология.— Районимиз хотин-қизлари морально-устойчивая!

— Районимизда...

— Район номидан галкрманг, ўртоқ ранс! Сиз бор-йўғи раиксиз, ўзингизни билдинг! Район номидан биз раҳбарлар гапирамин!

— Ўзбекистон бўйича етти юз эллик уч хотин-қиз, район бўйича ..

— Яна район, яна район! Районимиз хотин-қизлари морально-устойчивая!

Идеология шаҳодат бармоқини пешонаси нуқиди. Идеология сўзни қалин-қалин айтди:

— Хуллас, Деҳқонқулова... манавиндай!

Идеология аёл одам. Эркак бўлса — ўзим билар эдим!

Шундай бўлса-да — айтгичини айтдим.

— Катта,— дедим.— Эси борми-йўқми, яшқилиб, кўз очиб дунё кўргандан буён далада ҳалол меҳнат қилди. Этак-этак фарзанд кўрди. Эси бордир-да.

Идеология гапимни корламади.

— Эси бўлса... ўзига ўзи ўт қуядими?— деди.— Шундай бахт-саодатли замонда-я?

— Катта...

— Шундай ҳур замонда-я? Тўқликка шўхлик бу!

— Катта...

— Тўқликка шўхлик бу! Хотин-қизлар эркаклар билан тенг ҳуқуқли бўлса! Эркаклар билан тенгма-тенг меҳнат қилса! Билмайман, хотин-қизларга нима етишмаяпти!

— Катта...

— Капиталистик жамиятдагина одамлар уз жонига узи қасд қилади! Бу бизнинг жамиятимиз учун иллат! Мафкурамиз учун ёт!

— Катта, у бечора ажал билан олишиб ётибди,

Ҳали, одам буладими-йўқми, билмайман. Шундай экан, нима қиласиз, бир бечорани ёмон отлиқ қилиб...

Идеология гапимни корламади.

— Эси булса... узига узи ут қуядими?— дея тути бўлди.

— Эси бордирки, узига узи ут қуйибди! Эси йўқ одам ўз жонига ўзи қасд қиладими? Қилмайди, катта, қилмайди! Бонси — шунга ақли етмайди!

— Ия, уртоқ Мелиев, бу қандай фалсафа бўлди?

— Гапни у жигитдан сураманг, мендан суранг, катта! Гапни мен гапирдим! Мен фалсафа айтмадим. Мен жигити гап айтдим, жигити! Чин-да, эси кам одамни дунё билан нима иши бор? Эси кам одамни уз жони билан узинини нима иши бор? Эси кам одам оғзини очиб юра беради-да, дунё ўзи шундай булар экан, деб!

— Хуллас, Деҳқонқулова... шизофреничка! Гап тамом!

— Қим-ким?— дедим.

— Шизофреничка! Уртоқ Мелиев, шизофреничка деҳқончасига қандай бўлади?

— Псих!

— Ўўқ, далачаси-далачаси?

— Телба!..

Тан-жоним қизиди. Қўлларим қалт-қалт этди. Лабларим пир-пир учди.

Жоним ҳалқумимга келди!

Бисотимда бор ёмон сўзларим билан катталарни тутиб сўкайин, дедим.

— Кет, баринг кет!— дея бақирдим.

Катталар қотиб қолди. Катталар бир-бирига қаради.

— Ия!— деди Идеология.— Эрида ҳам борми дейман, уртоқ Мелиев?

— Ҳа, менда-да бор! Аёлимиз билан лойимиз бир ердан олинган! Бўлдики? Қўнглинг жойига тушди-ми? Энди, кет!

— Мен сен сираманг, ўртоқ бригадир, мен сен сираманг!

— Кетмайсанми, кетмайсанми?

Теварағич алангладим — бирон нима изладим. Қўлимга маккажўхори пояси илашди.

Катталар жойидан туриб кетди.

Рансимиз қўлимдаги маккапояга ёпишди.

— Деҳқонқул ака, ай, Деҳқонқул ака!— деди.—

Тентак бўлманг!

— Шулардай катта бўлгандан кура, тентак бўлганам яхши!

— Деҳқонқул ака, эсингизни йиғинг!

— Ушламанг қулимни, ушламанг дейман!..

Раисиниз қўлларини кетимга қайирди. Мени утиргичга босиб турди.

Катталар кетига қарай-қарай ичкари кириб кетди.

Раисиниз шундан кейингина мени қўйберди. Қулимдан маккалояни тортиб олди. Холисга отиб юборди.

Раисиниз-да катталар кетидан ичкарилади.

19

Мек пешонамин тиззам қўйдим. Энтикиб нафас олдим.

Каҳримдан қайтдим. Ҳовуридан тушдим.

20

Ичкаридан катта духтир ташқарилаб келди.

Мен бир вақтлар яхшилик кўрдим — шу одамдан курдим. Яхши гап эшитдим — шу одамдан эшитдим.

Шу боис — лик этиб жойимдан турдим. Қўлларини қовуштириб турдим.

Катта духтир елкамга кафт қўйди. Мени жойимга ўтиргизди.

Ўзи-да — қабатим утирди. Қулини қулам қўйди.

Дўхтир — духтирдай дилтанг-дилтанг бўлиб ўтирди.

Ўтирди-утирди — қайғудош ҳамроз бўлди:

— Деҳқонқул, — деди. — Тағин, мендан ўпка-гинадор бўлма. Мен бир фақир духтирман. Энди.. касалингни олиб кетадиган бўлдинг.

— Аёлимизини? Қаёққа олиб кетаман?

— Билмасам, қаёққа олиб кетасан.

— Е, тузалиб қолдим?

— Қаёқда тузалали, энди келди-ю..

— Унда, қаёққа олиб бораман?

— Ўзинг биласан. Биз биринчи ёрдамни курсатиб бўлдик. Энди, касални даволаш керак. Биз даволай олмаймиз. Бизнинг касалхонамиз куйганларни даволамайди.

— Куйганларни қаерда даволайди?

— Куйганлар учун алоҳида касалхоналар бор.

Тошкентда бор. Москвада бор, яқин йул десанг, Душанбадаям бор. Касалингни олиб кет, биз бошқа сақлаб туролмаймиз. Фақат, тезроқ олиб кет, булма-са, кеч бўлади...

— Эб-е, у нима деганингиз? Қаёққа олиб кетаман? Қандай олиб кетаман?

— Билмадим, Деҳқонқул, билмадим.

— Буёғи ура-ура пахта вақти бўлса. Пахта нима бўлади? Ўзи, бу кимдан чиққан аҳмоқлик?

— Уёғини катталардан сўрайсан. Мен бир дўхтирман.

— Қани уша... катталар?

Забт билан ичкари жунадим.

Катта дўхтир қўрқиб қолди. Кўзлари катта-катта бўлди. Белимдан қушқўллаб қучоқлаб олди.

— Ҳай, Деҳқонқул, ҳай!— деди.— Эсингни йиғ! Барака топ, утир!

Катта дўхтир мени жойимга қайтариб ўтиргизди. Ҳарсиллаб-ҳарсиллаб нафас олди.

— Емон экансан, Деҳқонқул, ёмон экансан,— деди.

— Ўзингиз айтдингиз-ку, катталардан сўрайсан, деб!

— Айтдим-қуйдим-да! Катталарни олдйда нима қиласан?..

— Каллапойча қиламан!

Катта дўхтир сесканиб тушди.

— Нима қиласан?— деди.

— Катталарни каллапойча қиламан! Этими бирёқлик қиламан, суягини бирёқлик қиламан!..

Дўхтир кўзлари катта-катта бўлди. Қорачиги камайди — оқи кўпайди!

— Ўйлаб гапираяпсанми, ука?— деди.— Эсингни йиғ, ука, эсингни йиғ!

— Эсимни йиғсам-йиғмасам!..

— Камбағал катталарда нима айб? Дунёда туядан катта филлар бор.

— Бўлмаса, нимага бундай қилади? Ўзига ўт қўйгич бизни аёлимиз бўлса — катталарга нима?

— Сен снѐсатни тушунмайсан, Деҳқонқул, снѐсатни тушунмайсан. Қандай даврда яшаймиз — билмайсан...

— Худо берган даврда яшаймиз-да, қандай даврда яшардик!

— Ана, айтдим-ку, Деҳқонқул. Ўз отинг ўзинг

билан деҳқонсан, деҳқон. Сен шундай дейсан. Катталар эса ундай демайди. Ўз жонига қасд қилиш — исён! Ўз жонига қасд қилиш — даврдан норозилик! Ана, катталар нима дейди!

— Бир бегуноҳ бечорани псих. деди, индамадим. Тентак, деди, индамадим. Энди, касалхонадан чиқариб юбораман, деяптими?!

— Ҳа-да, чиқариб юбор, деяпти-да? Шизофреничка, деб диагноз қўйиб чиқариб юбор, деяпти-да? Мен айтдим, инсоф қилинглар, ахир, дедим. Мен бу аёлни гудаклигидан биладан, дедим.

— Ўзига ўт қўйгич аёлимиз бўлса, катталар нимадан қўрқади?

— Катталарга амал керак, Деҳқонқул! Сенинг аёлинг керак эмас! Катталарга мансаб керак! Сенинг аёлинг катталарни газатига дори эмас! Аёллар ўз жонига қасд қила берса, катталарни тинч қўймайди! Ишдан олади, партиядан учиради! Сенинг аёлингки деб, катталар мансабидан айрилдими? Айрилмайди, ўлсаям айрилмайди. Йулчини қилади... Тентакка чиқар, деб буюради. Касалхонага қабул қилма, деб буюради. Бажармайин, мени ишдан ҳайдайди, партиядан учиради. Катталар дастидан кун кўролмайман. Мен нима, мен бир дўхтир-да. Чин, қасам ичиб эдим. Лекин туманга катталар хўжайин. Катталар гапи билан иш қилсам... аёлингку, аёлинг... бола-бақраларнинг ҳам руҳий касалга чиқиб кетади. Онасида бор эди, дейди. Авлоддан аждодга ўтади, дейди. Шизофреничка деган тамга ёмон тамга, Деҳқонқул. Шунинг учун, кел, сенга бир акалик қилайин. Бир йўли бор. Бундай қиламиз: аёлинг ўзига ўт қўйганини фалокатга йуямиз. Айтайлик, аёлинг газини ёқмоқчи бўлади. Газ бирдан лоп этиб, аёлингки енгига ёпишади.

— Газ? Бизда газ нима қилади?

— Газимиз бор, ана, Обшир қишлоғи адоғидан қувурда ўтиб ётибди.

— Қувурда ўтиб ётса, қайси бир мамлакатга ўтиб кетаяпти-да.

— Ишкилиб, газнинг борми, бор-да. Шу газ бизники-да. Қайси бир мамлакатга кетса-да, ишқилиб, бизнинг газимиз-да. Ҳеч бўлмаса, баллон газнинг бордир?

— Ўтин бор, талпи бор.

— Хул, уёғини қўя бер. Газнинг бор, деб фараз

қиламиз. Кейин... аёл киши эмасми, енгини учуриш ўрнига, қўрқиб қолади. Эсини йиғиб олгунича ут ёқасига қараб ўрлайди. Дод деб бақиради. Додини ҳеч ким эшитмайди. Сабаби, ҳамма далада бўлади-да... Бўлди, шу билан катталар тинчийди-қолади. Катталар тинч — олам тинч!

— Майли, нима десаңгиз майли. Менга аёлимизни тузатиб берсаңгиз бўлди.

— Мана, мен борман!— дея кукрак урди дўхтир.— Узим даволайман! Аёлинг бор-йўғи олтмиш фонз куйибди, олтмиш фонзгина! Яхши бўп кетади!

Болаларим куз унгимга келди. Қўнғлим бузилди.

— Ишқилиб, болаларимни перонасига яхши бўп кетса бўлди...— дедим.

Мек кафтларимга йиғладим.

Дардларим кафтларимдан селоба-селоба бўлиб оқди.

— Отдай бўлиб кетади!— деди дўхтир.— Олтмиш фонз куйиқ ундай қалтис эмас...

Дўхтир елкам қоқа-қоқа кетди.

Мен ўнгирларимга йиғладим.

21

Аёлимиз... одам бўлмади...

22

Субҳи содиқда аёлимиз бошига бордим.

Мозор пойяда тизза бўлдим.

Мозорни оҳиста-оҳиста туртдим — аёлимизни уйғотдим...

— Ай, мен келдим?— дедим.

Бир сиқим мозор олдим — аёлимиз сочларини ушладим...

— Ай, сенга айтаман?— дедим.

Томоғим тўлиб-тўлиб келди...

23

Уй бурчида турмиш бешикбеллик кўзимга ёмон-ёмон куринди.

Мен энди бешикни нима қилайини? Мен энди бешикка узимни белаёйинми?

Мен бешик қараб турдим-турдим.

Шунда бешик... шунда бешик аёлимиз тобутни бўлиб кўринди!

Ичида... аёлимиз ётмишдай бўлди! Баданлари олтиш фонз куйиб-куйиб ётмишдай бўлди!

Аёлимиз пичир-пичир мени йуқламишдай бўлди!

— Ҳа, нима дейсан?— дедим.

Бешикдан жавоб бўлмади.

— Айт, айтгичингни?— дедим.

Бешик — тобут деса тобут дегудай сукут этди.

Мен оҳиста-оҳиста бешик олдилаб бордим. Эп-кайиб қўлларимни тиззаларим тирадим. Унг қўл-ғимни бешик тутдим.

Бешикдан овоз бўлмади.

Бешикёпғич бурчидан оҳиста ушладим. Хиёл-хиёл кўтардим. Бешик ичи мўраладим.

Бешикда жон зоти бўлмади.

Бешик кўзимга ёмондан-ёмон кўринди.

Бешикки кўрмайин-да, куймайин-да, дедим.

Бешикни даст кўтариб ташқарилладим.

Нарвондан бешик қўлтиқлаб томладим. Бешикни гўзапоя уюми усти ташладим.

Бешик гўзапоя ботиб-гўзапоя ботиб қолди.

Шунда, бешикёпғич шамолда ҳилп-ҳилп этди. Ҳилп-ҳилп эта-эта бешик кетилаб учиб тушди.

Бешикёпғич бир учи бешикқушда илашиб-бешикқушда илашиб қолди.

Бовужуд, бешикқуш борлик бўлди — бешикёпғич ер учиб тушарман-ер учиб тушарман бўлди.

Мен бешикдан қовузни олдим. Оқурагични олдим. Тагпўшни олдим.

Сумакни олдим. Тувакни олдим.

Барини бешикёпғич солдим.

Шунда, димоғим гуп-гуп шиптир иси туйди.

Мен бешиктебратгичда осилиб турмиш кўзтумор билан тўққизкўз мунчоқни узиб-узиб олдим.

Кўзтумор билан тўққизкўз мунчоқни-да бешикёпғич солдим.

Бешикёпғични ураб-ураб бешик жойладим.

Бешик кунда очилиб-очилиб қолди.

Шунда, бешикдаги сонсиэ жимжималарга кўзим тушди.

Кўзларим кунда қамашди.

Бешик гуллари бўлса бордир, дея уйладим.

Тикилиброқ-тикилиброқ қарадим.

Бешикдаги жимжималар бир араби хуснихат бўлиб кўринди, бир жимжимадор гуллар бўлиб кўринди.

Бешикда бундайчкин оҳангжамолар йўқ эди — қаердан бино бўлди?

Шу вақт оқамиз ҳужрасидан ташқарилади. Кафтини пешонаси соябонлади. Кун қаради. Кун вақтини билмоқ бўлди.

Шунда, мени кўрди.

— Бешикни нимага томга олиб чиқдинг, ерчилик бўлгур?— деди.

Мен миқ этмадим.

Оқамиз кафтини пешонаси соябонлаб қарашини қуймади.

Мен айтмасам бўлмади:

— Энди бешиқ нима керак...— дедим.

— Нимага бешиқ керак эмас?

— Энди... булди,— дедим.— Бешиқ бўлди...

— Шу гапингга номаъқулди вонини ебсан! Олиб туш пастга!

— Энди... бешикни ким тебратади?

— Болаларимни майда энаси кетган бўлса, мана, хатта энаси бор! Мана мен — момоми бор! Олиб туш — ўзим бешиқ тебратаман! Аллалаб-аллалаб бешиқ тебратаман!

— Майли, олиб тушаман, бора беринг, олиб тушаман.

Мен бешиктебратгичдаги жимжималар тикялдим. Жимжималар нима билан битилмиш бўлди, дедим.

Шаҳодат бармоғим учини ҳўллаб-ҳўллаб артиб кўрдим.

Бир жимжима кўкара-кўкара ёйилди.

Билдим — жимжималар кўкқалам билан битилмиш бўлди.

Қош-кўз буягич кўкқалам бўлса бордир?

24

Аёлимиз бешикка бағир берди. Боласига кўкрак берди.

Боласи чўлп-чўлп эмди.

Аёлимиз боласи бошидан майдагична ойна олди, тумтоққична қалам олди.

Ойнани бешиқ узра тутди. Лаби билан қалам учини ҳўллади.

Аёлимиз қошига қалам суртди. Бир у қошига суртди, бир бу қошига суртди.

Бешикдаги боласи миқ-миқ эмди.

Аёлимиз турайин деди — бешикдаги боласи кўкрагини қўйбермади.

Аёлимиз бешик миҳланиб-бешик миҳланиб қолди. Аёлимиз пешонасини билаклари қўйди. Аёлимиз билакларини бешиктебратгич қўйди.

Аёлимиз бешиктебратгич битди:

«Ў-ўй, ичим қуяпти, ичим ёнаяпти».

«Ичимда бир нима қимирлаяпти».

«Ў-ўй, бошим айланаяпти».

«Дунё кузимга қирмиз-қирмиз бўлиб қуринаяпти».

«Қирмиз-қирмиз... думалоқ-думалоқ»...

«Ў-ўй, эртага даладан жавоб берса бўлмайди-ми?»

«Бошимни ювиб олсам деб эдим».

Аёлимиз иккиқат бўлди.

Бешикдаги боласи сутдан қолмайин иккиқат бўлди!

Аёлимиз ипакдаини майин бўлди. Аёлимиз ипакдаини сузиқ бўлди.

Кечалари бир ўнг ёғига унгарилди, бир чап ёғига ўнгарилди.

Аёлимиз кун санади. Аёлимиз тун санади. Санай-санай тоғлар оқлади.

25

Кун ёнгандан-ёнди.

Дала кундан-да ёнди.

Кун калла қайнатди, кун товои қуйдирди.

Аёлимиз даладан бош олиб кетайин, деди — кетолмади.

Бола азиз бўлди, ғуза боладан-да азиз бўлди!

Аёлимиз шийпон деворига елка бериб утирди. Юзларини осмон тутди. Кузларини юмди. Оғзини қаппа-қаппа очди.

Мен елкасидан оҳиста туртдим.

«Ай, нима бўлди?» — дедим.

Аёлимиз кузларини очди. Тиззаларини ёпди.

«Бошим айланаяпти, — деди. — Қоним кам».

«Унда, сув ич».

Аёлимиз далалар узра жимир-жимир этмиш ҳилга термулди.

«Қирмиз-қирмиз... Думалоқ-думалоқ»... — деди.

Мен қўлимда ўйнаб юрмиш ғуза гулини аёлимизга узатдим.

«Мана! — дедим. — Қирмиз-қирмиз... думалоқ-думалоқ... гул!»

Аёлимиз қўлимни қайтариб ташлади.

«Бундайчинки эмас»,— деди.

«Бўлмаса, қандайчинки? Шу гул яхши-да. Идора олдидаги атиргуллар бўлмайди! Ҳиди бўлган билан — маҳсулоти йўқ! Ғузагул маҳсулдор гул — ҳосил беради!

«Одамни хўп майна этмасин».

«Майна этаётганим йўқ. Ойнаижаҳон билан киноларда-да аёлига гул беради-ку?»

«Ойнаижаҳон билан кинолардаги одамлар қорни туқ одамлар. Гул қорни туқларни эрмаги. Гулни еб бўлмайди»...

«Бўлмаса, қирмизи думалоғнинг ниманг?»

Мен жўрттака шундай дедим.

Билдим — аёлимиз қирмизи олма, деди. Билдим — аёлимиз қирмизи олмага ерик бўлди!

Далада қирмизи олма нима қилади? Қирмизи олма Денов бозорида бўлади! Денов бозори эса қирқ чақиримча келади! Қачон борамак, қачон келаман?

26

Бешикбелликдаги битиклар салмоқли-салмоқли бўлди.

Бойси — беллик текис ҳам эплик бўлди.

«Уй-уй, Ҳолиқов иқтисодчи аёлини Тошкан олиб бориб келибди».

«Метро дегич автобусга минибди».

«Метро дегич автобус узун-узун эмиш».

«Ер остидан юрар эмиш».

«Ичи донм салқин эмиш».

Беллик пастламиш сайин битиклар қинғир-қий-шиқ бўлиб борди.

«У-уй, Темиров агрономни аёллари Самарқандга бориб келибди».

«Ҳай бир мадрасалар, ҳай бир мачитлар бор эмиш».

«Мадрасалар баланд-баланд эмиш. Қараб бўлмас эмиш».

«Қарайин, дегичларни рўмоли бошидан тушиб кетар эмиш».

«Рўмолим бошимдан тушиб кетсин дегичлар мадраса баландига қарасин эмиш».

«Темиров агрономни аёли қарайин деса, рўмоли бошидан тушиб кетибди».

«Румоли сувга учиб бориб тушибди».

«Шунда-да билмабди».

«Бир одам, ай хола, румолингиз сувга тушиб кетди, дебди».

Шундагина бошида румоли йуқлигини билибди».

«Вой, дебди-да, бошини қўллари билан яширибди».

«Мениям румолим сувга тушиб кетса экан...»

«Мадраса пойида румолим бировгина... бировгина бошимдан учиб тушса экан»...

Тагтахтадаги битиклар майда-майда бўлди. Чумоли из-чумоли из бўлди.

«У-уй, болаларни нафақасини йуқлаб келса бўлмайлими?»

«Қодир — 4 сўм туради. Ҳанифа — 6 сўм туради. Ҳалима — 7 сўм 50 тийин туради».

«Аёл бошим билан якки марта бордим».

«Бир сўрадим — пул йўқ деди, якки сўрадим — пул йўқ, деди».

«Сўғин — бормадим ҳам, сурамадим ҳам».

«Одамга бет ҳам керак-да».

«Бу киши бўлса, нафақани сен сура — сен энаси-сан», дейди».

«Шу 4 сумни сурагани бетим чидамайди, дейди».

«Эркак бул туриб, бу кишини бети чидамаганда, аёл бошим билан мени бетим чидайлими?»

«Аёлга-да бет керак».

«Бу киши айтади — унингча болага 12 сум 50 тийин нафақа беради, дейди».

«Бу киши айтади — унингча боладан кейин бораман, дейди».

«Бу киши айтади — 12 сум нафақа бер, дейишгати боради дейди, бет чидайди, дейди».

«Мен ўнингчи болани каердан оламан?».

«Бола беш ёш бўлса — шуниям бермайди, эмиш».

«Унда... бола беш ёшдан кейин нима ейди?»

Тагтахта адоғидаги беш-олтита битикни ўқиб бўлмади.

Аёлимиз адоқ битикларни битаётиб хўзи кетдимикин? Е, хенжамиз аёлимиз кўкрагини ёмон-ёмон тортдимикин?...

Таг-тамал битикларни ўқиб бўлди:

«Дунёга келиб кима кўрдим?»

«Бешик кўрдим».

«Дунё куриб непи курдим?»

«Ғўза курдим, пахта курдим».

«Кун курдим — ғўза кўрдим».

«Тун курдим — бешик курдим».

«Бешик мазорим бўлди, дала мазористоним бўлди».

САККИЗИНЧИ БОБ

1

Ғўзаларим ост-остларидан очилди.

Ғўза нима учун ердан чиқмиш бўлган олдидан очилади?

Ғўза ер озиқ-қувватини ғўзаучлаб-ғўзаучлаб тартади. Ғўза ер қувваи қудратини қуёшлаб-қуёшлаб кутаради.

Оқибат — ғўза ост-ост шохлари озиқсиз қолади. Ғўза ост-ост шохлари қувватсиз қолади.

Охир-оқибат — ғўза айнаш ана шу ост-ост шохидан очилади. Майда-майда очилади. Ғозсиз-ғозсиз очилади.

2

Ғўзаларим уч-учларидан очилди.

Ғўзауч пахталар-да остшоҳ пахталардай бебарокат-бебарожат пахта бўлади.

Ғўзауч пахталар-да остшоҳ пахталардай бебарор-бебарор пахта бўлади.

Бонси — қоқбел кўсаклар уч-уч кўсакларга оз-оз ер озиқ қияди. Қоқбел кўсаклар уч-уч кўсакларга кам-кам ер қувват қияди.

3

Ғўзаларим қоқ белидан-қоқ белидан очилди.

Қоқбел кўсак ерда бор озиқ-қувватни тортиб олади. Қоқбел кўсак ерда бор куч-қурбни ўзида олиб қолади.

Шу бонсдан қоқбел кўсак пахта-мисан-пахта бўлади!

Қоқбел кўсак барорли-барорли пахта бўлади. Қоқбел кўсак тарози босажак-тарози пахта бўлади.

Деҳқон кунига-да ана шу қоқбел кўсак ярайди!
Шу боисдан-да, қоқбел кўсакни деҳқонкўсак,
дейдилар!

4

Ғузабарг сариқ-сариқ бўлса, дори рисоладагидай
барг тукмайди.

Ғузабарг қуруқ-қуруқ бўлса, дори бинойидай
барг тўкмайди.

Шу боис, миробдан сув сурадим.

— Оқар сув тамоm бўлди,— деди мироб.—
Энди, сув омбордан сув бераман-да.

Сув омборда сув йиллаб кўллаб-кўллаб ётади.
Йил мобайнида лойқа сув остилаб чўкиб-чўкиб қо-
лади.

Сувни сув этгич ана шу лойқа бўлади.

Ана шу лойқасиз сув билан сугорилгич ғуза йи-
гирма кун ҳаяллайди.

Ана шу лойқасиз сув билан сугорилгич ҳосил
уттиз-қирқ фокз камаяди.

Ғўзаларим у даврдан ўтди — ғўзаларимга энди
оти сув бўлса бўлди.

Мен даладаримни омборсув билан оқар-оқмас
сувлаб олдим.

5

Дориланмиш ғуза тағин қайтиб кўсак тугмайди.
Ёмондан-ёмон — дори бор кўсакларни-да қову-
риб-қовуриб ташлайди.

6

Мен кўсакларим мўл-кўл очилишини қарадим.

Ниҳоят — олтмиш фокз кўсаким очилиб бўлди.

7

Тонг саҳарда трактор кетига ун тўртгичи тўрт-
бўрчак ускуна тақдим.

Ускунада иккита юм-юмалоқ идиш бўлди.

Мен ҳар идишга юз эллик кило-юз эллик килодан
уч юз кило дори солдим.

Дорилашдан олдин сут ичиб олишим қарз ҳам
фарз бўлди.

Молимиз илла бир кади сут беради — шунин-да
мен ичиб олсам, болалар нимани ичади?

Мен сут ўрнида яхдай сув ичиб олдим.

Коржома кийдим. Кузойнак тақдим. Оғиз-бур-
нимга заҳарниқоб тақдим. Қўлқоп кийдим.

Трактор кабинасини маҳкамлаб-маҳкамлаб ёп-
дим.

Тракторни биринчи тезликда ҳайдадим.

Мен саҳармардонда далаларимга заҳар бердим.

Мен тонглай-тонглай далаларимни заҳарладим.

Пуркагич насосларни унглаб-унглаб дала заҳар-
ладим.

Пуркагичлар бирварахай йигирма-йигирма турт
эгатга сариқ-сарик заҳар пуркади.

Цилиндрни олтинчи рақамга қўйиб-қўйиб дала
заҳарладим.

Насос босимини ошириб-ошириб дала заҳарладим.

Мен бир гектар даламга турт кило қўлансадан-
қўланса заҳар бердим. Аччиқдан-аччиқ заҳар бердим.

8

Тонг туркади.

Боботоғ узра кун шафақланди.

Тонг-тонг шудринглар ол-ол шафақларда кетди.

Мен дала заҳарлашдан тийила қолдим — бешуд-
ринг барг заҳарни тан олмайди!

9

Кун олис бошим айланди.

Кун олис кўзим ёшланди.

Кун олис ичак-қорним томоғимда бўлди.

Ғарра-ғарра қусишдан армоним қолмади.

10

Салқинтоб-салқинтоб оқшом қуиди.

Мен тағни дала заҳарладим.

Ғўзаларим туси ўчди.

Ғўзаларим сап-сарик бўлди.

Ғўзаларим энтикди.

Ғўзаларим ҳансиради.

11

Бутифос барг қовжиратиб-барг қовжиратиб таш-
лади. Бутифос барг қовуриб-барг қовуриб ташлади.

Бутифос чала-чала барг тўкиб бошлади.

Бутифосда бор-йўғи битта хосият бўлди — бути-
фос хом кўсакка знён бермади.

Хом кўсак бодраб-бодраб очила берди.

Заҳар-заққум бутифосдан узга дори қуриб қолиб эдими?

Бутифосдан узга-да барг тукажак дорилар мўл-кул бўлди.

Масалан, калий цианид дегич зиён-заҳматсиз дори бўлди. Магний хлорат дегич ҳид-бўйсиз дори бўлди.

Магний хлорат бутифосдан самарали-самарали барг тукади. Магний хлорат бутифосдан явло-авло барг тукади.

Амио магний хлорат хом кўсакка зиён беради.

Магний хлорат зиён бермиш хом кўсак учлари қизил бўлиб қизил бўлмайди, тарик бўлиб сарик бўлмайди.

Гулобн-гулобн ранг бўлади!

Гулобн ранглари бошидан қолсин — турт мисқол кўсак икки мисқол бўлиб қолади! Серфазилат тола бефазилат бўлиб қолади!

Магний хлорат бутифосдан арзон-да тушади.

Бир тонна магний хлорат икки юз тўқсон сўм туради.

Бир тонна бутифос икки минг эллик сўм туради!

Унда, катталар нима учун заҳар-заққум бутифос сеп, дейди?

Бутифос хом кўсакни омонлайди, магний хлорат хом кўсакни заволлайди!

Ё, эл-юрт, ё, қирим!

Катталар бот-бот кўсак очилишни уйлади.

Катталар қайта-қайта пахта терилишни уйлади.

Катталар кишгачайни пахта терилишни уйлади!

Ё, эл-юрт, ё қирим!

Катталар қиримни танлади!

13

Одам тонг саҳарда ароқ ичса нима бўлади?

Одам пиёниста бўлади.

Далаларим-да ана шу одам мисол пиёниста бўлиб қолди.

Одам толтушда тямани чекса нима бўлади?

Одам банги бўлади.

Далаларим-да ана шу одам мисол банги бўлиб қолди.

Одам намозшомда наша чекса нима булади?

Одам нашаванд булади.

Далаларим-да ана шу одам мисол нашаванд бўлиб қолди.

Энди, ана шу оғулар барини бир одам танаввул этса нима булади?

Одам пушти куйиб кул булади. Одам насл-насабсиз булади.

Далаларим-да ана шу одамдай бўлиб қолди!

14

Баданда жон бор — қилмиш-қидирмиш бор.

Қилмиш-қидирмиш бор — жиний модда бор.

Одам бирон иморатга зиён берса — фалон моддага биноан жавобгарликка тортилади. Одам бирон техникага зиён берса — фалон модда буйича қаматилади. Одам бировни урса — фалон моддага биноан кесклади.

Нима учун одам ерни заҳар дорилайди — аммо жавобгарликка тортилмайди?

Нима учун одам ерни заҳарлаб хурлайди — аммо жавобгарликка тортилмайди?

Дунёда кўп-кўп эмиш-эмиш эшитдим. Аммо ер заҳарлаб жавобгар бўлибди, дегич эмиш эшитмадим.

Ер қариди. Ер пушти куйиб заҳар-заққум бўлди. Ер куksi куйиб кул бўлди — ер тақдир пешонасидан куриб ёта, берди.

Ер ўз дардини айтайки деди — ерда тил бўлмади.

15

Бозорни яхши кураман!

Ноз-неъматлар товлана-товлана туради. Ширин-шакарлар боллана-боллана туради. Аччиқ-чучуклар бўйлана-бўйлана туради.

Ноз-неъматлардан кузим туяди. Ширин-шакарлардан кунглим туяди.

Бозорда еганим олдимда булади, емаганим кетимда булади!

Мен бозорда беҳишда юрмишдай-беҳишда юрмишдай бўламан.

Мен олмасам-да — нарх-навони сураб-суриштираман.

Мен емасам-да — қирмиз олмани кафгимда салмоқлаб-салмоқлаб кураман. Искаб-искаб кураман.
Қирмизи олмадан кафтларим роҳатланади. Қирмиз олмадан димоғларим ҳузурланади.
Мен дунёда борлигимдан шукурланаман!

16

Аммо... бозорда бир айб бўлди.
Бозор айби... нарх-навоси ёмон бўлди! У-у-у, ёмон-ёмон бўлди!

Боботое пистаси ўн беш сум бўлди. Вахшивор ёнғоғи туққиз сум бўлди. Дашнобод анори беш сум бўлди.

Тошдан қиммат-тошдан қиммат нарх-наво бўлди!
Пима булса бўлди — баридан бир килодан олдим.
Икки донз анор бир кило келди.

Мен анор салмоқлаб-анор салмоқлаб уйладим: дастурхонга иккитагина анор қўйса бўлмайди. Катта меҳмонлар нозиктаъб бўлади. Ўл-е, бор-йўғи иккита анор қўйибди-е, дейди.

Шу бокс, тағин бир кило анор олдим. Жами тўртта катта-катта анор бўлди.

Дастурхонда тўрт бурч бўлади. Ана шу тўрт бурчига биттадан тўртта анор қўяман.

Дастурхоним бинойидай-бинойидай дастурхон бўлади!

Мен анор пулини санадим. Ич-ичимдан қиринди утди. Бармоқларим қалт-қалт этди.

Бир пул қарадим, бир анор қарадим — туртовгина анор учун ўн сум тўлагим келмади.

Қўлларим қалт-қалтнинг билитирмайин дея, анор пулини қўшқўллаб ушладим. Анорчига қўшқўллаб узатдим.

Аммо анорчи билди — мийиғида қулди.

— Дашнободни анор, пулингиз ўзингиз билан кетади, — деди.

— Яхши анорликка яхши анор...

Мен бир анор бир меҳнат кунига тушаяпми-да, дегим келди — деймадим. Анорчинин олдида паст кетгим келмади.

— Дашнободни анорлиги учун олдим-да, — дедим.

Анорчи қўлини кўксин қўйди.

— Қуллуқ, ош булсин! — деди.

Анорга мени оғаним тегармиди? Теккан билан анор ош бўлармиди?..

Шунда, қишлоқдошимиз Қаям қоровул келиб қолди.

— Қани, Деҳқонқул, бозорлабсан-да?— деди.

— Ҳа, тирикчиллик.

Қаям қоровул бир турхалта бозорлигимга сер солди. Хиёл куз олайтди. Бир менга қаради, бир бозорлигимга қаради.

— Тинчликми, Деҳқонқул?— деди.

— Тинчлик, осойишталик.

— Мабодо кайфнинг йуқми?

— Умримда оғзимга олмаганман, Қаям ака, Нима эди?

— Бозорлигингни куриб айтаман-да. Кайфи йуқ одам ҳам шундай бозорлик қиладими?

— Дастурхонни ободи-да, Қаям ака.

— Дастурхон ободи учун ол, эри билан ол-да. Бундайин бозорлик учун мендайин деҳқон бир ой терлайди!

— Узимдайин деҳқон-да шу, Қаям ака, узимиздайин деҳқон-да шу.

— Манави пистами? Ун беш сўм-а? Ё, пирим-е, ё, пирим-е! Нарх-навоии Худо урмади — мен қутулмадим! Ҳали шу яқинда писта чаққанимни эслай олмайман. Шу қишдаги бир туйда беш-олтита чақиб эдимми, билмайман.

— Сиз шу қишда чақибсиз экан, мен қачон писта чаққанимниям билмайман. Энди, меҳмон атойи худо, Қаям ака. Ўзбекчилик — ўзбекчилик.

— Улма! Шу гапдан қолма, Деҳқонқул, кам бўлмайсан!

— Шу теваракни меҳмони бўлса гўрга эди. Масковдан меҳмон келаяпти, Масковдан. Бари нозик меҳмон. Рансимиз айтди.

— Меҳмон келган уйдан барака аримайди, Деҳқонқул, барака аримайди. Меҳмон ризқи ўзидан олдин келадди, дейди. Масковчи меҳмон бўлса, унда, бундай қил: бозорга хурмо кирибди. Ҳай, апави ерда сотаяпти, ҳайла!

— Қани-қани?

— Ҳайла-ҳайла, қозоншляпа савдолашаяпти. Ана шу хурмодан бир-икки кило ол. Масков ёқларда хурмо ўсмайди. Меҳмон ош деб келмайди. Меҳмон меҳмон-да — ҳавасаки ейди-да.

Қаям қоровул айтмиш қатор-қатор хурмолар олдилаб бордим.

— Хурмо қанчадан бўлди?— дедим.
 — Уч сумдан,— деди.
 Хурмоларни ушлаб-ушлаб кўрдим.
 — Хурмо қаерники?— дедим.
 — Субтропикники,— деди.
 — Суптропикникидан бир кило тортнинг қани.
 Субтропик боғ шундай олдимизда. Даламиздан
 йигирма чақирим келади.
 Бозор дарвоза олдидан икки чўнтак майдаписта
 олдим.

17

Тулиб-тошиб ўй келдим.
 Бозорнингми ошхона қўйдим.
 Болалар бозорлик ёпирилди. Болалар бозорлик
 гирдини олди.
 — Олма, ота, олма!
 — Ота, анор беринг!
 — Узум беринг, узум!
 Бирови олмага қўл узатди. Бирови анорга қўл
 узатди. Бирови узумга қўл узатди.
 Болаларни қўлни уриб-уриб ташладим.
 — Торт қўлингми, торт!— дедим.
 Болалар кетига қўл бекитди. Болалар қўлигига
 қўл тикди. Болалар оғзига қўл солди.
 Болалар мулт-мулт қаради. Болалар илтижо-
 илтижо қаради.
 Мен бошим билан бозорликка нимо бердим.
 — Буларни еб бўлмайди, қ-ҳа!— дедим.— Ҳа
 қ-ҳа, ~~қ-ҳа!~~
 Мен афт буриштирдим. Мен бош сарак-сарак эт-
 дим.
 — Ичми оғригади, қ-ҳа! Ичми кеткизади, қ-ҳа!—
 дедим.— Қара, пуф-е, сассиқ узум экан, пуф-е!
 — Менга нима олиб келдингиз, ота?
 — Сенгами, сенга бир нима олиб келдим! Қани,
 қўлингми бер. Ана, кўрдингми?
 Бир-иккита майдаписта чақиб кўрсатдим.
 — Ана шундай чақ!— дедим.— Қирсиллатиб-қир-
 силлатиб чақ, тишинг бақувват бўлади! Қани, ба-
 ринг қўлингми тут!
 Болаларга майдаписта бўлиб бердим.
 — Ана энди, бориб ўйланглар!— дедим.— Бо-
 ринглар!

Болалар тарқалди.

Фақат Қулмат ўғлимиз қолди.

Қамбағалга кет, деёлмадим — кўнглим бормади.

Қамбағал Қулмат — дардманд!

Дўхтир кўриб, витамин етишмайди, деди. Бир даста дори битиб берди.

Денов дорихонасидагилар битикларни хурди-курди — биттасини йўқ, лекин бул туради, тез-тез хабар олиб туринг, деди.

Мен айтдим: витамин гўза эдимлики — тез-тез хабар олиб тураман, дедим.

Тағни қайтиб бормадим.

Дардманд Қулматимиз ингилади:

— Ота, помиядор беринг! — деди.

Мен ҳайронландим — турхалтада помидор йўқ бўлди.

— Помидор? Қани помидор? — дедим.

Қулматимиз қўли билан хурмони кўрсатди.

Э, тавба-е, ўғлимиз хурмони танимади!

Э, тавбадан-е, ўғлимиз хурмони таниёлмади!

Мен палардароқ бир хурмо олиб бердим.

— Ма, бу помидор эмас, — дедим. — Бу хурмо, ҳа, хурмо!

Деразадан Денов тарафни кўрсатдим.

— Ҳай, анави қуюқ дарахтзор бор-ку, ана шу субтропик боғ, — дедим. — Субтропик боғда хурмо ўсади, бизни далада ҳуз ўсади!

Ошхона занжирлаб ташқарилардим.

Оғилхона айланиб қарардим.

Ўзи, ёнсотимда учовгина қўйим бўлди. Икковга совлиқ бўлди. Бирови сўйиб сотиш учун боқилиб ётмиш қўй бўлди.

Ана шу қўй маскочиларга нзиб этажак бўлди.

Мен маскоччи меҳмонларга сўйилажак қўйимни қарардим. Думбасини чапгаллаб-чапгаллаб қарардим.

Қўйим ориқ бўлди, сўйишга арзигич гушт қилмагич бўлди.

18

Оғилхона олдида кафтимиз пешонам соябонлаб кун қарардим.

Шунда, ошхона деразасидан бир нима лип этиб тушди.

Е, қогоз, ё, латта учиб тушди, дея ўйлардим.

Лип этиб тушмиш нима чилиб кетди.

Мушук булса керак-ов дея, тикилиб-тикилиб қарадим: Нодир ўғлимиз пириллаб чопиб бораяпти. Билдим — ошхонадан бир нима олиб қочди. — У-ў-у, қайт! — дея бақирдим. Нодир ўғлимиз қайтмади. Қуюндай-қуюндай чопди.

Мен изидан қувиб кетдим.

Бола бола-да — дарров ҳолдан тойиб қолди.

Мен етиб олиб елкасидан ушладим.

Ўғлимиз елкасини силкиб олиб чопаман дея, бетин билан йиқилиб тушди. Тупроқда юзтубан ётиб олди.

Ўғлимиз бир нимани бағрига босиб йиғлади. Оёқларини типирчилатиб йиғлади. Ер тепиниб йиғлади.

Тупроқ чангиб-чангиб қолди.

Ўғлимиз йиғлай-йиғлай — охири ҳолдан тойди. Улкасини босолмай ҳиқ-ҳиқ нафас олди.

Ўғлимиз қалт-қалт этди. Елкалари пир-пир учди. Боши сарак-сарак бўлди.

Бола қўрқди!

Қузнини оҳиста очди.

— Тур, уйга юр, — дедим.

Ўғлимиз ипгиллади. Қузнини тагин юмди. Юзини ер қўйди.

Ўғлимизни бир ёнига ағдардим. Нима экан дея, бағрига қарадим.

Ўғлимизни бағрида икки дона хурмо бўлди.

Ўғлимиз хурмоларни тагин-да бағир босди. Ер тепиб-ер тепиб йиғлади.

— Бермайман, йўқ, бермайман! — деди.

Ўғлимизни даст кўтариб қўлтиқлаб олдим.

Ўғлимиз қўлтиғимда тепкилаб йиғлади. Билакларини гишлаб йиғлади.

Ёш болани тиши ёмон-да — билакларим ачишиб оғриди.

Бир амаллаб ичкари олиб кирдим. Оғзига тарс эткизиб бир урдим.

Жони ёмон-ёмон оғриди шекилли — оғзини ушлаб-ушлаб йиғлади.

Ана шунда хурмолар ер тушди. Хурмолар юмалаб-юмалаб жунади.

Мен хурмоларни ушлаб-ушлаб келдим.

Ҳамсоя-қулларидикдан онамиз келди. Оғзини ушлаб ётмиш ўғлимизни ердан кўтариб олди.

Шунда, уғлимизни оғзи бурнида қил-қизил қон курдим.

Онамиз уғлимизни ер энкайтирди. Кафти билан оғзи буринни артди.

— Ҳа, қулнинг синсин-а, шугина норасидани урган қулгинанг синсин-а!— деди.

Онамиз теварак аланглади. Тандир олдида ётиш темир косовни олиб отди.

Мен энкайиб қолдим — косов устимдан ўтиб жетди.

Онамиз ердан бир сиқим тулроқ олди. Уғлимизки оғзи буринни артди. Дока рўмоли учидан йиртиш олди. Йиртишни юмалоқлаб уғлимизни бурнига тикди.

— Бола сенга нима қилди-а, норасида бола сенга нима қилди-а?— деди.

Мен қулимдаги хурмоларни курсатдим.

— Манавияни қаранг, шунки олиб қочди!— дедим.

— Шугина учун норасида болаки оғзи буринни қон қиласанми, ерларчин бўлгур?

— Ўйнаб қуяй шугинадан, шугинани килоси уч сўм туради!

— Шу икковгина хурмога-я? Ҳа, қирчанингдан қийилгин, қирчангинакдан қийилгин!

— Икковгина бўлган билан салкам бир кило келади!

— Бир кило келса нима бўлти? Ҳа, хурмоларнинг бошингдан қолсин, бошигинангдан қолсин!

— Эртага меҳмон келса, олдига нима қуяман? Бировни буниси еса, бировни униси еса, меҳмонларчимани ейди?

— Нима, меҳмонлардан хурмо қарзинг борми, ерчим бўлгур?

— Қарзим йўқ, эна, қарзим йўқ. Лекин меҳмон атоян Худо-да. Меҳмон отадан улуғ-да. Меҳмонлар олдида ким деган одам бўламиз?

— Унда, мулроқ ол эди...

— Хурмонни пулга беради. Энам айтди деган билан бермайди.

— Бола бола-да, кўнгли кетади...

— Катта меҳмонлар инсофли бўлади, эна Назари туқ одамлар бўлади. Барини еб қўймайди! Дастурхонда қолдиради! Меҳмонлардан қолса — болалар ейди-да!

Ғалим маъқул бўлди шекилли — онамиз ўғли-
мизни ичкари етаклаб кетди.

Мен хурмоларни енгим билан артиб-артиб ол-
дим. Жойига олиб бориб қўйдим.

Жовуз доналарига қараб утириб-ўтириб... оғзим-
ни суви қочди! Бейхтиёр қўл узатдим.

Узумдан беш-олти дона олсам — узумбош лош-
лош бўлиб қолади. Узумбош чумчуқ чўқилаб таш-
ламинишдай-чумчуқ чўқилаб ташламинишдай булиб қо-
лади.

Оқибат — меҳмонлар олдига қуяр ҳоли қолмай-
ди.

Мен узумдан қўл тортдим.

Ошхонани ташқаридан қўлфладим.

Очиқ деразадан ичкари мўраладим.

Ўғлимиз уйқула бўлди. Бурунлари тиқиглиқ оп-
поқ дока қип-қизил бўлди.

Ўғлимиз оғзини каппа-каппа очиб энтикди. Бир
чағи ўнгарилиди, бир ўнги ўнгарилиди. Қўрпасини
тепкилаб-тепкилаб туширди.

— Хурмо, ота, хурмо!.. — дея уйқусиради.

19

— Шу... меҳмонлар печа киши ўзи, раис бова? —
дедим.

— Ҳозир санаймиз-да. Битта режиссёр, иккити
оператор, битта комментатор. Жами бир машина
Аймо одатимизни биласиз: юқоридан бир машина
катта келса, пастдан икки машина катта ҳамро:
бўлиб келади.

— Ўйнаб қуяй, меҳмондан, уйнаб қуяй. Масаласи
осон экан. Шу... бозордан қўй гушт олсам булмай
дими, раис бова?

— Ажаб одамсиз-да, Деҳқонқул ака. Киночида
бизни олдимизга очидан ўлиб келаётгани йўқ. Меҳ-
мон ош деб келмайди. Қўй обруй-да. Қимсан —
катта бир хўжаликни маънаф бригадири! Семиз-
ликни қўй кўтаради, Деҳқонқул ака.

— Чин — кўтаради. Чин — мен кўтараман.

— Сиз ҳам семизликни кўтаринг-да.

— Кўтараман, раис бова, кўтараман. Семизлик-
ни — қўй кўтаради. Семизликни — мен кўтараман.

— Ҳа, бали! Қўй нима деган гап?

— Чин, қўй қўй-да. Шу, болаларни қишга ус
боши йўқ эди, раис бова. Борларни-да йиртиқ-ямс

эди. Шу қўйни боқиб-боқиб, болаларга уст-бош олиб берсам деб эдим. Қўйда ҳалли сўйгулик ҳол йуқ.

— Майли, майли! Қўй сўйилди оти бор, қўй сўйилди! Болаларга уст-бошини эса... давлат пахта терим учун мана-мана пул бераман, деяпти. Ана шундан олиб берасиз.

— Майли, ранс бова, майли. Қўй булса қўй-да.

— Ҳа, яшанг! Ким айтади сизни узбак деб? Узбак уни емайди, уни ичмайди — бор топганини меҳмони олдиға қўяди!

— Майли, қўй булса қўй-да, майли.

— Авлод-аждодлар... урф-одатлар... ўзбакчилик... дегандай. Узбакни қониқиб меҳмон кутгани — подшо бўлгани!

— Ҳўп, ранс бова, хўп.

— Кино бўласиз, кино! Тарихда қоласиз, тарихда!

— Тавба қилдим, ранс бова, тавба қилдим.

— Узбакни қониқиб меҳмон кутгани — подшо булгани! Бир подшо бўлинг, Деҳқонқул ака!

— Шундай бўлайин, ранс бова, шундай бўлайин!

20

Норбой чавандоз отини олиб келди. Ҳовлимиз юзаси арқонлаб кетди.

Чори магазин мудар «Волга» машинасини олиб келди. Бўсағамиз қўйиб кетди.

Онамиз суя сепа ҳовли суқурди.

— Энди... болаларни уст-бошини қайтасан? — деди.

— Давлат пахта терим учун ана-ана пул берарман эмиш. Шу пулни оламан-у, уст-бош учун Денов чоламан.

— Шу, калланойча қилайин қўйни эртарақ пулла, делим...

— Қўя беринг, эна, қўя беринг. Бу кунлар ўтади-кетди — кино бўлганимиз ёнимизга қолади!

Онамиз мол-ҳолни куз кўрниарли ер қантарди.

— Уямас-да-буямас — тақдир-пешона! — деди.

— Эб-е, тақдир-пешонамизга нима қилибди, эб-е? Мана, кино бўлиб тарихда қолаяпмиз! Бу кунлар ўтади-кетди — тарихда қолганимиз ёнимизга қолади!

— Қарғиш урган одамни пешонаси ана шундай бўлади.

— Энани қарғиши болага урмайди. Эна, энани қарғиши болага урмайди. Оғзиниғини тулдириб қарғай беринг — барибир қарғишиниғиз менга ўтмайди!

Онамиз товуклар кўз кўриниб донласни учун — сури гирдилатиб дон сочди.

— Сени мен эмас — сени Худо қарғаган.

— Худо қарғаган? Эб-е, мен худога нима ёмонлик қилдим-е? Худо нима деб қарғаган-е?

— Худо, илойим, шу ўзбек дегични толгани азиз меҳмонига буюрсин, деб қарғаган!

21

Кун кўтарилди.

Дарвозамиз олдида узундан-уzun автобус бел бўлди.

Автобусдан уч-тўртта бузбола тушди.

Бузболалар пахмоқсоч бўлди. Қора кузойнакли бўлди. Соқолдор бўлди.

Бузболалар дарвозамиз олдида апларат жонлаштирди. Аппаратларини ҳовлимиз қаратди.

Остонада Идеология билан раисимиз қора берди.

Мен бор бисотиини кийиб пешвоз бордим.

Онамиз Сталин замонида теримчилиги учун олган хўйлагини кийиб пешвоз келди.

Мен улар билан қўл бериб кўришдим. Кучоғимни катта очиб:

— Қани, марҳамат, хуш келибсизлар! — дедим.

Идеология билан раисимиз эгилиб-эгилиб кўришди. Тантанавор-тантанавор кўришди.

Аппаратлар шир-шир сурали олиб турди.

Мен меҳмонларни эргаштирдим. Бутун ҳовли юзяни куз-кўз этдим.

Сури олдида оёқ илдим. Кулимсидим. Қўлимни кўксим қўйдим. Меҳмонларга тавозе этдим.

Микрофон судраб юрмиш жингаласоч бўзбола ўртани олиб гап бошлади:

— Ўзбек хонадон! Бу сўзда олам-олам маъно бор! Ўзбек хонадон демак — «Волга» машина демакдир! Ўзбек хонадон демак — қорабайир от демакдир! Ўзбек хонадон демак — сурув-сурув қўй-қўзи демак, мол-бузоқ, етти хазинанинг бири демакдир! Шундай эмасми, раис бобо?

— Ҳа, — деди раисимиз, — ҳўжалкгимизда уч мингдан зиёд хонадон бор! Ҳаммаси худди мана шу кў

риб турганингиздай туқ, фаровон хонадонлар! Хонадонларимизда етти хазинадан тортиб машинагача — ҳамма-ҳамма нарса мухайё!

— Деҳқонқул ака, мана, сиз шу хонадон соҳибни экансиз, ноурин саволим учун афв этасиз: иш вақтида уйда нима қилиб ўтирибсиз?

— Соат эндигина саккиз ярим бўлди,— дедим.— Иш бошланишига ҳали ярим соат бор.

— Демак, ишларингиз туққизда бошланар эканда?

— Ҳа, ишимиз роппа-роса туққизда бошланиб, роппа-роса олтида тамом бўлади.

— Демак, ҳозир...

— Ҳозир оила аъзоларимиз билан маданий ҳордиқ чиқариб ўтирибмиз.

— Далага бораверсак ҳам булар, боргунимизча иш вақти ҳам бўлиб қолар?

— Иш вақтига ҳали ярим соатча бор-у, майли, бир марта эртaroқ борсак борибмиз-да!

Аппаратлар дарвозадан чиққунимизга қадар су-
рат олди.

22

Машиналар далалаб келди.

Онамиз қалб амри билан пахтакорларга ёрдам бергич онахон бўлиб су-
рат тушар бўлди.

Режиссёр онамиз билан хўп ҳам кўп машқ олди.

Онамиз кўрак тергич онахон бўлиб йўл белида турди.

Жингаласоч чучуксуз-чучуксуз бўлди:

— Субҳидам!.. Оппоқ сочлари ўзига ярашган му-
нис онахон йўл бўйлаб келмоқда. Бўйнига этак боғ-
лаб олган. Энгашиб, тупроқдан бир нималарни ола-
ди, пуф-пуфлаб, хас-чуллардан, чанг-ғуборлардан то-
залайди. Сунг, онахонларга хос бир меҳрибонлик ила
этагига авайлабгина солади.

— Ассалому алайкум, онахон! Пул бўлсин, она-
хон?

Мунис онахон она ердан, она тупроқдан бир дам бўлса-да, кўзларини узмади. Етмишни қоралаган, аммо чарчаш нималигини билмаган қадди-қоматини кўтарди. Енгги ила юзларидаги ҳалоя меҳнат терини артди. Меҳнат гаштидан теваракка завқ ила боқди. Мунис кўзлари порлади.

— «Оқ олтин» тераппиан!

Мунис онахон гурур ва фахр ила шундай деди-да, яна йўлдаги трактор изларини титкилади, тупроқ ковлади.

— Онахон, исми шарифиясиз, касб-корингиз?

Онахон камтарлик ила жавоб берди:

— Исмк шарифим — Пахтахон! Пахтаой десангиз ҳам булади! Касб-корим — пахтакор!

— Пахтахон! Пахтакор! Мунис онахон бу гапи ила узини жисман ҳам, исман ҳам — пахтаман, де-моқчи! Нақадар доно ухшатиш!

Пахтакор онахон жиддий бўлиб қушиб қўйди:

— «Оқ олтин» кондек табаррукдир. Нон ушогини ерда қолдирмаганимдек — бир тола «оқ олтин»ни ҳам ерда қолдирмайман!

23

Режиссёр унгён чўнтагимлаб «Правда» солди, чап-ён чўнтагимлаб «Совет Ўзбекистони» солди. Рўзнома номларини кўз кўринарли-кўз кўринарли этиб жойлади.

Режиссёр тап-тап елкам қоқди.

— Барра калла, барра калла!— деди.

Елкамдан гуп-гуп чанг ўрлади. Елкамдан олпоқ-олпоқ чанг ўрлади.

Режиссёр афт бурди, режиссёр кафт билан чанг қувди.

— Фу, фу!..— деди.

Режиссёр чанг қаердан урлади демишдай — бир унгимдан қаради, бир чапимдан қаради, бир ер қаради.

— Елкасидан чанг кўтарилди, елкасидан!— деди рансимиз кула-кула.

— Елка?— анграйдн режиссёр.

— Ҳа, елка!— деди рансимиз — Ер нима — деҳқон елкаси нима?

Режиссёр тағин елкам қоқди.

— Барра калла, барра калла!— деди.

Режиссёр елкам қоқа-қоқа менн машина тараф жўнатди.

Мен йўл-йўлакай рансимиздан сўрадим:

— Раис бова, режиссёр нима дейпти?

— Баракалла дейпти, баракалла.

— Баракаллами шундай дейдимки?

- Ҳа, энди... улар ВГИКда ўқиган-да, ВГИКда
- Ўшанда шундай ўқитадими?
- Ҳа, энди... ВГИКни битирган-да, ВГИКни.

24

Мен дала бошида турмиш турт қаторли машина-ни эгат солдим. Режиссёрга қаратиб ҳайдадим.

Аппаратлар мен тараф пешланди.

— Дўстлар!— дея пешвоз юрди Жингаласоч.— Келинг, аввало ўтмишга бир саёҳат қилайлик!

Жингаласоч шундай дея, бир оппоқ чаноқ узиб олди. Пешонаси узра кўз-кўз этди. Чаноқ тикилиб-чаноқ тикилиб ваъз айтди:

— Пахта! Пахта мальвовлар оиласига мансуб бўлиб, госсипиумлар аждодидандир! Госсипиум — лотинча сўз бўлиб, пахта берувчи дарахт демакдир! 1670 йилда подшо Алексей Михайловичнинг буйруғига биноан Москва шаҳрида ҳам пахта экилди. Уни сарой боғбони Аносов экиди. Москвада Измайлов маданият ва истироҳат боғи бор. Ана шу хушманзара ерда пахта даласи барпо бўлди. Измайлов даласи яхши ҳосил берди! Мамлакатимизнинг Одесса ва Херсон ўлкаларида ҳам Америка «си-айленд» пахтаси экилди. Ҳосилдор пахта булди. У ерликлар пахтани бир териб олди. Уч кундан кейин... тағин очилиб турди! Куз охирагунича очилди! Охири — у ерлик маҳаллий халқ пахтадан кечичга қарор қилди. Бизга ҳосилни бир териб оладиган ўсимлик керак, дедилар. Ундай пахта эса йўқ эди! У ерликлар пахта машаққатига, пахта азоби-га... бардош беролмади! Аммо жафокаш ўзбек халқи, жафокаш ўзбек ери бардош берди! Ўзбек халқи, ўзбек тупроғи умрини пахтага бахшида этди. Қиш демади, ёз демади — пахта, деди. Тун демади, кун демади — пахта деди. Шундайми, Деҳқонқул ака?

Жингаласоч микрофониини чўзди.

Мен машинадан микрофон энкайдим.

— Ҳа, шундай,— дедим.— Бизнинг «пахтаой» пичагина нозиктаъб, бизнинг «оқ олтик» пичагина куйдирмажон!

— Кечирасиз, ҳол-аҳвол ҳам сўрамабмиз, бу... иш қалай?

— Муваффақиятли!

— Иш шаронглариингиз қалай?

- Қулай!
- Бўш вақтларингизда қандай дам олмоқдасиз?
- Кўнгилдагидай!
- Қанақа дам олмоқдасиз?
- Маданий!
- Иш жаряёнида аҳён-аҳёнда учраб турадиган қийинчиликларни қандай енгмоқдасиз?
- Мардонавор!
- Ҳали-ҳамон кўзга гашланиб турадиган камчиликларни қандай бартараф этмоқдасиз?
- Аёвсиз!
- Бу йилги режаларингиз қандай?
- Юксак!
- Доно партиямиз белгилаб берган йўл-йўриқларга қандай амал қилмоқдасиз?
- Оғишмай!
- Режиссёр чапак чалиб юборди.
- Браво, браво!— деди.— Вот, советский деҳқон!

25

Осмонда паға-паға оқ булут сузди.
 Кун булут ортида қолди.
 Далалар хира тортиди.
 Киночилар кун ангинди.
 Жингаласоч Хурсандой билан Нормулойга «Пахта ишқи» дегич қўшиқ машқ эттирди.
 Кун булутлар ортидан чиқиб келди.
 Далалар кундай ёруғ бўлди.
 Уқариқ бўйида аёл-қизлар сафланди. Этак бойлаб терим шайланди.
 Идеология аёл-қизларни бир-бир кўздан кечирди.
 Маъқул, дея бош ирғади.
 Режиссёр беш-олти одим берди турди. Оёқ керди. Қўлларини бел тиради.
 Режиссёр тишларни орасидан чирт-чирт тупурди.
 Тупурти ўзи билан теримчилар ўртаси бориб тушди.
 Режиссёр бир ёнидан папирос олди, бир ёнидан гугурт олди. Теримчилардан кўз узмай папирос өзгилади. Чирсиллатиб гугурт чиқди. Бўйин қийшайтириб папирос тутатди. Гугуртчўпни елкаси оша отди.
 Юрагим шувв этди.
 Гугуртчўп тушмиш ер ҳадаҳалаб бордим. Гугуртчўпни босиб-босиб ташладим.

«Катта, далада папирос чекмайди — пахта ут олиб кетади», дейин-дейин дедим.

Бир Идеология қарадим, бир раисимиз қарадим.

Раис билан Идеология билиб-билмасликка олди.

Режиссёр бурқситиб-бурқситиб папирос тутатди.

Режиссёр тутунлар орасидан аёл-қизлар қаради.

Папиросини лаби у бурчидан-бу бурчи суриб қаради. Лабларини дўрдайтириб-дўрдайтириб қаради.

Режиссёр мисоли кучук имлаишдай — шаҳодат бармоғини ликиллата Жингаласоч чақирди.

Жингаласоч лик-лик эта келди. Режиссёр гирдида елпатак-елпатак бўлди.

Режиссёр кафтини коса этиб-этиб гапирди. Қўлини бигиз этиб-этиб галирди, бармоғини пешонаси нуқиб-нуқиб гапирди.

Жингаласоч бош ирғаб-бош ирғаб эшитди. Бош ирғай-ирғай теримчилар олдилаб келди. Хурсандой билан Норгулойга бошдан-оёқ разм солди.

Теримчилар ийманиб ер қаради. Рўмоли учини қайирди. Рўмолини пешоналари сурди. Тер ялтирамиш бўйинлари билан ёриқ-ёриқ лабларини яширди.

Теримчилар кўйлак этакларини тортиб-тортиб қўйди.

— Бўлмайди! — деди Жингаласоч. — Бу атлас бўлмайди!

— Яхши атлас-ку, — деди Идеология.

— Яхши, ёмон эмас, яхши! Аммо бу сариқ атлас-да. Сариқ атлас экранда сап-сариқ чигта ухшаб кўринади. Чунки лентамиз рангли лента-да.

— Унда, қандай атлас яхши бўлади?

— Жухуди атлас яхши бўлади! Экранда турли рангда товланиб кўринади. Жухуди атлас ранг-баранг-да.

— Еврейский атласларингиз борми, Хурсандой аз Норгулой? — деди Идеология.

Теримчилар ердан кўз олмади. Калиши учи билан ер титкилади. Бош ирғади — йуқ нишорасини билдирди.

— Уэларида бўлмаса, бошқаларда бордир? — деди Жингаласоч. — Шундай катта молхозда жухуди атлас топилмайдими?

— Еврейский атлас топиш қийин. Бу атлас ҳам яхши-кў? — деди Идеология.

— Тўғри, яхши атлас. Аммо гап бошқа ёқда. Биласиз, фильмимиз Иттифоққа чиқади, Иттифоққа!

Ундан чет элларга! Фильмимизни бутун жаҳон кўради, бутун жаҳон! Экранда сая-сарик чит кўйлакни кўрганлар нима дейди? Қаранглар, бечора ўзбек совет хотин-қизлари чит кўйлак кийиб пахта тераяпти, демайдими? Дейди! Ўзбек совет хотин-қизлари кийгани кийимга зор экан, демайдими? Дейди!

Идеология афтодаҳол-афтодаҳол бўлди.

— Виноват, виноват...— деди.

— Ахир, чет элларда Боймирза Ҳайит, Вали Қайюмхон, Булоқбони хаби буржуа-мафкуравий душманларимиз қадамимизни санаб юрибди! Буржуа-мафкурачиларимиз экранда чит кўйлак кийган ўзбек совет хотин-қизларини кўрса нима дейди? Совет Ўзбекистони оч-юпуқ, демайдими? Дейди! Ана, ўзбек совет хотин-қизлари чит кўйлак кийиб пахта термоқда, демайдими? Дейди!

Идеология бенаво-бенаво булди.

— Биз... атлас...— дея ғулдур-ғулдур этди.— Биз еврейский атлас деганда — ўзбек хотин-қизларини тушунамиз, ўзбек хотин-қизлари деганда — еврейский атласни тушунамиз!..

Раисимиз Идеология жонига ора кирди.

— Мунча теримчига жуҳуди атласни қаердан топамиз?— деди раисимиз.

— Ҳаммасига эмас,— деди Жингаласоч.— Мана шу икковига бўлса бўлади. Шу иккови йирик планда кўринади! Қолганлари шунчаки — фонда кўринади!

— Ҳа-а, иккита денг, иккита топилади,— деди раисимиз.— Қани Хурсандой, Нормулой, буёққа юрияглар, қани, Холиқул, машинани ўт олди!

Раисимиз Хурсандой билан Нормулойни машинасига миндирди. Пичир-пичир тайинлади.

— Зув этиб бориб-зув этиб келинглари!— дея эшик ёпди.— Раис айтди, десаларинг, бизни аёл ҳам, Чори мудирни аёли ҳам йўқ демайди!

Режиссёр тишлари орасидан чирт-чирт тупурди. Режиссёр папиросини тутатиб бўлди. Папирос қолдигини чертиб ташлади.

Шундай чертди-шундай чертди — кўзим илашмай қолди! Папирос қаерга тушди — билолмай қолдим!

Шундай бўлса-да — папирос учмиш ёқ алағда бўлиб бордим. Эгат оралаб қарадим — тополмадим.

Қафтларимни тиззаларим тираб қаради — тутун пайқамадим. Ҳали учмагандир дея, ҳаво искадим — ҳид олмадим.

Ғузларини бир-бир қарадим. Шохларини қайқиб қарадим. Баргларини кутариб қарадим. Папирос бир оппоқ чаноқда илашиб турди. Биликар-билимас тутаб турди.

Мен апил-тапил ғуза учидан силқидим — папирос эгат тушди.

Папиросни товоним билан эзгилаб-эзгилаб ташладим. Ер кўмиб-ер кўмиб ташладим.

Ана шунда кўнглим жойлашди.

27

Машина келди.

Хурсандой билан Нургулой жуҳуди атлас кийиб келди.

— Ана атлас, мана атлас! — деди Идеология. — Қалай, ўртоқ режиссёр?

Режиссёр бошмалдоқ наррайтириб курсатди.

— Браво! — деди.

— Ана, ўзбек совет хотин-қизлари! — деди Идеология. — Ана энди буржуа-мафкурачиларимизни болаймиз. Ана энди Боймирза Ҳайит, Вали Қаюмхонлар экранда ўзбек совет хотин-қизлари образини кўриб, оғзига урган итдай бўлиб қолади!

Режиссёр лабига бармоқ юритиб-бармоқ юритиб курсатди.

Теримчилар тушунмади.

— Лолаб деяпти, — деди раисимиз.

— Ҳа, ишанг, раис ака! Лолаб, лолаб! — деди Жингаласоч, — помидорранг бўлса, экранда яхши кўринади!

— Колхозимиз пири бадавлат колхоз! — деди раисимиз. — Лекин шу... лолаб йўқ-а!

— Лолаб минерал ўғит эмас, раис ака! Лолаб колхозда бўлмайди! — деди Жингаласоч. — Лолаб хотин-қизларда бўлади!

— Биладан, биладан, — деди раисимиз. — Колхозимизда лолаб қўйгич хотин-қизни ўзи йўқ-да?

— Бор, — деди Хурсандой. — Битта бор. Мактабда ўрис тили муаллими лолаб қўяди.

— Ана, бор экан-ку, раис ака?

— Энди... мактаб бор эдим...

Раисимиз латтачайвар бўлди. Бир кун қаради, бир ер қаради.

Энди Идеология раисимиз жонига ора кирди.

Идеология сумкасидан бармоқдай бир нямани олди. Теримчиларни машина тараф имлади.

— Келинлар!— деди.

Теримчилар машина папа бўлди.

— Хайрият-е!— дея кафт ишқади Жингаласоч.— Колхоз бўйича битта замонавий аёл бор экан!

— Уям райком...— мингиллади раисимиз.

28

Хурсандой биринчи эгатдан тушди. Норгулой иккинчи эгатдан тушди.

— Бўлди!— деди Жингаласоч.— Йирик планда шу яккита теримчи бўлади. Уёғида ким қандай тушса тушаверсин — уёғи шунчанки фонда кўрилади!

— Узиям, йирик-йирик кўрингулик теримчиларда!— деди раисимиз.— Ҳар бирови мавсум охиригача саккиз тоннадан ошириб «оқ олтин» териш мажбуриятини олган!

— Машина бўл-е!— деди Жингаласоч.— Деярли машина!

— Буларни олдида машина нима деган гап!— деди раисимиз.— Машина бузилади, отказ қилади. Булар на бузилади, на отказ қилади!

Идеология яккита лўппи чаноқ узиб олди. Пуф-пуфлади. Силаб-сийпади. Норгулой билан Хурсандойни қулоқлари устига қистириб қўйди.

Идеология Норгулой билан Хурсандойни урим-урим сочинин елкасидан олиб кўксига тушириб қўйди.

Идеология бошқа теримчиларга-да куз-куз этди.

— Сизлар ҳам ана шундай қилинлар!— деди.

Бошқа теримчилар-да қулоқларига чаноқ тақди. Бошқа теримчилар-да урим сочларини кўксиларни туширди.

Идеология Хурсандой қабатини олди.

Жингаласоч Норгулой қабатини олди.

Аппаратлар шир-шир сурат олиб бошлади.

29

— Ока табиатимизда неча хил ранг бўлса, барча-барчаси пахтазорда мужассамдир!— деди Жингаласоч.— Ҳа, пахтазорда камалак рангларнинг жа-

мики жнлолари жамулжам! Пахтазорда хотин-қизларнинг лиёла жарангидек шўх кулгиса янграйди! Сўнг, лапарлар, аскнялар, қўшиқлар эшитилади!

Жингаласоч Хурсандой билан Нормулойга микрорфон тугди.

Хурсандой билан Нормулой юзларида табассум уйнади. Тишларини оқини кўрсатиб жилмайди. «Пахта ишқи» ашуласини айтиб-айтиб пахта терди:

Тун демай, кундуз демай, бошингда мен парванаман,
Согиниб қолдим, очил, кулсин, севинсин ҳар томон...

— Ҳа, далада ҳуркак тоғ оҳусидек хотин-қизлар турнақатор бўлишиб пахта термоқда! Бирн қуйиб бири қушиқ айтади, бошқалари жўр буладн:

Кундаги сайёраларден — очил, олпогим, чаман,

Кеч кириб то субҳидам ишқингда минг тўлғонаман...

— Стоп!

Режиссёр шундай дея, қўл кутарди. Эгат оралаб келди.

— Хурсандай я Нормулай!— деди режиссёр.— Сизники пахтаини севади? Севади! Сизники севги билан пахта теради? Теради! Бизники кино қилади! Режиссёр пахта териб-териб кўрсатди.

— Вот так, вот!— дея пахта терди.— Сизники вот так муҳаббат билан пахта теради? Теради! Бизники Москвага байроқ қилади!

Гап Жингаласочда кетди:

— Хурсандой ва Нормулой!— деди.— Пахтани чанокдан суғуриб олаётганингизда гузаларга, айниқса чанокларга ўзгача бир меҳр-муҳаббат билан қаранг! Ахир, сиз пахтани севасиз-ку! Шундайми? Пахтага ишқингиз тушган-ку! Тўғрими? Қўшиқнинг мазмунини шу, номиям шу — «Пахта ишқи»!

Режиссёр тишлари орасядан чирт-чирт тупурди. Режиссёр панирос тутатди.

— Хурсандой!— деди Жингаласоч.— Хўжайинингизни севиб қолганингизда қандай қалиб муҳаббат изҳор қилгансиз?

Хурсандой ер боқди. Хурсандой оғиз ушлаб-оғиз ушлаб уялди.

— Ундай деманг-е...— деди.

— Ия, ундай деманги бўптими? Тасаввур қилман: хўжайинингизни юзларига севги тўла кўзларингиз билан боққансиз... сочларини муҳаббат билан силагансиз... қўлларини ўзгача бир меҳр-муҳаббат билан ушлагансиз... шундайми? Айтмаяпсиз — шундай!

Пахтага ҳам ана шундай муносабатда бўлинг! Қаранг, мана бундай!

Жингаласоч пахта териб-териб кўрсатди:

— Пахтани чаноқдан мана бундай қилиб муҳаббат билан оласиз! Кейин — кафтингизда вафо билан мана бундай қилиб ушлайсиз! Ундан кейин — садоқат билан мана бундай қилиб этакка соласиз!

Жингаласоч термиш пахтасини Хурсандойни этакка ташлади.

— Тушундингизми? — деди. — Нигоҳларингизда муҳаббат, вафо, садоқат балқиб турсин! Боқисларингизда пахта ишки барқ уриб турсин!

30

Аппаратлар шир-шир сурат олди.

Дала бошида турмиш агитмашина ашула айтди.

Теримчилар «Пахта ишқини айта-айта пахта терди:

Кўн рўмолинг, оқ юзинг, бизларни шайдо айламинш,

Сен билан биз эскидан севги-муҳаббатдек таниш.

— Хотин-қизлар ~~қизлар~~ айтмоқда! — деди Жингаласоч. — Қўлларни эса «оқ олтин»да! Гўзага бир эгиладилар, бир қаддини ростлайдилар! Чаноқлардан менки ол-ол, деб турган олпоқ пахталарни ўзгача бир чиройли ҳаракат билан чаққонгина олади! Чангларики авайлабгина пуфлаб қоқадилар, кўзига суртгудек бўладилар! Меҳр-муҳаббат билан силаб-сийпаб, кўкракларига тутилган этакка — қалбига солади! Қалби эса «оқ олтин»га гўлиб боради.

Нуқрай гул-гул жамолнинг, бир упай, очил, кумуш!

Сен чиқиб Зухро каби — кулсанг ҳавасга қонаман...

— Сахий куз офтоби бахтиёр ўзбек хотин-қизларининг бахтиёр меҳнатларини табассум ила ёритиб туради. Бахтиёр ўзбек хотин-қизлари... мана, район партия комитети идеология котибаси, район хотин-қизлар совети раисаси Клара Холжаевнанинг қалб сўзлари:

— Бизнинг мамлакатимизда давлатни идора қилишга хотин-қизларни жалб этиш дегинча принципи ёнишмай амалга оширилмоқда! — деди Идеология. — Чор Россияда хотин-қизлар сайлов ҳуқуқидан фойдаланмас эдилар, Октябрь революцияси хотин-қизларнинг ҳуқуқсиз аҳволини йўқотиб, уларга давлат, ҳўжалик, ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётнинг барча соҳаларида эркаклар билан тенг ҳуқуқ бериб

қуйди, капиталистик мамлакатларда бундай аҳволни мутлақо кўрмайсиз, капитализмда хотин-қизлар ҳақ-ҳуқуқдан маҳрумдирлар!

Агитмашина «меҳнат ва зафар қўшиқлари»дан айтди:

Мунча ширин экан бу — Совет даврони

Мамнун яшар ҳар инсон — йўқдир армони.

— Кечирасиз, Клара Ходжаевна, гапингизни бўламан, Клара Ходжаевна!— деди Жингаласоч.— Мана, колхоз агитатори Жавлонбой аканинг агитмашинаси ялла айтмоқда, бу қандай ялла?

— Бу — «Бахт ялласи»!

— Сиз район хотин-қизлари сардори сифатида бахт деганда нимани тушунасиз?

— Мен бахт деганда ўзбек хотин-қизларини тушунаман, ўзбек хотин-қизлари деганда бахтни тушунаман!

Мунча ширин экан бу — Совет даврони

Мамнун яшар ҳар инсон — йўқдир армони.

— Ҳа,— деди Жингаласоч.— Шоирлар «Бахтим бор деб эсади еллар», деб куйлаганидек, оппоқ далалар узра «Бахт ялласи» янграмоқда! Далалар — уйроқ! Далалар — ҳур-бахтиёр!

— Ҳа,— деди Идеология.— Бахт — ўзбек хотин-қизларининг таржимаи ҳолига айланиб қолди!

Мунча ширин экан бу — Совет даврони

Мамнун яшар ҳар инсон — йўқдир армони.

31

Мен далаларимни машина терим учун шайладим.

Уқариқ ҳаворладим.

Кўндаланг қудоқ ҳаворладим.

Ушқир-чўшқир ҳаворладим.

Якка-ёлғиз бегона ўтларни юлиб-юлиб ташладим.

Эгилиб-эгилиб қолмиш ғўзаларим қаддини адл-адл ростладим.

32

Пул бўйида усмиш ғўза куни қурсин!

Унгдан бир машина келди — йўлбўй ғўзаларимга гупиллатиб чанг уриб ўтди. Чапдан бир машина келди — йўлбўй ғўзаларимга гупиллатиб чанг уриб ўтди.

Майда-чуйда техникалар чангитиб ўтди. От-улоқлар чангитиб ўтди. Пиёдалар чангитиб ўтди.

Бари чанг йулбўй ғўзаларимга гуп-гуп ёпишти. Чанг шудринг билан қорилди-қолди — ғўзаларимда чайқилдай ёпишиб-ёпишиб қолди.

Йулбўй ғўзаларим ерранг-ерранг бўлиб қолди. Йулбўй ғўзаларим тупроқранг-тупроқранг бўлиб қолди.

Барг қайси бўлди, кўсак қайси бўлди, тола қайси бўлди — билиб бўлмади қолди.

Ғўзаларимни қоқиб-да бўлмади — ғўзаларим қирс-қирс синади, кўсакларим дув-дув тўкилади.

Аммо... чайир чанг тўкилмайди!

Чайир чангдан қутулгани бирдан-бир йули бўлди: авж тушда ғўза бўшашиб қолади. Авж тушда ғўза шалпайиб қолади. Авж тушда тафтида чанг илла ғўза ёпишиб туради.

Авжи туш тафтида ғўзаларни силкаб-силкиб олса — чанг тўкилади.

Мен авжи туш тафтида йулбўй ғўзаларим ораладим. Ғўзаларим учидан ушлаб қоқиб-қоқиб олдим. Ғўзаларим учидан ушлаб силкиб-силкиб олдим.

Саккиз эгат йулбўй ғўзамни ана шундай қоқиб-қоқиб олдим.

Йулбўй ғўзаларим ғўзасинбат-ғўзасинбат бўлди.

33

Далаларимни келиндай-келиндарай созладим.

Раисимиз далаларимни айланиб-ўргилиб қаради.

— Далаларингиз дала бўлмабди, далаларингиз ўнг ёқдаги келин бўлибди! — деди раисимиз. — Деҳқонқул ака, мен келин кўрди учун бир қўй айтдим! Эртага биринчи теримда сўясиз!

34

Далаларим чаман-чаман бўлди.

Чаманлар кўзимни олайин-олайин, деди.

Мен тонглай-тонглай ана шу чаманларни териб-териб оламан.

Ғўзаларим озорланмасин учун машина билан тил-лирак олдига тўсқич урнатаман.

Ғўзаларим жуф-жуфт барабанлар оралигидан кетма-кет ўтади. Барабанлар ғўзаларимни айланиб-айланиб қисади. Барабанлар ғўзаларимни қамраб-қамраб қисади. Урчуқлар тескари-тескари айланади. Ур-

чуқ тишлари ана шу чаман-чаман пахталаримни узига ўраб-ўраб териб олади.

Биринчи терим пахтамини ана шундай териб оламан!

Биринчи терим пахта аъло нав-аъло нав пахта бўлади. Эшимли-эшимли пахта бўлади. Булалли-булалли пахта бўлади. Момик-момик пахта бўлади. Яккачигит-яккачигит пахта бўлади. Хиёл сарғиш товлангич пахта бўлади.

35

Далаларим луппи-луппи бўлди.

Луппи-луппи момиклар чаноклардан тошайин-тошайин деди.

Урчуқлар айланади-айланади — ана шу лўппи-лўппи момикларни олиб олгич чўткали барабанларга рўпару бўлади. Барабанлар тескари тараф айланади-айланади — пахталаримни қабул гумбазхонасига улоктиради. Қабул гумбазхонаси шамолпаррак ёрдамида пахталаримни ҳаво билан суради-суради — ичковакдан машина пахтаидишига олиб бориб тукади.

Иккинчи терим пахтамини ана шундай териб оламан!

Иккинчи терим пахта биринчи терим пахтадан майдароқ бўлади. Тулқ пишиб етилмаган бўлади. Сийрак-сийрак пахта бўлади. Кам эшим-кам эшим пахта бўлади. Кам момик-кам момик пахта бўлади. Момик ич-таши тулқин-тулқин пахта бўлади. Оқ-сарғиш пахта бўлади. Сарчқ сариқ доғли пахта бўлади.

36

Мен адл-ادل ғўзаларим пахтасини териб олиш учун барабанлар оралиғини кенг-кенг оламан.

Мен уртабуй-ўртабуй ҳам калтабуй-калтабуй ғўзаларим пахтасини териб олиш учун барабанлар оралиғини тор-тор оламан.

Мен урчуқли барабанлар кетига ҳавоютгич мослама ўрнатиб пахта тераман.

Ҳавоютгич мослама ғўзаларим остилаб тушимин пахталаримни суриб-суриб олади.

Ҳавоютгич мослама эгатлаб тукилмиш пахталаримни ютиб-ютиб олади.

Учинчи терим пахтамини қўлда тераман.

Бир ҳисса қўл терим олтмиш кило бўлади.

Бир кило пахта териш учун икки юз эллик дона чаноқ тозалайман.

Олтмиш кило пахта териш учун ўн беш минг бор чаноқ эгилиб-чаноқ эгилиб тураман. Олтмиш кило пахта териш учун ун беш минг бор ер энкайиб-ер энкайиб тураман.

Учинчи теримда осмон айниб қолади.

Ҳаво совниб-совниб олади.

Ёмғир савалаб-савалаб олади.

Учинчи терим пахтамини чала-чала очилмиш кўсакдан териб оламан.

Учинчи терим пахтамини тиржайиб-тиржайиб қолмиш кўсакдан териб оламан.

Шу боис, учинчи терим пахта син-синбати кўсаксинбат-кўсаксинбат бўлади.

Учинчи терим пахта об-ҳаво мисол хира-хира-ранг бўлади. Айнима осмон мисол тунд-тундранг бўлади.

Учинчи терим пахта сан-сарик доғли бўлади. Қўнғир-қўнғир доғли бўлади.

Учинчи терим пахта чириманда-чириманда пахта бўлади. Эшимсиз-эшимсиз пахта бўлади. Ҳозир-ҳозир пахта бўлади.

Олти мисқоллик пахта учинчи теримда уч мисқол бўлиб қолади!

38

Мен ана шунда олибсотар буламан-қоламан!

Олибсотар ориқдан-ориқ қуй боқади. Олибсотар тозидан-този қуй боқади.

Эрта бозорда ана шу този қуй ошиғи устидан тешиди.

Олибсотар ана шу тешикка оғиз қўйиб пуфлайди. Лунж шишириб-лунж шишириб пуфлайди. Чираниб-чираниб пуфлайди.

Қўй бир ўлиб тирилади. Қўй бир ўлимдан қолади.

Қўй бир кечада семиради. Қўй пуфланмиш шар мисол таранг бўлади.

Олибсотар азонлаб қўйини бозор солади.

Молбозорда молжаллоб дегич кимса бўлади.

Молжаллоб учун кирим бўлса бўлди — бузоқни ҳукиз дея сотиб беради. Молжаллоб учун кирим бўлса бўлди — эчкини қўй дея пуллаб беради.

Ана шу молжаллоб қўйни мақтаб-мақтаб пуллаб беради.

Далаларим ана шу қўй бўлиб-бўлиб қолади!

Катталар ана шу молжаллоб бўлиб-бўлиб қолади!

Мен ана шу олибсотар бўлиб-бўлиб қоламан!

39

Тўртинчи теримда қор ёғади.

Хаводан қиш нафаси келади.

Кечалари ҳалқоб сувлар музлайди.

Далаларим билч-билч лой бўлади.

Мен шилт-шилт лой ботиб кўсак тераман.

Мен қунишиб-қунишиб кўсак тераман.

Мен қалт-қалт қалтираб кўсак тераман.

Мен ҳовучларимга уфлаб-уфлаб кўсак тераман.

Кўсаклар тошдай-тошдай метин бўлади.

Кўсаклар муздай-муздай совуқ бўлади.

Тош-метин кўсаклардан қўлларим тилим-тилим бўлади.

Муз-муз кўсаклардан қўлларим йиринг-йиринг бўлади.

ТУҒҚИЗИНЧИ БОБ

1

Ит бемаврид-бемаврид ҳурди.
Мен уйқумда эшитиб ётдим.
Ит жон-жаҳди билан ҳурди. Ит қаҳр билан ҳурди.
Уйқум қочди. Чопонимни елкам ташлаб ташқари-
ладим.

Тун тошдай-тошдай зим-зиё бўлди.
Тимирскиландим-тимирскиландим — ташқи чироқ-
ни ёқдим.

Ит хиёл забтдан тушди.
Мен дарвоза тарафладим.

Дарвоза одоб билан тик-тик этди. Дарвоза назо-
кат билан тик-тик этди.

«Ким бўлса-да, узимиздан бўлмади,— дея ўйла-
дим.— Узимиздан бўлса, тарақ-туруқ уради».

— Ким у?— дедим.

— Биз идорадан келдик!— деди бир овоз.— Би-
ринчи теримда сўйиш учун қуй олиб келдик!

Мен дарвоза зулфинига қўл узатдим.

— Уйнаб қўяй, қўйларингдан!— дедим.— Ярим ке-
чада қўйим ниям?

— Раис юборди, раис! Оча қолинг!

— Биринчи терим эртамадан бошланади. Эрта-
мадан олиб келардингларингиз-да?

— Энди, раис машъал бригадиримиз эрталаб
шошиб қолмасин, деди-да. Оча қолинг, қўйингизни
ола қолинг!

— Уйнаб қўяй, раисдан-да!— дея-дея дарвоза
зулфиния олдим.

Шунда, учта одам забт билан ичкари ёпирилди.
Бирови кўкрагимга тўппонча тиради.

Иккови ҳовлига автомат уқталди.

— Қимирлама!— дея зугум этди тўппончалик.—
Қўлингни кутар!

— Нима гап!— дея ҳанг-манг бўлдим.

— Қўлингни кутар, деяпман!

Мен қўлларимни кутариб-кутариб турдим.

— Қўйинини қовланглар!— деди тўппончалик.

Автоматчилар қўйинимга қўл тиқиб-қўл тиқиб
курди. Чўнтақларимни босиб-босиб курди. Уятли-
уятли жойларимни ушлаб-ушлаб кўрди.

Ушламаган жойлари қолмади!

— Йўқ!— дея тўнғиллади автоматчи.

— Тўппончанг қаерда?— деди тўппончалик.

— Тўппонча? Қандайчикин тўппонча?— дея ҳай-
ронландим.

— Қўп талмовсирама, сенларда пулемёт ҳам бор!

— Кетмонимдан бўлак балом йўқ!— дедим.

— Сенларда-я? Ҳали кўраминиз! Қани, ичкари
бошла!

Автоматчилар елкамдан туртиб-туртиб ичкари
ҳайлади.

Тўппончалик тўппончаси билан деразамизни зир-
зир урди.

Ичкари чироқ ёнди.

Онамиз уй ўртасида серрайиб турди.

Болалар уйғониб қолди.

Болалар онамиз оёқларига осилди. Болалар уйқу-
сираб-уйқусираб йиғлади. Болалар кўзларини ним
очим-ним очиб йиғлади.

Онамиз бир менга олазарак боқди, бир автомат-
чиларга олазарак боқди.

Бир автоматчи автомати қундоғи билан онамизни
туртиб юборди.

Онамиз кетилаб тисарилди-тисарилди — бурчак
суяниб қолди.

Болалар онамиз гирдида гуж-гуж бўлиб олди.

Автоматчилар автомат қундоғи билан сандиқ ус-
ти буғжомаларни ағдариб-ағдариб ташлади.

Автоматчилар сандиқ қулф-зулфларини суғуриб-
суғуриб ташлади.

Бир сандиқда аёлимиз раҳматликдан қолмиш ки-
йим-кечак тахлоқлик бўлди.

Автоматчилар аёлимиз раҳматликдан қолмиш
кийим-кечакларини автомат учи билан илдириб-илди-
риб отди.

Автоматчилар аёлимиз раҳматликдан қолмиш ки-

йим-кечакларни автомат учи билан силакиб-силакиб
отди.

Автоматчилар аёлимиз раҳматликдан қолмиш
кийим-кечакларни автомат учи билан қоқиб-қоқиб
отди.

Автоматчилар аёлимиз лозимини отмади — мени
бағримни отди!

Бағрим бир ўпирилиб тушди!

Шунда... аёлимиз лозими улоғидан чироқ илашиб
қолди. Аёлимиз лозими улоғидан чироқ ёпиниб қол-
ди.

Ана шунда уй-ич нимқоронғи бўлди.

Тўппончалик лозимни олиб ташламоқ бўлиб қўл
узатди. Тағин, бирдан қўл тортиди.

— Т-фу!..— дея лозим тупурди.

Тўппончалик аёлимиз лозимилаб тулурмади — ме-
ни бетимлаб тупурди!

Бағрим икки ўпирилиб тушди!

Тўппончалик аёлимиз лозимини тўппонча учи би-
лан олар бўлди. Бир тўппонча қаради, бир лозим қа-
ради.

Тўппончасини лозим теккизишдан ҳазарланди!

Тўппонча билан онамизга ишора берди.

— Мамавнингни олиб ташла!— деди.

Онамиз ҳадаҳа лозим олди. Лозим қўлтиқлаб
бурчаклади.

— Илойим, шу қилғилиғнинг ўзингга урсин, ўзинг-
га бўлмаса, болангга урсин!— дея минг-минг қарға-
ди.

Автоматчилар сандиқларни ағдариб-ағдариб қа-
ради. Гилам остиларини босиб-босиб қаради. Дераза
токчаларини таҳ-таҳ уриб қаради. Деворларни чер-
тиб-чертиб қаради.

Уй-ич итирқин-итирқин бўлди!

Автоматчилар девор бош-адоғ қосовсимон аппа-
рат югуртириб-югуртириб кўрди.

Автоматчилар ошхона титди.

Автоматчилар омборхона титди.

Автоматчилар молхона титди.

Уй-таш итирқин-итирқин бўлди!

— Олтинларинг қаерда?— деди тўппончалик.

— Олтин? Қандай олтин?

— Аппаратимиз ёниб кўрсатмаяпти. Яхшиликча,
ўзинг айт! Бул-бўл!

— Уйнаб қуяй, олтин зотидан, уйнаб қуяй. Олтин тилла дуконда бўлади-да.

— Айтмайсанми? Ҳали, айтасан!

Тўппончалик шундай дея, билакларимни жуфтлади. Шиқиллатиб кишан солди. Кишан жиловини биллагидан ўраб олди. Дарвоза олдида турмиш машина тараф етаклади.

Уғлимиз кетимдан овоз берди:

— Ота-а-а!

Тўппончалик мени машина имлади.

— Пул бўлсан?— дедим.

— Энаигни уйига!

Мен машина кира бермадим.

— Пул бўлсин? Эртамадан биринчи терим бошладим?— дедим.

Автоматчилар мени итаргилаб-ятаргилаб машина босди.

Машина ойвасидан уйимиз қаратим.

Онамиз уй бўсағада серрая-серрая қолди.

Болалар онамиз теварагида гуж бўлиб-гуж бўлиб олди.

Уғлимиз тагин овоз берди:

— Ота-а-а!..

2

Машина эим-эиёда юрди-юрди — бир овлоқни манзили жалол этди.

Тўппончалик мени етаклаб тушди. Ҳадаҳа билан бошқа бир машина солди.

Биринчи машинада қолмиш автоматчиларга таъинялади:

— Манави чап йулдан ҳайданглар,— деди.— Мабодо мафия қувиб қолса, бор тезлик билан ҳайданглар!

Машинамиз ўнгга бурилиб жўнади.

Биқинимда тўппонча қадалиб-қадалиб турди.

— Пулда мафияниг дафъа қилиб қолса, манави оёқ остига ётиб ол!— деди тўппончалик.— Сен бизга тириклайин кераксан!

— У ким?— ҳайронланиб сўрадим.

— Узингни овсарликка олма! Биз барини бяламиз!

Бир кўприк пойида тонг отиб қолди.

— Еруғ буп кетди-я!— деди тўппончалик.— Машинани кўприк остига ол!

Тонг ёригандан-ёриди.

«Ҳализамат биринчи терим бошланади», дея
хаёлландим.

Машина кўприк остида оёқ илди.

— Уэн, қаёққа кетаяпмиз?— дедим.— Ҳализамат
теримчилар далалаб келади.

— Учир-учир!

Тўппончалик ойнадан ташқари аланглаб-аланглаб
олди.

— Сурхондарёча машина рақамларинг бор-а?—
деди ҳайдовчига.— Дарров рақамларингни алмаш-
тир! Сурхондарёча рақам қуй!

Ҳайдовчи апил-тапил машина олд-кет рақамлари-
ни алмаштириб-алмаштириб олди.

Машина тагин йул равоида бўлди.

Машинадан тайёра шиллапоясилаб оёқ босдим.

Тайёра ердан оёқ олди.

— Худога шукур-е!— дея елкадан нафас олди
тўппончалик.— Мафиянгга ҳам чап бердик!

3

Том — тош бўлди.

Девор — тош бўлди.

Ер — тош бўлди.

Тошлар захдан-зах бўлди!

Мен бурчакда чунқайиб утира бердим. Пешонам-
ни тиззаларим қуйиб утира бердим.

Димоғим бир ис туйди.

Ис димоғим учун ҳаминқадар қўланса бўлса... ҳа-
минқадар қадрдон-да бўлди.

Ис — бутифос исн бўлди!

4

Иккита аскар уртасида бордим.

Қун кундузими ё кечами — билмадим.

Қорағилоф эшикдан ичкариладим.

Тўрда ўтирмиш бароққош катта жойидан турди.
Мен билан қўл бериб кўришди. Бош эгиб-бош эгиб
мулозамат этди.

Бароққош катта жой лутф этди.

— Марҳамат, Деҳқонқул Ақрабович, марҳамат!—
деди.

Мен бароққош катта марҳамат этмиш жой чун-
дим.

Бароққош катта ўз жойини олди. Бош ирғаб-бош ирғаб илжайди.

Бароққош катта бетимдан кўз олмади — бир чапимдан қаради, бир унгимдан қаради.

— Кўп қараб ётманг, — дедим. — Бетим пес эмас.

Бароққош катта тағин бош ирғади.

— А?.. — деди. — Бўлади, ҳаётда шундай дард бўлади... Аммо юқумли саалмайди...

— Эллик даража жазирамада кетмон чопамиз, ана шундан, — дедим.

— Ия! — дея ҳайронланди бароққош. — Унда нега юзингиз бир текис қора эмас?

— Саратон маҳалли далада кўз очиб бўлмайди. Кузнимизни қисиб-қисиб кетмон чопа берамиз.

— Ҳа-а? Мен бошқа хаёлга борибман...

— Баря кўргилик кун билан кетмондан.

— Бўлди-бўлди, тушундим. Хў-ўш, унда, ташишиб қуяйлик: мен Иван Иванович Иванов буламан. «Ўзбеклар иши» билан шуғулланаман.

Турда баҳайбат пўлатсандиқ бўлди. Сандиқ узра супрадай қизил байроқ ёйилиб турди.

Бароққош боши узра уртоқ Ленин кулиб-кулиб қараб турди.

Унг тарафда Дзержинский қаҳрланиб-қаҳрланиб қараб турди.

Бароққош сўрай берди — мен айта бердим.

Айтувларим хатга туша берди.

Бароққош хат қараб хаёл суриб қолди.

— Энди бўлди-а? — дедим. — Ўзиям, етти пуштимгачайин сўраб олдингиз. Энди мен кетайин.

— Қаёққа кетасиз?

— Қаёққа бўларди — уйимга-да. Биркинчи терим бошланди. Мен бўлса, буёқларда юрибман. Аслида теримчиларга қуй суйиб беришим лозим эди. Оғзига етар бўлади, оғзига етмас бўлади, сукади-да. Ўл-а, машъал бригадир бўлмай, дейди-да. Гап раисимиз қулоғига етса, ундан-да ёмон.

Бароққош лаблари бурчида кулди.

— Жамолиддинов, Жамолиддинов! — дея кулди. — Деҳқонқул Ақрабович, Деҳқонқул Ақрабович! Раисингиз шу ерда!

— Шу ерда?

— Ҳа-да. Сиз билан бир тайёрада келди.

— Эб-е?.. Уйнаб қўяй-уйнаб қўяй, қаерда-қаерда?

— Сиз билан қабатма-қабат ётибди. Хў-ўш, қалай жойлашдингиз, маъқулми?

— Сиз биласиз-да, мен не билайин?

— Ишқилиб, озодагинами?

— Озода? Бутифос иси анқиб ётибди. Чидаб бўлмайди.

— Энди, чидайсиз-да, Деҳқонқул Ақрабович. Би-ламан, бутифос ҳиди анқиб туради, биламан. У жойлар бир вақтлар заҳарли дорилар сақланадиган омборхона эди. У жойларга кириб бўлмас эди. Иложимиз қанча, «ўзбеклар иши» учун фойдаланар бўл-дик.

— Кимлар учун?

— «Ўзбеклар иши» учун. Заҳарли дори омборда ўзбекдан бошқа халқ чидай олмайди-да. Чунки ўзбек халқи йил ўн икки ой далада заҳарли дори селиб ишлайди-да. Пил ун икки ой заҳарли дори ҳидлаб яшайди-да. Шў сабабли ўзбек халқининг заҳарли дори омборига жойлаштирдик. Чиниққан халқ-да, чиниқ-қан.

5

Кундуэлари заҳда ўтириб турдим.

Кечалари тошдевор тўнтариб қулфланиш кам-бардан-камбар тахтани тушприб ётдим.

Бутифос иси димоғим ботмади. Даламда ётмиш-дайин осойишта ёга бердим.

Дарвозани дараглатиб очмиш аскар бутифосдан афт бурди. Кафт билан оғиз-бурун ёпди.

Аскар боши билан чиқ, имосини берди.

Мен узун даҳлиз бўйлаб йўл олдим.

Кетимдан келмиш аскар оғзи бурнидан кафтини олди. Бурчакда турмиш сатилга энкайди. Томоғини чангаллаб-чангаллаб ўқчиди.

— Уҳ, туф, уҳ!— дея ўқчиди.— Энам-ай, ай, энам-ай!..

— Ўрганиб кетасиз-ўрганиб кетасиз!— дея далда бердим.

Аскар аччиқ билан елкамдан туртди.

— Юр, сендан сўраяпманми, юр!— деди.

Мен бир қалқиб йўл олдим.

6

Қорағилоф эшикдан ичкариладим.

Иван Иванович қулоғидан телефондаста олди.

Шаҳодат бармоғи билан жой буюрди.

Мен буюрилмиш жой чукдим.

Иван Иванович пўлатсандиқдан бир жузгир олди. Жузгир варақлаб-варақлаб қаради.

— Дехдопқул Ақрабович,— деди.— Сиз порахўрлар билан ош-қатиқ бўлиб келдингиз. Сиз текинхўрлар билан олди-берди қилиб келдингиз. Бор айбингиз шу. Бу эса, айб саналмайди. Шу боис, мен бир-яккита савол бераман. Сиз эса, саволларимга лунда-лўнда жавоб берасиз — бўлди! Қанчалик ҳаққоний жавоб берасиз — шунчалик тез оғод бўласиз! Келмишдикми? Серқуёш Ўзбекистонда пахта хом ашёсини «оқ олтин» дейдилар-а? Ўзбек халқи ғоят зукко халқ — тоғиб айтади! Ана шу серқуёш Ўзбекистонда «оқ олтин» терими бошланди! Тез-тез жавоб берасиз — ана шу «оқ олтин» қўйнига етиб борасиз!

— Суранг-суранг,— дея бош ирғадим.

— Хў-уш, бяринчи сўров: уртоқ Жамолиддинов, раисингизни олтинларини қаерга кўмиб эдингиз?

Уйладим-уйладим — ўйлаб ўйнимга етолмадим.

— Уйнаб қўяй, сўровингиздан,— дедим.— Қандайчики олтинни айтаяписиз?

— Қандайчики бўларди — Мурунгов олтини-да.

— Олтин сариқ бўлади, деб эшитиб эдим. Аммо лекин олтинни узини курганим йук.

— Мумкин, кўрмаган бўлишингиз мумкин. Чунки раисингиз олтинларни очикча бермайди-да. Раисингиз... манавиларни кўмиб ташла... деб бирор нима бериб эдимми? Ана шуни қаерга кўмиб эдингиз?

— Уйнаб қўяй-ўйнаб қўяй, раис қаерда — мен қаерда? Раис одам менга бир нима берармиди?

— Беради! Ўзидан холис яшириб сақлаш учун беради! Уртоқ Жамолиддинов, сиз ана шу олтин кўммангиз қаердалигини айтсангиз бўлди — сизга жавоб бериб юбораман!

— Менда олтин кўмма нима қилади, катта?

— Олдин айтдинг: раисингиз олтинларни сандиққа солиб бериб эдимми ё бидонга солиб бериб эдимми?

— Уйнаб қўяй, гапларингиздан. ўйнаб қўяй. Бидонга олтин соладиларми? Бидонга сув соладилар!

Иван Иванович олдимга бир рўзнома олиб келди. Рўзнома номини кўз-кўз этди.

— Қурайласизми, уртоқ Жамолиддинов?— деди.— «Собеседник» рўзномаси. Бутун дунё уқийди! Энди,

«Собеседник» ичини қараймиз!

Иван Иванович рўзномани ёйди.

Рўзнома қўшалоқ бетиде уюм-уюм олтин таңгалар суваги бўлди. Уюм-уюм олтин узуклар билан олтин сирғалар суваги бўлди. Қат-қат юз сўмлик билан қат-қат эллик сўмликлар суваги бўлди.

— У-ў-ў...— дея ҳушим бошимдан учди.— Булар қаерда, катта?

— Ўзбекистонда, Деҳқонқул Ақрабович, серқуёш Ўзбекистонда! Мана, остида битиклариям бор: «Бухоро шаҳар саноат моллари савдоси идораси бошлиғи Шоди Қудратовдан тўрт ярим миллион сўмлик олтин пул топилди. Бухоро вилояти ичка ишлар бошқармаси бошлиғи Музаффаровдан бир миллион бир юз ўттиз бир минг... сўм пул, икки юз қирқ олти минг... сўмлик олтин буюмлар топилди»...

— Эбо-эй, эбо-эй... мунча нимани қандай қилиб топдиларикиз?

— Топамиз-да, Деҳқонқул Ақрабович, топамиз-да! Ҳали сизнинг олтин кўммаларингизниям топамиз. Мана, қандай қилиб топамиз.

Иван Иванович бармоғи билан рўзномадан олтин уюмлар остини нуқиди.

Нуқилмиш ерда бир ўра бўлди.

Ўра теварагида бешта бидон бўлди. Иккита бўз-бола ўрадан тағин бир бидонни арқон билан тортиб-тортиб олар бўлди.

Иван Иванович ана шу ўра бошида қогоз-қалам ушлаб турар бўлди. Ўрадан бидон тортиб олишни назорат этиб турар бўлди.

— Манами сиз-да?— дея бармоғини билан нуқидим.

— Мен, ким бўларди, мен. Деҳқонқул Ақрабович, ана шу бидонлар тўла олтин! Энди айтинг: сизда ана шундай бидонлардан нечтаси бор?

— Бировгина бидонимиз бор!— дея, шаҳодат бармоғимни нарайтириб кўрсатдим.— Шу бировгина бидонимиз-да даранг-дурунг бўш ётади! Саратон чилласида шугина бидонимизни тўлдирайин деймиз— сув тополмаймиз! Ичгани сув тополмаймиз— олтинни қаердан топамиз?

— Сиз тушунмаяпсиз, Деҳқонқул Ақрабович, тушунмаяпсиз. Мен сизни олтинларингиз бор, демаяпман. Мана шу бидонларни сиздайин деҳқонлар уйи-

дая топдим. Аслида улар Каримов, Дустов... дегиш порахўрларга тегишлидир! Ана энди тушундингизми? Сиз ана шундай олтин бидонларни қаерга кўмиб эдингиз — шунга айтасиз, булди!

— Айтаяпман-ху: бировгина бидонимиз бор — нчиди олтини тугул, суви йўқ!

— Айтаяпман, айтаяпман... Боринг, яхшилаб уйланг! Марҳаматимни яхшилаб мушоҳада этинг. Мен сизга энг қулай йўлни марҳамат этаяпман. Эртароқ ўйлаб бўлсангиз — ўзингизга яхши бўлади!

Иван Иванович энкайди, Елкам оша узалди. Олдимда ёйилиб турмиш рўзномани олди.

— Пуф! — деди. — Сасиб кетибсиз-а! Нима бало...

— Ундай деманг, Иван Иванович, ундай деманг. Бу ис...

— Биламан, биламан. Бутифосда ана шундай ғариб-бенаво ётгандан кўра... дарров-дарров айтиб... қайдасан, серқуёш Ўзбекистон, дея жўнаб қолсангиз бўлмайдимиз?

— Бутифос ўз оти ўзи билан бутифос-да. Ёилқа жой бўлса яхши бўларди-да.

— Сиз тарихий бинода ётибсиз, Деҳқонқул Ақрабович, тарихий бинода! Сиз ётган бино XVII асрда қурилган черков, ҳа, черков! Сиз зиндонда эмас, черковда ётибсиз. Шувелян ё Владикавказ зиндонларига тушганингизда кунингизни курадингиз! Биласизми, Шувелян зиндони ўз вақтида нима эди? Туяхона эди! Владикавказ зиндони эса оқлошшо лашкарларга отхонаси эди! У зиндонлардаги шарт-шароитлар ҳам ўз оти ўзи билан туялар ҳамда отлар учун мулжаллангандир. Шундай экан, шукур қилинг, Деҳқонқул Ақрабович, шукур қилинг. Сиз черковда ётибсиз, черковда!

7

Тагин қорағилёф эшикдан ҳатладим.

— Қалай, Деҳқонқул Ақрабович? — дея кунгил суради Иван Иванович.

— Баҳарнаб-баҳарнаб...

— Яхши утирибсизми?

— Баҳарҳол-баҳарҳол...

— Хўш, ўйлаб булдингизми?

— Нимани ўйлаб бўламан?

— Демак... ўйламайсиз?

— Узи... шимани ўйлайин?

— Демак, бир-биримизга қараб ўтира берамиз?

— Ўтир, десангиз, ўтира бераман.

Иван Иванович жойидан турди. Деразадан ташқари қаради. Қўлларини чолвори чўнтаги тикди.

Иван Иванович Ленин билан Дзержинский ора-сида бориб келди.

Бориб келди-бориб келди — бирдан айниди-қолди.

— Мен сеня ўйлатаман! — деди. — Шундай ўй-латаман — Ўзбекистон файласуфи бўлиб ўйлайсан!

Иван Иванович тугма босди. Жон-жаҳди билан босди.

Аскарлар кириб келди.

— Манавини...

Иван Иванович гапни охириги имо-ишоралар билан айтди.

Аскарлар мени олдига солди. Даҳлизма-даҳлиз ҳайдади-ҳайдади — бир дарвозадан ичкари тепиб юборди.

8

Мен далбанглаб-далбанглаб бордим-бордим — зиндон киндигида серрайиб қолдим.

Теварах-бошимлаб алағ-жалағ бўлдим.

Зиндондан ўлакка гўшт ҳиди анҳиди.

— Хуш келибсан, Жамолдиннов, хуш келиб-сан! — дегич гангир-гунгур овоз эшитилди.

Нимқоронғи бурчакдан иккита қора келди.

Қоралар шундай бурним остилади.

Қоралардан қўлакка тер сасиди.

Қўнглам айниди. Илла чидаб турдим.

Қоралар бирин-кетин кўра берди.

— «Садист», — деди.

— «Сокол», — деди.

Қоралар мени гир-гир айланди.

Қоралар олчоқ-олчоқ гир-гир бўлди. Қоралар ял-тоқ-ялтоқ гир-гир бўлди.

— Муборақ шарифларини биламиз: Жамолдин-нов! Аммо исмларини билмаймиз?

Қоралар бурним остида қарс-қарс бармоқ ўй-натди.

Қоралар кафтларини қулоқлари елпана этди.

— Лаббай? — деди. — Исмларини эшитайлик?

Мен миқ этмай тура бердим.

— Айтмасанг, айтма! Айтмасанг, биз сени раҳмий от билан атаймиз: чурбан, чурбан! Буладимми?

— Менга қара, чурбан! Тилинг борми? Бўлса гапир?

— Гапир деяпман!

— Бу чурбан гапирмайди-ёв, «Сокол», кел, қўл тути уйнаймиз.

«Садист» зиндон ўнг бурчини олди.

«Сокол» зиндон чап бурчини олди.

— Бошладик!

«Садист» иягим остилатиб бир солди.

Мен кетим билан «Сокол» қошилаб гандираклаб-гандираклаб бордим.

«Сокол» елкамдан қўшқўллаб ушлади. Ўзига ўғириб олди.

«Сокол»-да иягим остилатиб солди.

Мен кетим билан далбанглаб-далбанглаб «Садист» қўлига бориб тушдим.

«Садист» тағни «Сокол»га жўнатди.

Мен «Садист» билан «Сокол» оралиғида бориб кела бердим...

Охири қолдан тойдим.

Аро йулда ўтириб қолдим. Жокимдан турайин, дея талпиндим.

Бўлмади — ўзимни тошдан ололмадим.

Бўлмади — чапим билан шилқ этиб тушдим...

Чап биқиним зир-зир зарб еди.

Зарбдан хиёл ўзимни олдим. Оҳиста-оҳиста те-варак-бошим назар солдим.

Бошимда тик турмиш «Садист» билан «Сокол»-ни кўрдим.

«Садист» этиги учи билан тағни чап биқиним тегиб-тегиб орди.

Чап биқиним ҳаминқадар зир-зир қақшади.

— Эй, чурбан, тур!

— Сени ким айтади — Ўзбекистон далалари ло-чани, деб!

— Сени ким айтади — олти миллион тонна пахта теради, деб!

Аскарлар суяб-суяб олиб борди.

Аскарлар ҳимо бериб-ҳимо бериб утиргизди.

Иван Иванович мени айланиб-айланиб қаради.

— Ҳай-ҳай-ҳай! — деди. — Машъал пахтакор ёмон

йиқилибди-я! Қаерда йиқилдинг? Кўзингга қарасанг бўлмайdimи?

Мен муштинни чаккамга нуқиб-нуқиб олдим.

— Менми урдилар...— дея мингилладим.

— Урдилар? Ким урди?

— Етқизиб тепдилар...

— Етқизиб тепдилар? Ким тепди?

Иван Иванович тугма босиб аскар чақирди.

— Жамолиддинов олдига ким кирди?— деди Иван Иванович.

— Биров ҳам кирмади!— деди аскар.

— Ана, ҳузурингга биров ҳам кирмабди. Нега мени алдайсан?

— Улар ичкарида ўтирибдилар,— дедим.

— Э, ҳа, ичкарида де... Ичкаридагилар ҳам сендай бир эндионбандлар-да, Жамолиддинов. Песнинг чекига мохов тушади, дейдилар. Сен энди келдинг, улар эса неча йилдан буен силласи қуриб ётибди. Ушаларга кучинг етмадимми? Ким айтади сени — олти миллион тонна пахта тера оладиган азамат деҳқон деб?

Мен индамайки қолдим.

— Хуш, энди айтарсан, Жамолиддинов?

Мен миқ етмадим.

— Ҳар бандани бекитиқча тошган-тутгани бўлади...

— Булади, шундай, бўлади.

— Ҳа, ана! Ҳар бандани бир ёмон кунимга ярайди деб бекитиб қўйган бисот-бойлиги бўлади...

— Бор, бизда-да бор.

— Ҳа, яша! Ана шуларни айт! Қани-қани?

Мен бармоқ юмиб санаб-бармоқ юмиб санаб айтдим:

— Оқтупроқ далам — бир, шўртупроқ далам — икки, қумлоқ далам — уч...

— Пуқ-йўқ, мен мол-дунё маъносиде айтаяпман?

— Катта, деҳқонда даладан бўлак мол-дунё пкширяб ейдими? Деҳқон давлати — ер!

— Чин, чин.

— Чин бўлса, чин-да. Деҳқон давлати — ер-да!

Мен дераза бет буриб олдим.

Мен мум тишладим.

Иван Иванович эжакилаб-эжакилаб суради.

Мен мумдан-мум тишладим.

Иван Иванович қаради-қаради — тоқати тоқ бўл-

ди. Вишш-вишш, этди. Бет-бошимлаб тупурди.

— Онағар, баран...— дея вишиллади.

Тупурикдан ароқ ҳиди келди.

Иван Иванович қулочкашлаб-қулочкашлаб чуй-дам урди.

Мен зарбдач ағнаб тушдим.

— Йуқол, баран, йуқол!!

10

«Садист» билан «Сокол» орасида копток булиб бориб кела бердим-бориб кела бердим.

11

Мен ҳавода бармоқ юрдириб-бармоқ юрдириб олдим.

— Қоғоз-қалам беринг,— дедим.

— Қоғоз-қалам?— дея ажабланди Иван Иванович.— Қоғоз-қаламни нима қиласан?

— Ёзаман.

— Ёзасан? Кимга ёзасан?

— Прокурорга ёзаман.

— Маана, мен прокурор!

— Йуқ. Бош прокурорга ёзаман.

— Хуп, қоғоз-қалам бераман. Езувинган Бош прокурорга шахсан узим олиб бориб бераман. Ундак кейин айтасанми?

Мен йуқ, дея қайта-қайта бош чайқадим.

— Мен ҳам одамман...— дея мингилладим.

Иван Иванович пешонаси тирншди. Иван Иванович энсаси қотди.

— Ким-ким?— деди.— Одамсан? Сен-а? Сен — газандасан! Олтинга ҳирс қуйган газандасан! Ўзбеклар — олтинга ҳирс қуйган газандалар! Ана, ўзбеклар кимлар! Олтин — аввало илонларни ўзига ром қилади. Илондан кейин, илонсифат халқни ўзига тортади. Илондай очкуз халқни ўзига ром қилади. Илондай маккор халқни ўзига ром қилади. Сен ўзбеклар аиа шундай халқсан!

Иван Иванович олдида қалашиб-қалашиб ётмиш қоғозларни титди.

— Даволаримни далиллаб берайми?— деди.— Далиллайман, далиллайман! Маана, Каримов иши. Шу иш юзасидан бир гуруҳ терговчиларим билан Бухорони босдим. Қаерда илон бўлса — ўша ерга эътибор беринглар, дедим. Олдин, сендай бир барани

топдим. Баран отини Саид. дер экан. Ана шу Саид баран бизни улкан бир қайрағоч олдиға олиб борди. Саид баран ана шу қайрағоч остини ковламоқчи бўлди. Шунда, қум узра сени башарангдай бир ола-пес илон бўй берди! Илон вишиллади! Илон буйинини бўқоқ қилди! Илон қоп-қора бошларини адл қилди! Илон қонун посбонларини ўз домига тортиш учун шайланди! Аммо қонун посбонлари-да қараб турмади, ҳа, қараб турмади! Мен дарҳол билагимдай бир темир олдим. Илон бошларига бошлаб бир солдим. Домтортар илон бошлари мажақ-мажақ бўлди! Ана шундан кейин Саид баран қайрағоч остини ковледи. Қайрағоч остидан олам-жаҳон олтин зеб-зийнатлар топилди! Ана — ўзбеклар кимлар! Ўзбеклар қонун посбонларига ана шу илон мисол қоп-қора бошларини кутаради. Ўзбеклар ана шу илон кузлари билан боқади! Ўзбеклар ана шу илон мисол виш-виш этади! Ўзбеклар қонун посбонларини чақиб-чақиб олайин, дейди! Ўзбеклар қонун посбонларини домига тортиб-тортиб юборайин, дейди! Аммо биз — ўзбеклар бошқини янчамиз! Ўзбеклар бошини ана шу илон бошларидай янчиб-янчиб ташлаймиз! Ўзбеклар бошини ана шу илон бошларидай мажақлаб-мажақлаб ташлаймиз!

Иван-Иванович юриб-юриб чекди.

Иван Иванович дераза олдида туриб-туриб чекди.

Иван Иванович деразадан ташқари қараб-қараб чекди.

— Бўлти!— деди.— Мен сени одамбашара бўлармикимсан, деб эдим, бўлмадинг. Барандан ҳам ўтдинг! Эшакми, тўнғизми — шундай бир махлуқ бўлдинг!

— Гектаридан қирқ беш центнердан пахта бердим...— дея манқаландим.

— О-о, жавр бўпти-ку-а, жавр!

— Мени оҳимни-да эшитажаклар бордир...— дея манқаландим.

Оҳимни эшитажак одам тополмади.

Дардимни ютиб ётдим-ётдим — бир нимани пайқаб қолдим.

«Садист» эшик тешигидан оҳисга-оҳиста овоз берди:

— «Юла», «Юла»...— дедя.

Биров эшик ортидан келди. Тешикдан мўралади.

— Нима, нима?— деди.

— «Юла», қоғоз-қалам олиб кел,— деди «Садист».

«Садист» «Юла»дан қоғоз-қалам олди.

«Садист» мактуб битди. Мактуб буклади. Мактуб хатжилдлади.

«Садист» хатжилдини «Юла»дан жўнатди.

Мен-да тавалло этдим.

— Кимга ёзасан?— деди «Садист».

— Бола-бақраларимга-да?

— Болаларга бўлса, майли. Лекин мактуб пул билан бўлади, чурбан. «Юла» ҳар бир мактуб учун озошликдаги хеш-ақрабларимиздан пул олади. Бўлмаса, «Юла» бир қадам ҳам босмайди. Масковда таниш-билишлардан борми? Айтмоқчи, сен чурбанда таниш нима қилади. Майли, бир хайрия қиламан. Лекин бир шарт билан қиламан. Шартимни кейин айтаман. Келишдикми?

Мен майли-майли, дея бош ирғадим.

«Садист», «Юла»дан қоғоз-қалам олиб берди.

Мен кимга нома бетишни ўйладим.

Бола-бақрага арз-дод этиб бўлмайди. Арз-дод этганим билан — бола-бақра қўлидан нима келади?

Зиндонбандни бор этгич-да прокурор бўлади, йўқ этгич-да прокурор бўлади. Аммо — прокурорга нома битиб бўлмайди.

Иван Иванович прокурор ўзиммап... деди.

Шароф Рашидовни йўқлаб нома йўллайин дедим — Рашидов бобо оламда йўқ бўлди. У киши бор бўлсалар эди — Шароф ота, банданга қутқар, дея нома битар эдим...

Ўртоқ Брежневга арз-дод этайин дедим — Брежнев-да йўқ бўлди.

Унда, дардимни кимга айтар бўлдим?

Ўйладим-ўйладим — ана шундай зотни топдим.

Тилим чиқмишдан буён исми шарифини ёдлаб-ёдлаб юрмиш зотни топдим.

Тилим чиқмишдан буён исми шарифини тилимдан-да, дилимдан-да қўймайин юрияш зотни топдим.

Қўлларим қалт-қалт эта-эта битдим:

«Масковга. Кремлга. Ленин мавзолейига!»

Уртоқ Ленин! Сиз бизнинг яккаю ягона паноҳимизсиз, халосхоримизсиз!

Уртоқ Ленин! Отамиз-да сиз, энамиз-да сиз, эмчакдошимиз-да сиз»...

Уйдан чиқмиш кечамдан ушбу кечамгачайин булмиш хечмишимини оқизмайин-томизмайин бятдим.

Хатжилдни тилим билан ҳўллаб-ҳўллаб ёлдим.

Номамни «Юла»дан узатдим.

«Булди!— дея хаёлландим.— Олдин озод бўлмасам-да, ана энди озод бўламан!»

13

— Сурхондарёдан хат-хабар келдим, ҳамшаҳар чурбан?— деди «Сокол».

Мен ҳайронландим. Ажаб-ажаб қарадим.

— Кўп оғзингни очма. Биз ҳам уша ёқдан,— деди «Садист».

— Қаердан?— дедим.

— Мозори Шарифдан.

— Мозори Шарифдан?— дея ажабландим.— Мозори Шариф Афғонистонда эмасми, «Садист»бой?

— Нима фарқи бор. чурбан. Амударё унг соҳили Сурхондарё, чап соҳили Афғонистон-да.

— Ҳайратондан ўтасан — афғон бўласан. Ҳайратондан қайтасан — ўзбек бўласан!

— Шундай, «Сокол»бой, шундай. Ҳайратон дегич кўприк бор.

— Бўпти-да, чурбан, бўпти-да. Биз Афғонистондан қайтишимизда ана шу Ҳайратондан ўтиб келдик.

— Афғонистонда нима қилиб юрибсизлар, «Садист»бой?

— Биз Афғонистонга байналминнал бурчимизни адо этиш учун бориб эдик, чурбан.

— Брежнев бовамиз юбориб эди, дейсиз-да, «Сокол»бой?

— Афғонистонни босиб олиш Брежнев айби эмас, чурбан, Брежнев айби эмас. Брежнев ўлди-кетди. Энди бари Брежневни айблаяпти. Йўқ, Брежнев айбдор эмас. Тангриқут Пётр Биринчи! Тангриқут Пётр Биринчи бутун Осиёни Урусия вассали этиб олмақчи эди. Шимол баҳримухити — Ҳинди баҳримухити — Тинч баҳримухити... Ана шу уч баҳримухит хилқати Урусия деб аталиши керак бўлади. Урусия салтанати ана шу уч баҳримухит хилқати аро ҳукмрон бў-

лиши керак бўлади. Шу мақсадда Пётр Биринчи 1716 йилда Ғарандуқ Бекович-Черкасский сорбонилида Хивага лашкар тортади. Аммо Ғарандуқ лашкари Хива хони Шерғозихондан мағлуб бўлади. Ғарандуқ Бекович-Черкасский қатл этилади. Шу вақтда тангриқут Пётр Биринчи Урусня-Швеция урушида баён бўлади. Ғарандуқ тақдир билан иш бўлмайди. Аммо тангриқут Пётр Биринчи умри якунида кикита армон билан оламдан кўз юмади. Бир армони — Урусня-Пруссия урушида мағлуб бўлганлиги учун Туркиядан ўч ололмай армонда ўлади. Тағин бир армони — Ғарандуқ Бекович-Черкасский қатли учун Хивадан ўч ололмай армонда ўлади. Ана шундан буён тангриқут Пётр Биринчи армони — Урусня салтанати армони бўлиб келади. Ана шундан буён тангриқут Пётр Биринчи армони — Улуғ Урис армони бўлиб келади. Ана шундан буён Урусия пошшолари Пётр Биринчи тангриқут боболари дастуриламалини амалга ошириш пайида бўлади.

— Эҳ-е-е. Афғонистонда йиллаб қон кечдик, чурбан, йиллаб!

— Улим бизга писанд эмас эди, чурбан.

— Мана мен ўз қўлим билан «душман» жонини суғуриб олдим. Бир сув сотувчи «душман» бор эди, эсингдами, «Сокол»? Қўчада сув сотиб юрарди-ю? Ушанга сувингдан бер, десам бермади. Ўзинча, бир нималар, деди. Билдим — Шўроларни сўқди. Шўроларни сўқма, дедим-да, автомат қўндоғи билан бошига бир солдим. Бошидан тирқираб қон отилди. Қонлари юзларимга сачради. «Душман» қонини лабларим билан ялаб-ялаб олдим. Бай-бай-бай, жануб қони шундай қайноқ бўлади, шундай қайноқ бўлади!..

Танамда қалтироқ қўзғалди. Бор эс-ҳушим жунбишга келди. Тилим каловланиб-каловланиб қолди.

— Мен... мен «душман» эмасман, — дедим. — Қуша-қуша орден-нишонларимиз бор. Ўктабр ордени, Меҳнат Қизил Байроқ ордени...

— Демек, лайча экансан-да, чурбан? Зиндонда орден-нишондорларни лайча, дейди.

— Лайчалардан зиндонбандлар жирканади, чурбан. Асло орден-нишондорман, дема — таёқ еб уласан!

— Тавба қилдим, менда орден-нишон йўқ, тавба

қилдим!— дея талвасада қолдим.— Орден-нишон теримчи энамизда бор.

— Барибир! Орден-нишон отини айта кўрма — ўлиб кетасан!

— Мана, мен — Шўро Иттифоқи Қаҳрамониман, ҳа, Шўро Иттифоқи Қаҳрамони! Ишонмаяпсанми? Ана, «Садист»дан сўра.

— Чин, «Сокол» Шўро Иттифоқи Қаҳрамони. Қандаҳорни биласан-а? «Сокол» ана шу Қандаҳорни кунпаякун этишда қатнашди. Қандаҳорни мисоли яккинчи Сталинград этди! Қандаҳорни кунпаякун этишда кўрсатган жасорати учун Шўро Иттифоқи Қаҳрамони бўлди.

— Ана, эшитдингми, чурбан? Мени Афғонда «Сокол» дейишар эди — «Сокол!»

— Қуллуқ, «Сокол»бой, қуллуқ.

— Мен умримда чеккан эмас эдим, мен умримда ичган эмас эдим. Ана шу Афғонда ўрганиб келдим. Иттифоққа келсам — бариёқ қуп-қуруқ! Нимага бундай, дедим. Ичкиликка қарши кураш бошланди, деди. Бу аҳмоқчилик кимдан чиқди, дедим. Марказий Қўмита котиби Лигачёвдан, деди. Қаерда ўша Лигачёв — ҳозир бўғиб ўлдираман, дедим. Лигачёвга қўлинг етмайди — Лигачёв Кремлда, деди. Унда ароқдан бер — мен Афғонда қон кечиб келдим, дедим. Ароқ йўқ, деди. Бир шишагина ароқ қидириб шаҳар кездим! Барида шу гап бўлди! Мен ким, дайди ит ким — билиб бўлмади! Охири бир дўкончи ёқасидан олдим. Мен номин улур, супраси қуруқ Шўро Иттифоқи учун жон оляб, жон бердим — бир шишагина ароқ бер, дедим. Дўкончи мелиса чақирди. Иккита мишиқни мелиса келиб, қўлларимни қайирди. Таёқчаси билан калламга урди. Урма мени, дедим-да — бировини ариққа отиб юбордим. Кейин билсам — ўлиб қолибди.

14

— Шу кўргиликларни кўришимни билсам эдим — Афғондан қайтиб келмас эдим. Афғон қириб юра берар эдим.

— Бўлмади — Горбачёв қайтариб келди. Горбачёв бўлмаса эди — «душман»ларни битта қўймай қириб ташлар эдим.

— Кейин, Афғонистон ҳам ўзимизники бўлиб қолар эди.

— Ҳалиям ўзимизники. Ана, 1973 йилда Муҳам-

мад Довуд қўли билан Зоҳир Шоҳли тахтдан қулатиб, икки юз йиллик Афғонистон шоҳлигига барҳам бердик. Муҳаммад Довуд гапимизга кирмай бериб эди — 1978 йилда бир кечада йўқ қилдик! Тахтни Нурумуҳаммад Тараққийга олиб бердик!

— Ҳафизулла Амин гапимизга кирмай бериб эди — 1979 йилда ўлдириб юбордик! Тахтга Бабрак Кармални олиб келиб қўйдик.

— Бабрак Кармал Масков ўтир деса ўтирмади, тур деса — турмади. Аммо Кармални аядик. 1986 йилда Иттифоққа олиб келдик. Бир кулбага назарбанди этдик. Кармал худо беҳабар назарбанди бўлиб ёта берди.

— Тахтга Нажибуллони қўйдик, де.

— Нажибулло Масковга содиқ ишляпти. Нажибулло вафодор лайча экан.

— Ўзи, Афғонистон ўн олтинчи жумҳуриятимиз бўлиши керак эди.

— Бир ҳисобга ўн олтинчи жумҳуриятимиз бўлмаганим яхши бўлди. Мана, манави чурбанларни Шуро ҳукумати шунча йил боқди — бари бир туземцлигича қолди!

— Чин, шу чурбанларни одам қиламиз деб — қанчадан-қанча мол-дунёмиз кетди!

— Айтқилиги йўқ.

— Яна-тагин, бу чурбанлар бориға қаноат қилмай, Шуро ҳукуматини талон-торож этибди.

— Тўқликка шўхлик деб шуни айтадилар-да.

— Олдинроқ биясам эди, Ҳайратондан ўтибоқ — бари чурбани Термизда қириб-қириб ташлар эдим!

15

— Бошқасини қўй, чурбан, бари ўтди-кетди. Эсингдами, номанг учун шарт қўйиб эдим? Ана шу шартимни энди айтаман: уйингдан тарёк олдириб келтиртирасанми-йўқми?

— Тарёк? Уйимизда тарёк нима қилади, «Садист»бой?

— Опкелтир!

— Умрии бино бўлиб тарёк нималигини билмайман, «Садист»бой. Лекин қишлоғимизда чаён чақса, бовалар тарёк суркаб даволайди.

— Ана шундан опкелтир!

— Қанча десанг — пулини берамиз!

— Ўзинг ҳам тарёк ейишни ўрганиб ол.

— Бу жойни Шўро зиндони, дейдилар.

— Шўро зиндонда тарёк ёб турмасанг — ажалингдан олдин ўласан!

— Ундай деманг-е, «Садист»бой ундай деманг-е.

— Ана, «Сокол»дан сўра. Масалан, сил кимга ёпишади? Соғлом тангага ёпишади. Соғлом тана ким? Папирос чекмайдиган, тарёк емайдиган одамда. Сен ана шундай одамсан.

— Шўро зиндонини ўз қолун-қондалари бор, чурбан. Риоя этмасанг — ажалингдан олдин ўласан!

— Мана, айт, чурбан: сени кана чақаяптими-йўқми?

— Уйнаб қўяй-уйнаб қўяй, қўйди-я, «Садист»бой, ёб қўйди!

— Биламан, кечаси билан қирт-қирт этиб чиқасан, биламан. Бизни бўлса чақмайди!

— Чунки бутун танамиз заҳар-заққум!

— Шўро канаси очидан ўлсаям бизни чақмайди!

— Бизни чақиб, заҳарланиб ўлишни хоҳламайди!

— Шўро канаси кўп ақлли кана, кўп доно кана!

— Шўро канаси ҳаммаша тозалikka риоя этади!

— Шўро канаси коммунистик руҳда тарбияланган, коммунистик руҳда!

— Сени эса чиқади! Чунки сенинг таланг — коммунистик тана!

— Қўйинг-е, «Садист»бой, қўйинг-е. Умрим ўтди, лекин шу номаъқул киямани емадим — энди емайин.

— Унда, бизга опкелтириб бер!

— Майли, удан дарак бўла берсин, қани.

16

— Мен учун Осиё демак — тарёк демак, чурбан! — деди «Сокол». — Осиё деса, кўз олдимда тарёк намоён бўлади. Шу бондан мен Осиёни ҳурмат қиламан! Тарёк есам — гамдан фориг бўламан! Уша афгон кунларим эсимдан чиқади! Почамир ҳаёл бўламан, почамир! Дунё кўзимга аёл бўлиб кўринади, аёл! Тарёк — муҳаббат, чурбан, тарёк — муҳаббат! Мана, Шўро Иттифоқи учун «душман»ларни чумчуқдай қирдим, чумчуқдай! Эвазига нима

кўрдим? Мана оқибатн, чурбан, мана! Энди... энди одам ўлдирсам дейман, чурбан, одам ўлдирсам дейман! Қонсирайман, чурбан, қонсирайман! Одам ўлдиришдан завқ оламан, чурбан, одам ўлдиришдан завқ оламан! Аёллар билан ётишдан кура — одам ўлдиришдан роҳат оламан, чурбан, одам ўлдиришдан роҳат оламан! Одам ўлдиришни соғинаман, чурбан, одам ўлдиришни соғинаман! Одам суюкли аёлни қандай соғинади — мен одам ўлдиришни ана шундай соғинаман! Тўшакдаги қип-яланғоч аёлни кўриб қандай роҳатлансам — ўз қурбонини кўриб ана шундай роҳатланаман, чурбан!.

«Сокол» билан «Садист» уст-бошларини суғуриб-суғуриб отди.

«Сокол» билан «Садист»ни тарёк хумори тутди!

Мен бир сесканиб олдим. Қўзларимни бот-бот юмиб очдим.

«Садист» елкаларида игна билан битилмиш каптан унволи погон бўлди. Кўкракларида Уроқ ва Болға битиги бўлди.

«Сокол» кўкракларида бармоқдай-бармоқдай ҳарфли «КПСС» битиги бўлди.

— Кўраясанми, чурбан?— деди «Сокол».— Биз мана шу тўрт ҳарфдан иборат «КПСС» учун кўкрагимизни қалқон этиб эдик. Кўкракларимиз ана шу «КПСС» қурбони бўлди!.

17

Ойлаб йўқламадилар-йўқламадилар — тағин ҳайлаб бордилар.

— Серқуёш Баранистондан саломлар бўлсин!— деди Иван Иванович.— Қаршига бориб келдим. Сенларни терговчиларинг ҳам бара-е! Маҳаллий бараниларни яшимизга аралаштирмайлик-аралаштирмайлик, дедим. Йўқ, миллий урф-одатларни биладди, дедилар, ўзбекчиликини биладди, дедилар. Хулласи калом, орамингга Бахтиёр Абдурахимов деган бир баран терговчини тикдилар. Қашқадарё вилояти биринчи котиби Гонповни қўлга олмоқчи бўлдим. Қўлга олар одам пешонасига шартта тўппонча тиряйдди — қўлга олади-қўяди-да! Абдурахимов бўлса — нуқул қўлини кўксига қўяди, нуқул теварах-бошга салом беради! Майли, ўзбекчилик... баранчилик бўлса — баранчилик-да, дедим. Индамай эргашиб бора бердим. Ичкари кирсам — Гонпов тўрда наҳор но-

нуштаси еб-ичиб утирибди. Дастурхонини понушта дастурхониям деб бўлмайди. Мундайроқ тўй дастурхони деса бўлади. Ғоипов бизниям чойга чақирди. Майли, баранчилик бўлса — баранчилик-да, дедим-да, бир пиела чой ичдим. Кейин, Ғоиповия прокуратурага марҳамат этдим. «Бир-иккита саволларим бор», дедим. «Шу ерда сўраса бўлмайдимми», деди Ғоипов. «Йўқ, идора яхши», дедим. Ғоипов «хуп-хуп», дея ичкарилади. Аёлига кийимларини олиб келишни буюрди. Аёли Ғоиповнинг Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Юлдузлик қамаулини олиб кирди. Шунда, ичкаридан йиғи эшитилди. Ҳадаҳалаб бордим. Қарасам — Ғоиповнинг томоғидан шариллаб-шариллаб қон отилаяпти! Оппоқ кўйлақлари қип-қизил қон! Ғоипов қўлини қорнига узатади — етмайди, тагини узатади — етмайди! Нимага узатаяпти десам — Ғоипов шу кунларда кўричагини олдирибди экан. Ғоипов ана шу тикиғли кўричагига қўлини тикиб — йиртиб ташламоқчи бўлибди! Ғоипов бизга қараб шундай бақирди-шундай бақирди! Оғриқ зўридан бақирмади — нафрат билан бақирди, нафрат билан! «Мустамлакачилар! Сенлардан қачон халос бўламиз!» — деди. Абдурахимовга-ку, қутуриб бақирди. «Пуқол, узбекнинг хони, йуқол!» деди. Шу билан... ўлиб қолди! Кимдан пул олди, кимдан олтин олди — билиб бўлмади! Барибир билиб оламан! Ғоиповнинг саккизта бола-бақраси билан уруг-аймоғини олиб келиб қамадим! Ана шу саккизтадан бири бўлмаса, бири айтиб беради! Ана, ўзбекчиликка риоя этиш оқибати! Ўзбекчилик — баранчилик! Булди — энди Сталин, Вишинскийлар йўли билан ушлайман! Сени ушлаб келдилар-у — ана шундай ушлайман!

— Ушланг, армонда қолманг, ушланг, — дедим. — Аммо-лекин бола-бақрада нима айб? Саккизта бегуноҳ жон-а, саккизта жон-а?

Иван Иванович тутақди.

— Нима-нимв? — деди — Саккизта бегуноҳ жон? Саккизтаям гапми — бари ўзбек муттаҳам, бари ўзбек! Сен ўзбеклар Шўро ҳукуматиинг тўрт ярим миллиард сўм пулини еб кетгансанлар! Тўрт ярим миллиард сўм! Пуқ пахтани бор деб — тўрт ярим миллиард сўмни манави ҳаром томоқларингдан ўтказиб юборгансанлар! Еб-еб — энди бурилар галасига ўхшаб қутулиб кетаман, деяпсанларми? Кечириб қўясанлар, кечириб! Мен — Иван Иванович Иванов,

тўрт ярим миллиардни жигилдонларингдан суғуриб оламан! Тийинма-тийин суғуриб оламан!

— Ўйнаб қўяй, ишласа — халқ ишлабди, еса — халқ ебди-да.

— Халқ ишлабди? Сен ўзбеклар уроқда йўқ, машоқда йўқ — хирмонда ҳозир халқсан! Сен ўзбеклар боқиманда барансан! Сен ўзбеклар Масков ҳисобига куи қурасан! Масковдан катталар борса — зар чопон кийгизасан, чўнтагига шора тикасан. Ана, генерал Чурбанов Баранистонда бир булишда туққиз юз сўмлик зар чопон кийиб келди, уттиз минг сўм пул олиб келди!

— Ўйнаб қўяй, Чурбанов чўз, дебдики — ўзбак чўзибди.

— Масковдан катта борса бўлди — олдига олманор қўясан, қўй сўйиб қўясан.

— Ўзбак меҳмондўст эл, катта.

— Лаганбардор эл! Эвазига III ўро ҳукумати кўзини бўяйди! Сен баранлар Баранистонни узиди қапоатланиб қолмайсанлар. Кучага чиқсанг биласан — дўконларда минглаб оладўппи баранлар изғиб юрибди. Оладўппи баранлар дўконда кўзига нима кўрикса бўлди — ола солиб халтасига тикади-да, Баранистонга орқалаб кетади.

Шу вақт телефон жиринг-жиринг этди.

Иван Иванович телефонда олис гапиршиб олди.

— Ана, баран, — деди. — Раисилгани ишини талаб этишаяпти. Бул-бул, дейишаяпти. Сен бўлса — ўжар эшак бўлиб утирибсан!

Мен номамдан умидвор бўлдим. Ўзимни орқага ташладим:

— Ўйлаяпман, — дедим. — Айтаман, ўзим айтаман.

— Бўпти, тагин бир ўйла.

18

— ...Қайтариб айтаман, баран: бу ерда Худо ҳам мен, пайғамбар ҳам мен!

— Гектаридан эллик центнердан пахта берган йилларим-да бўлди...

— Эшакни хизмати ҳалол — ўзи ҳаром!

— Мени-да арз-додини эшитар одам бордир...

— Зах зиндонда додингни ким эшитади, ким?

— Нома битиб эдим. Ҳализамат йўқлайди...

— Нома? Қачон-қачон?

— Уч-тўрт ой бўлиб қолди.

— Уч-тўрт ой, уч-тўрт ой...

Иван Иванович ўзича шундай дея-дея, пўлатсандиқ очди.

Сандиқдан бир даста хатжилд олди. Олдимлатиб ташлади.

— Ана!— деди,— шулар ичидан ўз помангни топ қани!

Мен битта-битталаб хатжилд қарадим.

Ниҳоят — ўз помамни топиб олдим.

Юрагим шувв этди!

Номам термулиб-термулиб қолдим...

— Топдингми? Қани, бер қани, очиб ўқийлик қани,— деди Иван Иванович.— Хў-ўш... «Московга. Кремлга. Ленин мавзолейига! Ўртоқ Ленин! Сиз бизнинг яккаю ягона паноҳимизсиз, халоскоримизсиз, ўртоқ Ленин! Отамиз-да сиз, энамиз-да сиз, эмчақдошимиз-да сиз»...

Иван Иванович кет чалқайиб-кет чалқайиб кулди.

Иван Иванович қорин ушлаб-қорин ушлаб кулди.

Иван Иванович кўз ёшлаб-кўз ёшлаб кулди.

— Чехов бўл-е, Чехов!— дея кўз артди.— Чехов қаҳрамонлари бобом қишлоғига, деб нома битадия-ю? Сен ҳам Ленин бобом мавзолейига, деб битибсан-да? «Осиё устида бўрон» деган бир киноларинг бор эди, эсингдами? Ўшанда сендай бир баран Ленинга нома битади. Ўша баран оти нима эди...

— Шукур Бурҳонов.

— Йў-уқ, сен ўша баранни ўйнаган ижрочини айтаяпсан. Оти... оти Юсуф Ялангтўш! Юсуф Ялангтўш эртаю кеч Лениндан жавобнома қарайди... қарайди! Ленин булса, Кремлда утириб... Туркистонни забт этиш йўллариини ўйлайди! Юсуф Ялангтўшдай босмачи баранларни қириб ташлаш йўллариини ўйлайди! Ўшанда йигирманчи йиллар эди. Қара, шуича йил утибди — сен ўзбеклар ҳалиям барандан одамга айланмабсанлар!

— Сабр тағи олтин, дейдилар. Мени-да бошимга офтоб тегиб қолар.

— Офтоб? Қандай офтоб? Э, ҳа, офтоб бўлса офтоб-да!

Иван Иванович номамни бошим узра ошириб
отди.

— Ана, бошига офтоб тегди, ана!—деди.—
Ура-а-а, баранлар бошига офтоб тегди, ура-а-а!

Иван Иванович папирос эзгилади. Лабларига
папирос қистирди. Чирсиллатиб гугурт чақди.

Иван Иванович бурқситиб-бурқситиб папирос
торгди.

— Қулоқ сол, баран,—деди.—Сен Ленинга по-
ма битиб аҳмоқ бўлма. Яхшилаб эшитиб ол. Чин,
бу жойлар Шуро зиндонн, деб аталади. Аслида эса
ундай эмас. Бу жойларни «Қизил зона», дейдилар.
«Қизил зона»нинг ўз қонун-қондалари булади. Зин-
дон ана шу «Қизил зона» қонун-қондаларига буй-
сунади. «Қизил зона»да Ленин йўқ! «Қизил зона»-
да Шуро ҳукумати йўқ! «Қизил зона»да адолат
«Қизил зона»да инсон ор-номуси, инсон шон-шухра-
ти, инсон қадр-қиммати... йўқ, йўқ! Тағин йўқ! «Қи-
зил зона» ўз номи узк билан — қизил, қизил! Қи-
зил ранг — қон ранг! Қон ранг билан ўйнашма, ба-
ран, қон ранг билан ўйнашма! Акс ҳолда — қизил
қошиягга бўяласан! Акс ҳолда — қизил қурбонлик
бўласан, қизил қурбонлик!..

19

— Майли, айтма. Сен айтмасанг ҳам ўзим топиб
оламан,—деди Иван Иванович.—Топиб олаяпман,
бундан кейин ҳам топиб оламан. Ана шунда ўша ол-
тинлар билан пешонангга бир ураман-да, манави ол-
тин булмай... дейман!

— Шундай қилинг, қатта, шундай қилинг!

— Қиламан, қиламан! Мен сени манавиндай
приб-чириб ётмагин, дейман-да.

Иван Иванович қалам учи билан қўлим юзи ярам-
ни босди. Босиб-босиб турди!

Ярамдан билқ-билқ йиринг тошди!

Ярам лўқ-лўқ оғриди! Ярам зирқ-зирқ оғриди!

Мен апил-тапил ярамни тортиб олдим.

— Ана, баран, ана!—деди Иван Иванович.—Ана
шундай приб-чириб ўлиб кета берасанми? Майли,
олтинларни айтма. Кел, яхшиси — мен сенга бор-
йўғи бир савол берайин — сен якки оғиз гап билан
жалоб бер-да, қутул. Келишдикми?

— Олдин айтинг, қани? Эшитайлик, қани?

— Хў-ўш, раисингга қанча пора бергансан?

— Пора? Қандайчикин пора?

— Қачон бергансан, нимага ураб бергансан, ишча сўмлик эди?

— Уйримда бировга-да пора бермадим, бировдан-да пора олмадим.

— Биладан, сенга пора берадиган аҳмоқ йўқ, биладан. Лекин сен пора бергансан!

— Бировга-да пора бермаганман, деяпман-ку.

— Бергансан!

— Улла ўлайин агар-а, пора берган бўлсам-а!

— Бергансан! Сен — раиснингга узатасан, раиснинг — туманингга узатади, туманинг — вилоятнингга узатади, вилоятнинг — Марказкомга узатади!

— Улла ўлайин, бировга пора берган бўлсам-а!

— Катталарга бир нима узатмасанг... қандай қилиб бригадир бўлдинг?

— Мен меҳнат қила бердим-меҳнат қила бердим — раисимиз кутара берди-кутара берди.

— Кечириб қўясан, баран, кечириб қўясан! Ўзбекистон катталарин олдин бир нима олади — ана ундай кейин бардор-бардор этади!

— Улла ўлайин, агар-а...

— Унда, қандай қилиб пахта топширишни узлуксиз бажариб келдинг? Узлуксиз-а, узлуксиз!

— Мен ерга тер тука бердим-тер тука бердим — ер менга ҳосил бера берди-ҳосил бера берди.

— Кечириб қўясан, баран, кечириб қўясан! Сен ўзбеклар ерга тер тукмайсан! Пуқ-йўқ, сен ўзбеклар ерга тер тукмайсан! Сен ўзбеклар... ергаям пора берасан! Ҳа, сен ўзбеклар ергаям пора берасан! Пахталарининг деярли ярим фонни қўшиб ёзилган! Ҳа-ҳа, қўшиб ёзилган! Қўшиб ёзиш учун эса — тахи бузилмаган «Ленин»дан узатиш лозим бўлади! Энди айт, раиснингга нечта «Ленин» узатдинг?

— Ўйнаб қўяй, «Ленин»дан, ўйнаб қўяй! Йўқ «Ленин»ни қаердан оламан?

Иван Иванович ҳўппаклаб-ҳўппаклаб қулоқ-чаккам солди.

Мен ўтиргичдан жалпиллаб-жалпиллаб учиб тушдим.

Ўнг қулоқ-чаккам қизиб-қизиб оғриди. Ўнг қулоқ-чаккам шанг-шанг оғриди.

Шу кундан эътиборан ўнг қулоғим чиппа-чиппа битди-қолди.

— Усмонхужаевни биласан-а?— деди Иван Иванович.

— Эса-чи. У киши пошшомиз бўладилар!— дедим.

— Ана шу пошшонг Ўзбекистон булбули бўлиб сайради! Навоний, Бобур... дегич баран шоирлар ғазалларида булбуллар хониш этади-ю? Пошшонг ана шундай булбул бўлиб хониш этди!

— Эб-е, у киши-да зиндонбандми, эб-е?

— Ҳа-да, зиндонбанд-да! Лекин Усмонхужаевнинг аёли Элнурни гапга киритиб бўлмади. Элнур ойлаб банди бўлиб ётди. «Эринг Усмонхужаев тамом булди — энди эрингдан кеч», дедим. Қани кечса! Бошига ит кунини солдим! Охири масалани кундаланг қуйдим: «ё, эрингдан кечасан, ё, жонингдан кечасан», дедим. «Майли, жонимдан кечаман, лекин эримдан кечмайман», деди Элнур. Ана аёл — мана аёл! Айтганда ҳам — юзимга тупуриб-юзимга тупуриб айтди! Юзимга тупурса ҳам майли — барибир Элнурига қойил бўлдим! Ана шундан кейин бутун ўзбек аёлларига қойил бўлдим!

Иван Иванович пўлатсандиқдан семиздан-семиз бир жилдтахлам олиб келиб очди.

— Хў-ш, пошшо ҳазратингни Бош Прокуроримиз ўринбосари ўртоқ Васильев сўроқ қилдилар. Мана, сўроқ варақаси. Қулоқ сол, ана шу сўроқдан нича ўқиб бераман:

ВАСИЛЬЕВ: Сиз бир неча бор СССР Бош Прокурори номига арзномалар билан мурожаат этибсиз. Сиз бу арзномаларда қандай йўллар билан пора олиб-пора берганлигингизни баён этибсиз.

УСМОНХУЖАЕВ: Мени ушбу йил ун тўққизинчи ўртабрида зиндонбанд этдилар. Мен илк кундан оқ ҳалол йўлдан бордим. Оқни оқ, дедим, қорани қора, дедим! Барча жавобгарликни бўйнимга олиб айтдим. Тагин айтаман: ҳа, пора олиб-пора бериш — Ўзбекистондан Масковгача кундалик воқеа эди!

ВАСИЛЬЕВ: Қимларга пора бериб эдингиз?

УСМОНХУЖАЕВ: Мен бировга тўхмат қилмасдан айтиб бераман! Мен нима бўлди — ана шуни айтиб бераман!..

Мен КПСС Марказий Қўмитаси ташкилий-фирқавий ишлар мудир **СМИРНОВ**га эллик минг сум

бердим. Боиси — Смирнов очик-ойдин пул талаб қилди-да! «Ёрдам бер-чи, ёрдам бер!» деди-да!

Мен КПСС Марказий Қўмитаси котиби РОМАНОВга бир дипломат олиб келиб бердим. Дипломатда турли-туман миллий совга-саломлар ҳамда йиғирма беш минг сум пул бор эди.

Мен КПСС Марказий Қўмитаси котиби КАПИТОНОВга икки маротаба эллик минг-эллик мингдан юз минг сум пул бердим. Берганда-да — уртоқ Капитоновки фирқовий ишхонасида бердим!

Мен КПСС Марказий Қўмитаси ҳузуридаги фирқа назорати қўмитаси раиси СОЛОМЕНЦЕВга юз минг сум пул бердим. Соломенцевга ҳам уз фирқавий ишхонасида бердим!

Мен СССР Бош Прокурори РЕКУНКОВга Юрмала шаҳрида эллик минг сум пул бердим. Бош Прокурор қўлимдин пулни олди-олди-да, миннатдорчилик билдирди. «Қўллаб-қувватлайман», деб ваъдалар берди.

Тошкентда РЕКУНКОВга тағин эллик минг сум пул бердим. СССР Бош Прокурори тағин миннатдорчилик билдира-билдира — қўлимдан пулни олди.

Мен СССР Олий суди раиси ТЕРЕБИЛОВга қирқ минг сум пул бердим. Икки минг саккиз юз сўмлик гилам бердим. Гиламни Ўзбекистон Марказий Қўмитаси ишлар бошқармаси ходимлари тайёрага аранг-аранг юкладилар.

Мен КПСС Марказий Қўмитаси котиби уртоқ ЛИГАЧЕВга олтинчи минг сум пул бердим!..»

Иван Иванович жилдтахламини ёпди. Ипларини бойлади.

— Ана, эшитдингми? — деди. — Пошшон аъзаминг-а, пошшон аъзаминг!

Мен... илойим, қулогим карлиги чин бўлсин, дедим.

Мен... влойим, бари айбни карлигимдан кўрайин, дедим.

Мен... илойим, умрбод кар бўлсам бўлайин — аммо-лекин... ана шу гапларни эшитмаган бўлайин, дедим.

Шу бонс — дераза боқиб ўтира бердим.

— Ҳа, намунача безрайиб қолдинг?

Шунда-да Иван Иванович қайрилиб боқмадим.

— Ана сиз, ана Масков...— дея минғилладим.

— У нима деганинг?

— Ана, пошшомиз олла-ойдин айтиб бераялтилар-ку? Масковга уз-узидан чойчақа узатиб... Узбекистонни калласи шамолда қоптими? Масков қўл чузадики — Узбекистон садақа беради!

— Масковга тил теккизма, баран, Масковга тил теккизма!

— Масков бўлмаса — масковчи катталар! Ана, пошшомиз масковчи катталарни олла-ойдин айтаялтилар! Яна-тагин... номма-ном айтаялтилар, немма-ном! Ана, масковчи катталарни бунди этиб гапириша беринг-да!

— Йўқ, баран, йўқ! Менинг масковчи катталар билан ишим йўқ! Масковчи катталар — узимизникилар! Узимизникилар — Улуғ Урис! Улуғ Урис билан ишим йўқ! Улуғ Урис нима қилиқ қилади — бари ярашади! Мен — сен баранлар билан ишим бор!

— Ё, пирим-е, ё, пирим-е, бизда нима айб?

— Масковга пора бергансан!

— Ҳолвани ҳоким ейди — калтакни етим ейди, лейдилар...

Иван Иванович бошимлаб келди.

Иван Иванович ҳалқумимдан туппа буғиб кутарди.

— Киноларда Африка ола-була эшагини курганмисан?— деди.— Манаяни юзларингдай ола-пес эшах? Сен ала шу Африка ола эшагига келбат берасан! Манави ола-чилор юзларинг ҳам айтиб турибди. Африка ола эшаги Африкада нима ўжарлик этса этади. Бойси, Африка — ўз оти ўзи билан Африка. Бу ер эса — Масков! Сенинг Африка ола эшагидай ўжарлигинг Масковда кетмайди!

Иван Иванович мени силкилаб-силкилаб ташлади.

Мен гуп этиб тушдим.

Иван Иванович олдимга қогоз-қалам қўйди.

— Ма, ёз! Рансжмизга ун минг сўм берганман, деб ёз!— деди.— Тагин Африка ола эшагидай қайсарлик эта берсанг — манави мияннга туққиз мисқол қўроғшин қўйиб қўяман! Қаки, ёз!

— Мен ҳали умримда қўлимга ун минг сўм пул ушлаган эмасман, катта.

— Биламан, Африка ола эшаги! Биламан, Афри-

ка қайсар эшаги! Сен раисмизга ун минг сўм бердим, деб ёз — бўлди!

Мен қоғоз музтар бўлиб-қоғоз музтар бўлиб ути-ра бердим.

Қаламни қўлимга-да олмадим!

— Соат тўрт бўлаяпти, ҳадемай тонг отади! Бўл, баран, бўл!

Мен қўзим кетиб-қўзим кетиб ўтира бердим.

Иван Иванович бетимга шама селиб ташлади.

Мен сескана-сескана қўз очдим.

— Раисмизга ўн минг сўм бердим деб, қоғоз қоралаб бер — бўлди!

Мен йуқ дея-йуқ дея, бош чайқадим.

— Уҳ, Африка ола эшаги! Уҳ, Африка қайсар эшаги!

Иван Иванович унги бикиним оралатиб-оралатиб тепди.

Иван Иванович чап бикиним оралатиб-оралатиб тепди.

Иван Иванович чатаноқларим оралатиб-оралатиб тепди.

22

Иван Иванович назорат этиб турди.

Дўхтир аёл мадда-мадда яраларимни мой дориллади.

Дўхтир аёл қон-қон яраларимни кук дориллади.

Дўхтир аёл моматалоқ-моматалоқ яраларимни йод дориллади.

Дўхтир аёл... баданларимни қаради-қаради... пиқ-пиқ йиғлади...

— Нега йиғлаяпсиз?— деди Иван Иванович.— Нима бўлди, Нина Сергеевна?

Дўхтир аёл оғиз бекитиб-оғиз бекитиб йиғлади.

— Мен... мен Ўзбекистонда беш-олти йил ишлаб эдим,— дея йиғлади.— Бечора халқ-а, бечорагина халқ-а...

— Шу баранларни нимасига қуясиз? Бари ҳаром-томоқ, бари боқиманда!

— Ўзбекистон ундай эмас... Ўзбеклар ундай эмас...

23

— Далидингиз бордир-да: раисмизни қулф-калит этиб ўтирибсиз?

— Бўлади, далил бўлади!

— Унда, мени беёзиқдан-беёзиқ банди этманг-да? Мен бола-бақрам олдига борайин-да?

— Йўқ! Мен Иван Ивановичман! Ўзларингни ўз қўлларинг билан йўқ қиламан! Бировингни кўзингни бировингга уйдираман! Бировингни каллангни бировингга едираман! Бировингни жонингни бировингга олдираман! Ўзим эса — пок-покиза бўлиб қоламан! Бу йўл — Иван Иванович Ивановлар йўли!

— Худо хайрингизни берсин, беёзиқдан-беёзиқ...

— Эшак семирса охурини булғайди, дейдилар! Сен баранлар мазахўрак бўлиб қолдинг, мазахўрак! Сен баранлар қоринг туйиб қолди! Шундай кета берсаларинг — қанжиқ итдай болалаб бора берасанлар! Ана, куз очиб юмгунча йигирма миллиён бўлдиларинг! Йигирма миллиён халқ-а! Сен боқимандаларга нопин қаердан тонамиз! Йўқ, биз йигирма миллиён боқимандани боқмаймиз! Балиқ бошидан сасийди, бошидан! Йигирма миллиённи бош-бошлиқларингдан бошлаб камайтирамиз! Бош-бошларингдан бошлаб камайтирамиз!

Ўз-ўзидан кўнглим озди. Юрагим беҳол бўлди. Қўзларим тинди.

Сув, дейин дедим — ҳолим келмади.

Олдимда турмиш пиёла узалдим. Чойқолдяқни оғзим олдим.

Иван Иванович қўлимдан пиёлани юлқилаб-юлқилаб олди.

— Бўёққа ол!— деди.— Сенга ким кўйибди чой ичишни!

Оғзимдаги оғзимда қолди, бугўзимдаги бугўзимда қолди. Мен мўл-мўлт қолдим.

Иван Иванович бошмалдоғини лунжларимга нуқиб-нуқиб олди.

Оғзимда турмиш чой лирқ-пирқ отилди.

Томоғимда турмиш чой тиқилиб-тиқилиб қолди. Мен қир-қир йўталдим.

Мен кўзларим ёшланиб-ёшланиб йўталдим.

Мен Иван Ивановичга мўлт-мўлт боқиб йўталдим.

— Ул, шу кунингга!— деди Иван Иванович.— Иван Иванович Ивановлар пиёласидан чой ичишни сен баранларга ким қўйибди?! Ана шундай йўталиб-йўталиб — Бобомурод Омоновдай ўласан-қоласан! Намунча анграясан? Ҳа, Бобомурод Омонов ўлди! Термиз кетган терговчиларим телефонда айтиб берди. Омонов ўз ажаля билан ўлди, деб ўйлайсанми?

Ана шу-да, барансан-да, баран! Омонов ҳам сендай оёқ тираб туриб олиб эди. Нимани сўраса — «Усмонхужаевга жавоб бераман-Усмонхужаевга жавоб бераман», деб туриб олиб эди. Охири... олгинини олди! Улимичи этиб урдилар! Тепиб-тепиб — музхонага олиб кириб ташладилар! Етмиш яшар чол музхонага бардош берармиди? Ана, ўлди-кетди! Бобомурод Омонов — Социалистик Меҳнат Қаҳрамони эди, Улуғ Ватан уруши иштирокчиси эди, халқ депутати эди! Сен кимсан?! Итдай ўласан-кетасан! Йуқол, йигирма миллиён баран, йуқол!

24

Юзгубан булиб ёта бердим.

Шунда, елкамдан тепки едим.

Мен бошимни кўтариб қарадим.

Бошимда «Садист» билан «Сокол» турди.

— Ҳа, чурбан? — деди «Садист», — улиб-пулиб қолмадингми?

— Улма, қуй, улма, — деди «Сокол», — Сен ҳали бизга кераксан.

— Нимага миқ этмайсан, гапир.

Мен дармоним йуқ, дея бош чайқадим. Ҳовучимни оғзим олиб бордим — сув, ишорасини бердим.

— Масала равшан, — деди «Садист», — Бечора чурбан оч.

— Ярим кечада қасрдан туқ бўлади, — деди «Сокол».

— Энди биратўла тамадди этади-да.

— Олдин ҳожат олиб бориб келайлик.

— Қани, қўлтиғидан ол.

«Садист» билан «Сокол» ҳидоят қўлларини узатди.

Мени оҳиста-оҳиста тувак олиб борди.

Кўнглим «Садист» билан «Сокол» ҳидоятдан таскин олди.

«Урсалар-да майли. Шулар бўлмаса, ҳолим не кечар эди?» — дея хаёлландим.

Бурчакда турмиш тувак олдида тик бўлдим.

— Тескари қараб туринглар, — дедим.

— Уяласанми? Пуғ-е?

— Уялади-да! — деди «Садист», — Ўзбеклар биров олдида ёзилиш уёқда турсин... Ўзбеклар тикка туриб чоптирмайди!

— Ор-номусли узбек халқининг садағаси кетсанг-да!— деди «Сокол».

«Садист» билан «Сокол» шундай дея-дея, тескари бўлиб турди.

25

...Мен чолворимни тортиб-тортиб тугмаладим.

Мен тувакдан бир қадам олдин босиб турдим.

— Бўлди! Ана энди қарай беринглар!— дедим.

«Садист» билан «Сокол» тағин қўлтиқларимдан кирди. Тиззаларимдан олиб тош ўтирғизди.

Ажабдан бир «Садист» қарадим, бир «Сокол» қарадим.

— Нима қилаяпсизлар? Мен ўтириб бўлдим!— дедим.

— Энди... тамадди этамиз!

— Қани, палов егич қўлиниги бер, қани.

«Садист» ўнг қўлимни олди. Тувак олиб борди. Кафтимни... тезагим босди.

— Ай, нима қилаяпсизлар, ай!..

— Сени тамадди эттирамыз.

— Бечорагина, ҳолдан тойиб қолдинг.

— Бари томоқдан-да, томоқдан.

— Қани, ошамлаб-ошамлаб ол, қани.

— Ай, у тезак, у тезак!..— дея, типир-типир этдим.

— Нима фарқи бор?— деди «Садист».— Атала олзин қозонда эди. Қозондан косага ўтди. Косадан қоринингга ўтди. Қоринингдан тувакка ўтди. Мана энди... тағин қоринингга ўтади! Уша-ўша атала!

— Чин, у тешикдан киради— бу тешикдан чиқади!— деди «Сокол».

— Ҳа-да, фарқи йўқ! Фарқи— бир тешик юқорида, бир тешик қуйида!..— деди «Садист».

— Қани, катта-катта ол, қани!

Мен бармоқларимни юммадим. Мен бармоқларимни тик тутдим.

— Ўлдир!— дедим.— Майли, ўлдир!..

— Йўқ, биз сени ўлдирмаймиз.

— Биз сени тамадди эттирамыз, тамадди.

Жойимдан турайин, дея талпиндим. Тувак оёқ тираб кучандим

Мен «Садист» билан «Сокол»га куч бермадим.

Шунда, «Сокол» чуйдамдан босди.

Мен шунда-да куч бермадим!

Энди, «Садист» бўйнимни чатаноқлари ораси олиб-олиб бўғди. Кекирдачимга бошмалдоқ босиб-босиб бўғди...

Мен оғзимни капла-капла очдим. Ҳир-ҳир этдим.

«Сокол» қўлрумол билан тезак олди. Мисоли палов ошатмишдайин-палов ошатмишдайин оғзим солди.

Мен ютинмадим — тезагимни оғзимда ушлаб турдим.

«Садист» бошимни чайқаб-чайқаб олди. «Садист» бошимни силтаб-силтаб олди.

Мен шунда-да ютинмадим!

«Сокол» ичимга сошлаб-сошлаб кўрмушт урди!

Ичим шилқ этди!

Ичим торғди — тезагимни тортиб олди...

— Ош бўлсин! — деди «Садист».

— Ош бўлсин! — деди «Сокол».

— Уқчиюпти... туйилиб қолди-ёв!

— Туйилиб қолса... туқсон беш чой ичирамиз-да!

«Садист» тувакдан бир ҳовуч сийдик олди. Оғзимдан сийдик қуйди...

— Ош бўлсин!

26

— Бир йилдан ошди! — деди Иван Иванович. — Африка ола эшагидай оёқ тираб ётишингга ҳам бир йилдан ошди! Ёта бер, қайсар эшак булиб ёта бер! Ана шундай ўласан-кетасан!

— Бировга ўлим тиламанг. Ажални етган ўлади.

— Ўласан! Бекордан-бекор ўласан! Хўш, ўлсанг — сен барани ким йўқлайди! Йўқлайдиган йулбошнинг қолмади! Мана, қулоқ сол: раиснинг Ботиров зиндонда ётибди. Ижроқум раиснинг Холиқулов зиндонда ўз томирини ўзи кесиб ўлди! Туманинг фирқа қўмитаси биринчи котиби Мирзабоев зиндон иккинчи қаватидан ўзини ўзи ташлаб ўлди! Вилоятнинг ижроқўми раиси Бекназаров зиндонда ўз жонига ўзи қасд этиб ўлди! Вилоятнинг фирқа қўмитаси биринчи котиби Каримов зиндонда ётибди. Ўзбекистон Ички Ишлар вазири Яхёев зиндонда ётибди. Ўзбекистон Бош Прокурори Бўрихўжаев зиндонда ётибди. Ўзбекистон Бош Вазири Худойбердиев зиндонда ётибди.

Ўзбекистон Жумҳурияти Қўмитаси биринчи қотиби
Усмонхўжаев зиндонда ётибди! Ана, раисингдан тор-
тиб пошшонггача зиндонда ётибди! Бор бошпаноҳнинг
зиндонда ётибди! Хўш, энди сени ким йўқлайди?

«Чин, чин,— дея уйлаб қолдим.— Раисимиздан
тортиб, пошшомизгачайин зиндонда ётибди-я!»

— Зиндонимда йигирма беш минг бўлдиларинг —
йигирма беш минг! Бари зиндонбандларим — Пулчи
Юлдуз зиндонбандлар! Зиндонимда тўртта Марказ-
қўм қотиби ётибли — Усмонхўжаев, Айтмуродов, Са-
лимов, Абдуллаева! Зиндонимда йигирмата генерал
ётибди! Генерал Яҳёев... Дунёда генерал зоти тулиб
ётибди, баран. Лекин ўзбек Яҳёевдай камдан-кам
топилади. Ўзбек Яҳёевдан Масков генераллари ҳам
сабоқ олар эди. Масков генералларидан битта Шче-
локовни ўзбек Яҳёев билан ёнма-ён қўйса бўлар эди.
Бошқа генераллар ўзбек Яҳёев олтидан ута берсин
эди. Ана шу Яҳёевдай йигирмата генералнинг зин-
донимда ётибди! Зиндонимда саккизта вилоят қотиби
ётибди. Зиндонимда ўнта Социалистик Меҳнат Қаҳ-
рамони ётибди! Ўнта Социалистик Меҳнат Қаҳрамо-
ния Ўзбекистон юлдузлари! Жами йигирма беш
минг Пулчи Юлдузнинг зиндонимда ётибди!

Ивак Иванович зўрма-зўраки илжайди.

— Пулчи юлдузларингни бола-чақаси-ю, қарин-
дош-уруғлариям зиндонимда ётибди!— дея илжай-
ди.— Пошшонг Усмонхўжаевни йигирма учта бола-
чақаси билан қариндош-уруғи ётибди! Биласанми
пошшонг Усмонхўжаевни зиндонбанд этиш учун ким
қўл қўйди? СССР Олий Совети Президиуми раиси
ўртоқ Громико қўл қўйди, Громико! Хў-ўш... Қари-
мовни йигирма битта бола-чақаси ётибди! Худой-
бергановни ўн бешта бола-чақаси ётибди! Камолов,
Ражабов, Жабборов дегичларни саккиз-тўққизталаб
бола-чақаси зиндонимда ётибди!.. Қаҳрамон Онала-
ринггача зиндонимда ётибди — Қаҳрамон Оналаринг-
гача! Зиндонбандям Саидова ўн иккита фарзанд она-
си бўлади! Зиндонбандим Долиева ўн битта фарзанд
онаси бўлади! Зиндонбандим Матғомова ўн битта
фарзанд онаси бўлади! Зиндонбандим Алимова тўқ-
қизта фарзанд онаси бўлади...

Ивак Иванович илжая-илжая чой пяди.

— Анави пайғамбарингни оти нима эди... Хў-ўш...
хотирам ўлони-а... Афсус, ўша пайғамбарингни қули-
га кишан солишга улгуролмадим, афсус. Худо мен-

дан олдин жовини олиб қўйди! Уша пайгамбарингни
оти нима эди...

— Муҳаммад пайгамбар.

— Йўқ-йўқ... Хў-ўш... Шароф Рашидов! Афсус,
Шароф Рашидовингни зиндонбанд этишга улгуролма-
дим, минг афсус!..

Иван Иванович пуриллатиб-пуриллатиб чой ичди.

Иван Иванович киборона-киборона айтди:

— Энди... Ўзбекистон тож-тахтинни узимиз бошқа-
раимиз! Ўзбекистон Марказқўми котиби Анншчев, Ўз-
бекистон Халқ Назорати Қўмитаси раиси Ефимов,
Ўзбекистон Бош Прокурори Бутурлин, Тошкент ша-
ҳар прокурори Теркин, Тошкент шаҳар фирқа
қўмитаси бириччи котиби Сатин... Жами уттизтача
азамат! Азаматларни Масков юборди! Насиб бўл-
са — ана шу азаматлар Ўзбекистонда пичоққа илаша-
диган ўзбекни омон қолдирмайди! Насиб бўлса — ана
шу азаматлар бош кутарган ўзбекни бошини янчиб-
янчиб келади! Насиб бўлса — ана шу азаматлар ку-
зи очилган ўзбекни кузини уйиб-уйиб келади!

Девордан садо бўлди — мендан садо булмади.

Мен тошдай-тошдай бўлиб ўтира бердим.

Иван Иванович хориқулолда айниди...

Иван Иванович заҳар юз булди.

Иван Иванович тана куз бўлди.

Иван Иванович қалт-қалт қул булди.

— Ҳали зиндонбандларим эллик мингта бўлади!
Ҳали зиндонбандларим юз мингта бўлади! — дея
лик этиб турди. — Пичоққа илашажак ўзбек — омон
қолмайди! Ўзбекистон — тутдай каллак бўлади!

27

«Садист» бир тарафимлаб келди. «Сокол» бир
тарафимлаб келди.

Мен апил-тапил туриб ўтирдим.

— Тун совуқ келди, чурбан, — деди «Садист».

— Тиқилишиб ётайлик...исиб ётамиз, — деди «Со-
кол».

«Садист» билан «Сокол» ўнг-чапимни олиб утир-
ди.

— Чурбан, — деди «Сокол». — Биласан, мен Шўро
ҳукуматидан нафратланаман!

— Мен эса жирканаман! — деди «Садист».

— Аммо яшаб қолиш керак!

— Зиядонда бўлса-да, одамдай яшаб қолиш керак!

— Ташқаридан ичкилик олиб турамиз.

— Тарёк олиб турамиз.

— Олди-бердимизни Шўро қонунбозлари билади.

— Шўро Бош Прокуроригача билади!

— «Юла»дан бошлаб Бош Прокуроригача бизнинг дастёрлигимизни қилади!

— Бош Прокурор дастёримиз бўлгач — емакни қусмоғи-да бўлади...

«Садист» билан «Сокол» билакларимдан олди. Қўлларимни кетим қайирди-кетим қайирди — елкам олиб борди.

Қўлларим қирс-қирс этди.

— А-а-а-ай!.. — дея овоз бердим.

«Садист» билакларимни бир нима билан ўраб-ўраб бойлади.

Мен тишкени тишимга босиб-босиб турдим.

«Сокол» бўйнимдан босди.

Мен юзтубан энкайиб-энкайиб турдим.

Мен тиззаларимни йиғиб-йиғиб турдим.

«Садист» чолворимни қушқўллаб тортқилади.

— Оёқларини ёй!

— Тиззаларингни оч!

Мен жон-жаҳдим билан тиззаларимни қапиштириб-қапиштириб турдим.

— «Сокол», синдир оёғини, синдир!

«Сокол» этик учи билан тиззаларим кўзилаб-тиззаларим кўзилаб тепди.

Тиззаларим этик тепкиларни кутаролмади. Тиззаларим ўз-ўзидан ёйилди.

Шунда, чолворим лип этиб тушди...

— Бай-бай-бай! — дея, «Садист» қуймучларим шапатилади. — Тарвуз, мисоли тарвуз!

— Умр бўйи ётиб егач... тарвуздай бўлади-да!

— Билқиллайди-я, билқиллайди! — дея, «Садист» қуймучларим шапатилади.

Мен бор овозим билан бақирдим:

— «Юла»-а-а-а!..

— Бақирма, чурбан, бақирма! Ярим кечада «Юла» қолдими!

— «Юла»-а-а-а!.. — дея, йиғлаб-йиғлаб қўя бердим.

— Бақирма деяпман!

— Нима... қизмисан?

— Қизмқидиңки... дод дейсан?
— «Юла-а-а-а!»— дея, йиғлаб-йиғлаб қуя бердим.
Осмон — тош булди. Ер — тош бўлди. Девор —
тош бўлди...

— Айтаман, «Садист»бой, айтаман!— дея, йиғлаб-
йиғлаб ёлбордим.

— Ана энди ўзингга келаянсан!— дедилар.

— Қўйберинг, «Сохол»бой, мени қўйберинг!— дея,
ёлбориб-ёлбориб йағладим.— Айтаман, «Садист»бой,
мана-мана айтаман!

— Ана энди эсинг кирди!— дедилар.

Мендан қўл олдилар.

28

Олпоқ қоғоз тикқлиб-тиққлиб шайландим. Қалам
ушлаб-ушлаб шайландим.

— Қани, ёз, қани,— деди Иван Иванович.— СССР
Бош Прокурори ўрнибосари ўртоқ Сорокота...

Иван Иванович айтиб-айтиб турди.

Мен битта қолдирмайни, битиб-битиб турдим.

— Қани, меига бер, қани,— деди Иван Ивано-
вич.— Ай, кучингдан, жигит! Ана энди жигитмисан-
жигит бўлдинг! Шугина гап учун Шўро қонун пос-
бонларини бир йилдан зиёд қийнадинг-а!

— Энди... уст-бошимни берсангиз деб эдим.

— Уст-бош? Уст-бошни нима қиласан?

— Манави зиндонни уст-бош билан қишлоқ бориб
бўладими? Эл-юрт нима дейди? Дўст бор, душман
бор...

Иван Иванович оғиз ушлаб-оғиз ушлаб кулди.

Иван Иванович бет чангаллаб-бет чангаллаб кул-
ди.

Иван Иванович кўз артиб-кўз артиб кулди.

— Ҳай, жигит-ай, жигит-ай!...— деди.— Айт, тагин
нима қилай?

— Тагин... мени кечаси бир маҳалда олиб келиб
эдилар. Мен бедирамдан-бедирам келиб эдим. Шу
боис... айта берайинми?

— Айт-айт?

— Шу боис... бир-икки сўм йўлқира қарз бериб
турсангиз... деб эдим. Бола-бақрам олдиға эсон-
омон етиб борсам армоним йўқ... Омонатингизни ча-
қама-чақа жўнатаман...

Иван Иванович хандон-хандон кулди.

УНИНЧИ БОБ

1

Сайёр суд Денов пахта заводи маданият саройида бўлди.

— Жойингиздан туринг, суд келаяпти!

Эл-юрт тула сарой бир қалқиб олди.

— ...Айбдор Жамолиддинов Деҳқонқул Ақрабовичга сўнгсиз берилади!

Бола-бақраларим қошимда бўлди.

Хеш-ақраболарим қошимда бўлди.

Қўнғал етарларим-да қошимда бўлди.

Унда, тагин, кимим... тагин кимим йуқ бўлди?

— Шу... шу, далаларимни бир куриб кетайин,— дедим.

— Кимни-кимни?— деди қозикалон.

— Далаларимни бир кўриб кетайин...

Қозилар ўзаро қарашиб-қарашиб олди. Қозилар узаро бош ирғашиб-бош ирғашиб олди.

— ...Жамолиддинов Деҳқонқул Ақрабович Ўзбекистон Жумҳурияти жипоят тузугининг 153-моддасига биноан... саккиз йил муаллат билан озодликдан маҳрум этилади!

Эл-юрт тула сарой бир йиғлаб олди!

2

Зиндонмашина район-равон юрди. Зиндонмашини дуқиб-дуқиб юрди.

Зиндонмашини бир жойла манзил этди.

Темир эшик ланг очилди.

Қизил аскар автомат билан туш, ишорасини берди.

Мен зиндонмашинадан тап-этиб тушдим.

Фавқулодда ёруғдан куз очолмадим. Қўзларимни чирт юмиб турдим.

Оҳиста-оҳиста куз очдим...

Ўзимни... ўзимни шийпонимиз олдида кўрдим!

Теварак-бошим далаларим бўлди.

Далаларим сокин-сокин бўлди.

Далаларимда қарғалар учиб-қуниб турди.

Далаларимда қорамоллар утлаб-утлаб юрди.

Ўзалар шипшийдам ўзапоя бўлди.

Ўзапоялар шумшук-шумшук бўлди. Ўзапоялар сариқ-сариқ бўлди.

Ўзапоялар бўй-бастидан... ушбу йил ҳосили мул-мул бўлди!..

3

Қизил сорбон бир далаларим қаради, бир мен қаради.

«Мана, далаларингга-да олиб келдик,— демиш бўлди.— Хуш, энди нима дейсан?»— демиш бўлди.

— Ну?— деди Қизил.

Қизил! Далаларимда Иван Ивановичлик этмай тур, энди.

Далаларим билан омон-эсонлашиб олайин, энди.

Қизил! Далаларимда Иван Ивановичлик этмай тур, энди.

Қўнғлим туб-тубида куюкларим бор, куюкларим... Куюкларимни далаларимга ёрайин, энди. Куюкни куюк олсин, энди..

4

Иван Иванович! Мен сенга юз ўттиз йил юртим турини бердим, юз ўттиз йил уйим турини бердим — аммо сен билан эл бўлмадим!

Иван Иванович! Мен сен билан юз ўттиз йил елкама-елка кун кечирдим, юз ўттиз йил чизган чизгингдан чиқмадим — аммо сен билан эл бўлмадим!

Юз ўттиз йил тур десанг турдим, утир десанг утирдим, юз ўттиз йил кул десанг кулдим, йиғла десанг йиғладим — аммо сен билан эл бўлмадим!

Иван Иванович! Мен юз ўттиз йил ўзим киймадим — сенга кийдирдим!

Иван Иванович! Мен юз ўттиз йил ўзим киймадим — сенга кийдирдим, юз ўттиз йил ўзим емадим — сенга едирдим, юз ўттиз йил ўзим ичмадим — сенга ичирдим... аммо сен билан эл бўлмадим!

Иван Иванович! Мен юз ўттиз йил кофир тўқ — мусулмон тинч, мақомда кун кўрдим... аммо сен билан эл бўлмадим!

Дини бошқа минбаъд-минбаъд эл бўлмайди! Тили бошқа минбаъд-минбаъд эл бўлмайди!

Иван Иванович! Сен тиригим тирноғин единг, сен улигим ёғин единг — аммо тўймадинг!

Иван Иванович! Мен очликдан ўлмадим — сен тўқликдан ёрилмадинг!

Иван Иванович! Мен сени юз ўттиз йил тўнғич акам, дедим. Бўлди — мен энди сен тўнғич акам, демайман.

Мен энди сени тўнғич ака дегич тилларимни кесиб итга ташлайман!

5

— Ну?— деди Қизил.

Иван Иванович! Далаларимда ну-нуламай тур, энди.

Далаларим дийдорига тўйиб-тўйиб олайин, энди.

Иван Иванович! Сен дала нималигини билармидинг? Сен садқан дала кет!

Сен қуш жомадон кутариб дайдишни биласан. Сен филдиракли жомадон судраб дайдишни биласан.

Сен қайси юрт мевазор — шу юртни макон этасан. Сен қайси эл меҳнаткаш — шу элни макон этасан.

Иван Иванович! Қайси юрт мевали-чевали бўлади — шу юрт сен учун ватан бўлади!

Қатор-қатор дейдиб келасан у... осойишта-осойишта эл-юртни алғов-далғов этасан.

Ота билан болани гиж-гиж этасан.

Ака билан укани ков-ков этасан.

Ҳамсоя билан ҳамсояни оқкалтак-қоракалтак этасан.

Ўртада маза-маза... Сен маза этасан! Сен ўртада пайғамбар булиб даврон сурасан. Сен ўртада қозикалон бўлиб даврон сурасан.

Иван Иванович! Сен қадам қўймиш эл-юрт асло тинч-тотув бўлмайди. Сен қадам қўймиш эл-юрт асло тиниб-тинчимайди.

Иван Иванович! Сен кўзьяннга тулпроқ тўлмагунча — сен эл-юртга тўймайсан!

— Ну?— деди Қизил.

Иван Иванович! Пича оёқ ил, энди.

Далаларим билан хайр-хўшлашиб олайин, энди.

Далаларим боболарим аччиқ-аччиқ кўз ёшларидан дала бўлди.

Далаларим оталарим шўрпешона терларидан дала бўлди.

Далаларим аёлларим гулдай ҳазон умридан дала бўлди.

Далаларим — боболарим шўр-шўр пешонаси.

Далаларим — оталарим яғир-яғир елкаси.

Далаларим — аёлларим хазон-хазон умри.

7

Мен... далаларимни дея, қайтиб келаман!

Тупкани тагидан бўлса-да, қайтиб келаман!

Ана шунда шўртупроқ даламга аъло нав пахта экаман. Ундан аъло-аъло тола оламан.

Қумлоқ даламга мой бергич пахта экаман. Ундан хуштаъм-хуштаъм пахтамой оламан. Тўйимли-тўйимли пахтамой оламан.

Оқтупроқ даламга оқлик мўл пахта экаман. Ундан егулик оқлик оламан. Ичгулик оқлик оламан.

Мен қайтиб келаман!

Мен ҳали далаларимда электр моторли тракторлар миниб тер тўкаман. Куя нури билан юргач тракторлар миниб тер тўкаман. Олти гилдиракли тракторлар миниб тер тўкаман.

Мазкур тракторлар қар-қарламайди — билинар-билинмай одямлайди!

Кабинасида барча шароитлар муҳайё бўлади: митти совутгичи бўлади. Митти музхонаси бўлади. Митти чой қайнатгичи бўлади. Тайёралардагидай чапоқ-жумраги бўлади.

Мен қайтиб келаман.

Етти иқлимдан бўлса-да, қайтиб келаман.

Ана шунда пахтамини чуткали-чуткали машина билан йиғиб-териб оламан.

Машина билан бир оралабоқ териб оламан. Бошқа қайтиб дала ораламайман.

Йиғим-теримни бош-адоқ бир машина билан бажараман. Бир вақтни узида бажараман.

Машина аъло тола пахтамини алоҳидалайди, мундайроқ тола пахтамини алоҳидалайди.

Айни вақтда пахтамини хас-чўпдан покизалайди. Чанг-ғубордан фориғлайди.

Толани бир ёқли этади, чигитни бир ёқли этади. Пахтамини ўзи тахлайди, ўзи тойлайди. Тойларни юк машина жойлайди.

Юк машина пахтамини далаларимдан фабрика олиб жўнайди.

Мен қайтиб келаман.

Етти қават ерни остидан бўлса-да, қайтиб келаман.

Мен далаларимни дея, қайтиб келаман.

Мени далаларим қайтариб келади...

1986—1991 йиллар

М Е Н

Мен Сурхондарё вилояти, Денов тумани, Хўжа-сонг қишлоғида дунёни кўрдим.

Шу қишлоқда катта бўлдим. Шу қишлоқда ўрта мактабни битирдим.

Мактабда ҳикоялар машқ этдим.

Тошкент Давлат Дорилфунуни Журналистика факультетини тамомладим.

Дорилфунунда ҳикоялар машқ этдим.

Жумҳурият радиосида турт йил муҳаррир бўлиб ишладим.

Қизил Армия сафларида ҳарбий хизмат қилдим.

Икки йил «Ўзбекистон физкультурачиси» газетасида таржимон бўлдим.

«Фан ва турмуш» журналинда икки йил муҳаррир бўлиб ишладим.

Москвадаги Жаҳон Адабиёти институтида келдим.

Мен ўрта мактабни битириб, шундай ният этдим: ўттиз-ўттиз беш ёшларгача ўйланмайман, оила қурмайман, бирор идорада фақат тирикчилик учун ишлайман.

Мен фақат бир мақсадни кузладим: ўттиз-ўттиз беш ёшларгача жаҳон адабиётини ўқиш. Фақат ўқиш, ўқиш, ўқиш, қўл қотиб олмасин учун майда-майда ҳикоялар машқ этиб туриш.

Мен шу ният йўлида иморат солмадим, машина олмадим, мансаб эгалламадим, шон-шўҳрат қизгинмадим.

Мен дунё талашимадим!

Фақат изландим, фақат ўқидим.

Ғанимларим мени ишдан ҳайдадилар.

Қураида бир табиат қонуни бор: поллон даврада мағлуб бўлса, тақдирга тан бериб кетмайди. Йўқ,

полвон узини боқади. Полвон узини парваришлайди. Полвон тинимсиз машқ олади. Рақибидан мағлубият аламини олиш учун шайланади. Рақибидан аламини олмасдан-да қўймайди.

Мен гудаклигимдан давраларда қурашиб катта бўлдим. Полвонлик аجدодимда бор, полвонлик қонимда бор.

Менда ана шу полвонлик қоним қўзғалди.

Мен ғанимларимдан алам олиш учун шайландим.

Мен қим эканимни бир кўрсатиб қўйиш учун катта асарга қўл урдим.

Ниҳоятда... ниҳоятда саноқли кунларда «Юлдузлар мангу ёнади» номли биринчи қиссамни яратдим.

Мен бу қиссам билан ғанимларимга: «Мана, мен қимман!» деган бўлдим.

Қисса элга манзур бўлди.

Ўзбекистон Езувчилар Уюшмаси ҳисобот йиғилишида йилнинг энг яхши қиссаси, дея баҳоланди.

Ғанимларим бир куйди, бир куйди-е!

Бу — тасодиф, дедилар. Кесакдан олов чиқди, дедилар. Фисқ-фасод тарқатдилар.

Бир чақасиз кунларим бўлди. Ижара ҳақини тўлай олмай, ижарадан ҳайдалмиш кунларим бўлди. Бошпанасиз кунларим бўлди.

Мен қишлоғимга қайтдим.

Онам сандиқ ковлади. Латталар остида бир туғунча олди. Туғунчани уч-тўрт айлантириб очди.

Туғунчадан беш-олти сўм пул чиқди.

Онам шу пулни менга узатди.

Шунда... мен бир бошқа бўлиб қолдим. Мен ташқари отилиб чиқиб кетай, дедим.

Бу пул... онамни... қимлик пули бўлди.

Мен деворни ушлаб қолдим.

— Олмайман...— дедим.

— Ол, сен шоир бўлсанг бўлди, ол,— деди онам.

— Йўқ...— дея бош чайқадим.

— Ол, сен шоир бўлмагунингча мен ўлмайман.— деди онам.— Мен сенинг шоирлигингни кўрмагунингча ўлмайман.

Мен тагин Тошкент қайтиб келдим.

Мен энди онамни ўлимлик пули билан тирикчилик кечириб изландим.

Бир журнал муҳаррири мени ишга оламан, деди.

Аммо ғанимларим хабар топиб, мени ишга олдирмадилар.

— Ўзи бошқа, асари бошқа,— дедилар.

— Ўздан асари яхши,— дедилар.

— Асари керак, ўзи керак эмас,— дедилар.

Ана шунда полковник қоним тагин кайнади.

«Ўҳ, қорақўнғизлар!— дея, ғанимларимни нчимда яндим.— Сен қорақўнғизлар ким-у, мен ким эканимни ана энди курасанлар!»— дея қузғолдим.

Кеч кузда юртимизга йул олдим.

Саттор чавандоз дегич билан тил топишдим. У менга бир от топиб берди.

Мен... отландим!

Саттор чавандоз билан қишлоқма-қишлоқ юрдим. Тўйма-тўй юрдим. Кўпкарима-кўпкари юрдим.

Кўнбузлари турли юртлардан келмиш чавандозлар билан кўпкари чопдим.

Неча бор отлардан йиқилдим.

Кечалари тўйхоналарда чавандозлар билан гурунг қилдим.

Чавандозлар думбира чалиб, кўпкарилардан сўйлади, отлардан сўйлади, чавандозлардан сўйлади.

Ўзун қиш кўпкарихона — иш жойим бўлди, чавандозлар — ҳамхонам бўлди, отлар — биродарим бўлди.

Ниҳоят, кўкламда «От кишнаган оқишом» номли иккинчи қиссамни журналга кўтариб келдим.

Қисса адабиёт осмонида бир момокалдироқ бўлди.

Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмаси ҳисобот йиғилишида йилни энг яхши қиссаси, дея баҳолинди.

Мен елкамдан нафас олдим. Мен энтикдим. Мен хумордан чиқдим!

Юртимиз тоғ этагида Суфи Оллоёр қабри бор. Шу қабр қабатида тоғчорбоғ бор.

Мен бир қишни ана шу юртим чорбоғида қишлоқдим. Суфи Оллоёр бобо билан қабатми-қабат ётиб, «Ойдинда юрган одамлар» номли қисса битиб келдим.

Қиссани чоп эттириш учун уч йил сарсон-саргардон бўлдим. Тўртинчи йил кўя-пиша чоп эттирдим.

Шу қиссадан кейин мени олқишловчилар кўпайди. Мени қўллаб-қувватловчилар кўпийди.

Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмаси қиссаларимга Ойбек мукофотини бердилар.

Иттифоқ Ёзувчилар Уюшмаси съездига делегат ётиб сайладилар.

Иттифоқ Езувачилар Уюшмаси правлениеси аъзо-
лигига сайладилар.

Ғанимларим қорақуртдай ғамирлаб қолдилар.

Дунёда қанақа маъзава бор — мени бошимдан
тўқдилар. Дунёда қандай фисқ-фасод бор — мени но-
мимга тупуклаб ёпиштирдилар.

Тоғай Мурод номимни қоп-қора этдилар.

Мен улар ҳақида «Момо-Ёр қўшиғи» номли қис-
са яратдим.

Савоб иш барча учун булади. Аёл-эркак учун бў-
лади. Ёш-қари учун булади. Ётти яшар-у, етмиш
яшар учун булади.

Мен эл-юрт учун ана шундай бир савоб иш қил-
гим келди.

Сетон-Томпсонни «Ёввойи йурга» китобини ўз-
бекчага таржима этдим.

Табиат, жониворлар ҳаётидан сўйлагувчи мазкур
китоб етти яшар китобхон учун-да, етмиш яшар ки-
тобхон учун-да бирдай суюкли, бирдай ардоқлидир.

Ана шу вақт қатағон авж олди.

Ишдан ҳайда-ҳайда авж олди. Фирқадан ўчир-
учир авж олди. Сур-сур авж олди.

Ниҳоят... қама-қама авж олди.

Ўзбек зиёдилари кишанбанд бўлди. Ўзбек зиёли-
лари маҳбус бўлди.

Ўзбек зиёдилари кечалаб-кечалаб Москвага олиб
кетилди.

Суроқ Москвада бўлди. Суд Москвада бўлди.
Ҳукм Москвада ўқилди.

Ана шунда полковник қоним қайнади!

Энди қоним ўз ғанимларим учун қайнамади. Йўқ,
ўз ғанимларим ўз йўлида қолди.

Энди қоним... оламжаҳон ғанимларим учун қай-
нади. Энди қоним... қудратли ғанимларим учун қай-
нади.

— Мен ўзбек халқига ҳайкал қўяман!

Мен ана шундай шахд билан оламжаҳон ғаним-
ларим сари шайландим.

Жаҳон Адабиёти институтида ўқим учун йўл ол-
дим.

Барча ҳайрон бўлиб қолди.

Боиси — мен эндиёна уйланиб эдим.

— Саводни мазаси йўқ. Москвада ўқиб келмасак
бўлмади — дедим. Дардим ўқиш бўлмади. Дардим
прокуратуралар бўлди, дардим судлар бўлди.

Бир оёғим институтда бўлди, бир оёғим судларда бўлди.

Мен таниш-билиш йўли билан тергов матнларини сотиб олдим. Икки оғиз ахборот олиш учун яримталар қўйдим.

Ушанда Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмаси қиссаларим учун Ойбек мукофотини бериб эди. Ана шу мукофот пулини зиндонлардан ахборот олиш учун сарфладим.

Мен эртадан кечгача судларда ўтирдим. Суд йўлакларидида ўтирдим. Суд зинапойларидида ўтирдим. Суд дарвозалари ортида тик турдим.

Судга киритмаса, қўшни уйлар чердагига чиқиб судни пойлаб ўтирдим.

Мен узун кунлар суд идоралари теварагидида айланиб-айланиб юрдим.

Мен ўз қўзим билан кўрдим: ўзбек халқини юлдуз зиёлиларини тепиб-тепиб зиндонмашинага босдилар. Ўзбек халқини гултож зиёлиларини уриб-уриб зиндонмашинага солдилар. Ўзбек халқини сара зиёлиларини оёқ-қўлидан олиб, зиндонмашинага отдилар...

Мен Москвада уқимадим, мен Москвада ўзбек зиёлилари қайғуси билан яшадим.

— Мен ўзбек халқига ҳайкал қўяман!

Мен Москвадан ана шу ният билан қайтиб келдим.

Мен бешинчи синфдан бошлаб пахта тердим. Дорилфунун даврида, иш даврида пахта тердим.

Бўйим пахтада ўсди. Ақлим пахтада кирди. Саводим пахтада чиқди.

Аммо романни бошлаб... пахта нима эканини билмаслигимни англаб қолдим. Оппоқ қоғоз билан юзма-юз бўлиб... пахта билан мен бегона эканимизни билиб қолдим.

Мен учун пахта қайси бир... қайси бир денгиз остида ўсажак утдай бўлиб туюлди.

Мен пахта масаласида бир... гурсўхта эканимни билиб қолдим.

Мен энди неча ўнлаб пахтачилик дарсликларини ўқидим. Неча ўнлаб қишлоқ хўжалик китобларини ўқидим.

Пахтада утмиш кунларимни бир-бир эсладим. Ўзим билмиш пахтакорларни бир-бир ёдладим.

Барибир... барибир бўлмади.

Мен ўзимни... халқ ҳаёти билимдони, дея ўйлар

эдим, халқ характери билимдон, дея уйлар эдим,
халқ руҳияти билимдон, дея ўйлар эдим.

Мен пахта билан юзма-юз бўлиб... мен ҳали ўзбек
деҳқонини билмаслигимни англадим. Мен пахта би-
лан юзма-юз бўлиб... мен ҳали пахтакор ким эканини
билмаслигимни англадим.

Мен қогоз-қалам гамладим. Мен Сурхон далала-
рини нишонладим.

Икки бор жумҳурият газетасида: «Мен пахта да-
лаларига кетаман», дея сўз бердим. Эл-юртга икки
бор сўз бердим.

Илк кўкламда Олтинсой туманига йўл олдим. Ту-
ман катталари билан юзлашдим.

— Мен сизни Алиқулов бригадасига олиб бора-
ман,— деди хўжалик раиси Тошбоев.— Фақат айбга
буюрмайсиз. Алиқуловни бет-боши сал оқариб қолган.

— Оқариб қолган?— дея анграйдим.

— Чин, чин,— деди туман вакили.— Дастлаб кў-
ришимда мен ҳам шундай деб ўйлаб эдим.

— Бети ҳалиги бир касалдай оқариб қолган,—
деди Тошбоев.— Бари жазирамада куйиб-пишиб иш-
лашидан.

Раис айтмиш Алиқулов дала шийпонини макон эт-
дим.

Мен булажак... Деҳқонқул билан юзма-юз бўл-
дим.

Мен булажак... Деҳқонқул далаларини иш жойим
этим.

Деҳқонлар шун-
дай кийиниб олдим.

Деҳқонлар утирса — утирдим, деҳқонлар тирса —
турдим.

Чигит экин бошланди.

Мен деҳқонлар билан чигит ақдим.

Мен... деҳқон бўлиб, чигит эқдим!

Мен гуза яганаладим. Ғўза чопиқ қилдим. Ғўза
йтоқ қилдим. Гузага гўнг бердим. Ғўзага сув тара-
дим. Ғўза чилладим.

Мен деҳқонлар билан пахта тердим.

Мен гузаларга сув тарай-тирай, неча-неча тон-
лар қ...

Мен шийпонларда ухлаб қолдим. Уқариқ бўйла-
рида ихлаб қолдим. Эгитларда ухлаб қолдим.

Мен Сурхон далаларида олти ой кездим. Сурхон

офтобида олти ой куйдим. Сурхон чанглариини олти ой
ютдим.

— Мен узбек халқиға ҳайкал қўяман!

Мен ана шундай орзуда далалар билан ҳайр-
хушладим.

Ниҳоят, орзуларим охир-оқибати — ушбу роман
бўлди.

Мен нимага эришган бўлсам — барчаси учун ға-
нимларимдан миннатдор бўлдим.

Ғанимларим бўлмаса — мен Тоғай Мурад бўлол-
мас эдим.

Яшасин, ғанимларим!

ТОҒАЙ МУРОД.

НИҲОТ

1957 йил 10 октябрь

1-Toshkent pedagogika bilim yurti
Kutubxonasi

ТОҒАЛ МУРОД
ОТАМДАН ҚОЛГАН ДАЛАЛАР

«Шарқ» нашриёт-матбаа
корпорацияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 1994.

Муҳаррир Б. Эшпулатов.
Безаклар А. Кадоновики
Бадий муҳаррир М. Аъламов.
Муҳаррир Л. Хижама.
Дизайнер И. Комилова, Ю. Бизаатов.

118/42/55

Тошкент шаҳри, 700083. Ёшига рухсат этилди
24.10.83. Ёшига 115000. Адади 15,02. Баҳоси шарт-
ли 15,02. Адади 75 00. Ёшига 54 йил. Баҳоси шарт-
нома асосида.

«Шарқ» маърифат-маънавий маъмуриятининг бошқаруви.
700083, Тошкент шаҳри, «Буви» кўчаси, 11-й2.

→ 2,500

